สมุดภาพพระพุทธประวัติฉบับสมบูรณ์

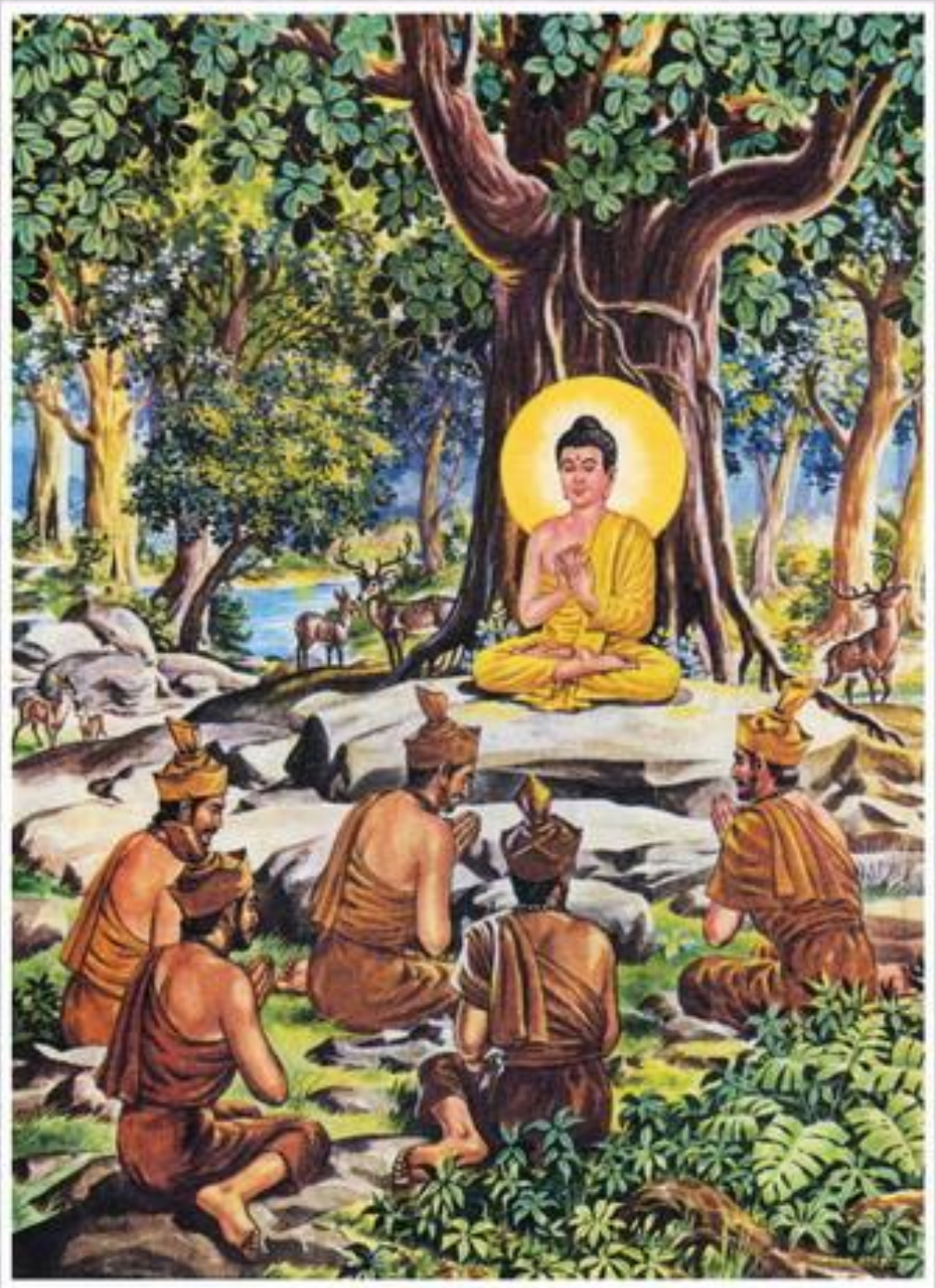

เรียบเรียงและจัดพิมพ์เพื่อเผยแผ่เป็นธรรมทานโดย

DHAMMAJAANUSOLIT FOUNDATION

มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต

พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา[1]
โปรดปัญจวัคคีย์

ณ ป่าอิสิปตนะมฤคทายวัน เมืองพาราณสี พระพุทธเจ้าแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ ในวันเพ็ญเดือน ๘ (กลายเป็นต้นกำเนิดของวันอาสาฬหบูชา (เป็นวันพระธรรม) ซึ่งเป็นวันที่พระรัตนตรัยครบองค์คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์)

พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาเรื่อง**อริยสัจสี่**แก่ปัญจวัคคีย์ มีขั้นตอนสรุปได้ ดังนี้

๑. **ขั้นตอนที่หนึ่ง ตรัสถึงทางที่ไม่ควรดำเนิน** หรือข้อปฏิบัติที่ไม่ควรปฏิบัติ 2 ทาง คือ

(๑) การหมกมุ่นอยู่ในกาม หรือการแสวงหาความสุขทางเนื้อหนัง ดังลัทธิ "โลกายัต" (ลัทธิวัตถุนิยม) ในสมัยนั้น

(๒) การทรมานตนด้วยตบะวิธีต่างๆ

สองทางนี้พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า "อันตะ" (ทางตัน หรือ extreme) ไม่นำไปสู่ความสิ้นทุกข์

๒. **ขั้นตอนที่สอง ทรงแสดงทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ได้แก่ อริยมรรคมีองค์แปด** คือสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งใจมั่นชอบ)

๓. **ขั้นตอนที่สาม ทรงแสดงอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค**

๔. **ขั้นตอนที่สี่** เมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมจบลง โกณฑัญญะ หัวหน้าปัญจวัคคีย์ ก็เกิด **"ดวงตาเห็นธรรม"** คือ เข้าใจความจริงที่ว่า **"สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับไปเป็นธรรมดา"**

จากนั้นโกณฑัญญะทูลขอบวช พระพุทธองค์ประทานอุปสมบทให้ โดยวิธีง่าย เพียงตรัสว่า **"จงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สิ้นสุดทุกข์ โดยชอบเถิด"**

การบวชแบบนี้เรียกว่า **เอหิภิกขุอุปสัมปทา**

พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้เป็น**พระสาวกรูปแรก**ของพระพุทธเจ้า เหตุการณ์ในวันนั้น ต่อมาได้กลายเป็นต้นกำเนิดของ**วันอาสาฬหบูชา**ของชาวพุทธมาจนกระทั่งบัดนี้

---

[1] ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก : พระพุทธจริยวัตร ๖๐ ปาง (ปางโปรดปัญจวัคคีย์)

สารบัญ

สมุดภาพพระพุทธประวัติฉบับสมบูรณ์

ครูเหม เวชกร

สารบัญภาพ

		ภาพที่
ตอนที่ ๑ :	พระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา	๑–๕
ตอนที่ ๒ :	การประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ	๖-๑๐
ตอนที่ ๓ :	การเฉลิมฉลองทั่วกรุงกบิลพัสดุ์	๑๑-๑๕
ตอนที่ ๔ :	การพยากรณ์ของอิสิตะดาบสเกี่ยวกับเจ้าชายสิทธัตถะ ว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า	๑๖–๑๙
ตอนที่ ๕ :	การสิ้นพระชนม์ของพระนางสิริมหามายา	๒๐
ตอนที่ ๖ :	การให้การศึกษาแก่เจ้าชายสิทธัตถะเพื่อการเป็นกษัตริย์ในอนาคต	๒๑-๒๔
ตอนที่ ๗ :	ความเชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ และความเมตตา	๒๕-๓๕
ตอนที่ ๘ :	เจ้าชายสิทธัตถะเริ่มเห็นความจริงในชีวิตต่าง ๆ มากขึ้น	๓๖–๔๔
ตอนที่ ๙ :	เจ้าชายสิทธัตถะนั่งทำสมาธิ ใช้จิตวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ชีวิตต่าง ๆ ก็เกิดพระเมตตาแก่ชีวิตทั้งหลาย	๔๕
ตอนที่ ๑๐ :	พระเจ้าสุทโธทนะมีความหนักพระทัยว่าเจ้าชายสิทธัตถะ จะทิ้งทางโลกสู่ทางธรรมตามคำพยากรณ์ จึงหาทางที่จะ บำรุงบำเรอเจ้าชายในทุกๆ ด้าน	๔๖-๔๗
ตอนที่ ๑๑ :	เจ้าชายสิทธัตถะชื่นชมในความงามของเจ้าหญิงยโสธรา	๕๘- ๖๐
ตอนที่ ๑๒ :	เจ้าชายสิทธัตถะมีความรักต่อเจ้าหญิงยโสธราและจะขอหมั้น	๖๑-๖๓
ตอนที่ ๑๓ :	การแข่งขันยุทธศิลป์ ผู้ชนะจึงจะได้หมั้นเจ้าหญิงยโสธรา	๖๔-๘๐
ตอนที่ ๑๔ :	เจ้าชายสิทธัตถะชนะการแข่งขันทุกประเภทของยุทธศิลป์ และเจ้าหญิงยโสธรามอบมาลัยให้แก่เจ้าชาย	๘๑-๘๔
ตอนที่ ๑๕ :	หลังจากพิธีวิวาห์อันมโหฬาร เจ้าชายสิทธัตถะและเจ้าหญิง ยโสธราเสวยสุขอยู่ในพระราชวังอันสวยงามยิ่ง	๘๕–๙๐

		ภาพที่
ตอนที่ ๑๖ :	เสียงเพลงในสายลมให้สติแก่เจ้าชาย และทำให้อยากรู้โลกแห่งความเป็นจริงนอกพระราชวัง	๙๑-๙๔
ตอนที่ ๑๗ :	เมื่อออกนอกพระราชวัง เจ้าชายได้เห็นชีวิตของประชาชน	๙๕-๙๗
ตอนที่ ๑๘ :	เจ้าชายเริ่มเกิดทุกข์เป็นครั้งแรก เมื่อทราบว่าคนเราต้องแก่ทุกคน	๙๘-๑๐๒
ตอนที่ ๑๙ :	พระเจ้าสุทโธทนะทรงสุบิน (ฝัน) พระฤๅษีได้ทำนายว่าเจ้าชายสิทธัตถะจะเสียสละราชสมบัติออกบวช	๑๐๓-๑๐๖
ตอนที่ ๒๐ :	เจ้าชายและนายฉันนะแต่งกายเป็นนายพานิชออกนอกพระราชวังเพื่อดูชีวิตแท้จริงของประชาชน	๑๐๗-๑๑๐
ตอนที่ ๒๑ :	เจ้าชายได้เห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และเห็นความทุกข์ของคนในรูปแบบต่าง ๆ	๑๑๑-๑๑๖
ตอนที่ ๒๒ :	เจ้าชายเริ่มค้นหาความจริงของสิ่งต่าง ๆ รอบ ๆ ตัวและทรงคิดว่าจะช่วยคนทั้งโลก มิให้แก่ มิให้เจ็บ มิให้ตายได้อย่างไร	๑๑๗-๑๒๖
ตอนที่ ๒๓ :	เจ้าชายตัดสินพระทัยจะสละราชสมบัติเพื่อออกค้นหาความจริงในชีวิต และค้นหาทางดับทุกข์ให้แก่มวลมนุษย์	๑๒๗-๑๓๒
ตอนที่ ๒๔ :	เจ้าชายเสด็จออกจากพระราชวังพร้อมกับนายฉันนะ โดยทรงม้าชื่อ “กัณฐกะ” เพื่อออกบรรพชา	๑๓๓-๑๔๑
ตอนที่ ๒๕ :	ทรงตัดพระเมาลีถือเพศบรรพชิต	๑๔๒-๑๔๖
ตอนที่ ๒๖ :	เริ่มชีวิตบรรพชิตและช่วงปรับจิตใจกับชีวิตความเป็นอยู่ในเวลาปัจจุบัน เลิกยึดติดอดีต	๑๔๗-๑๕๓
ตอนที่ ๒๗ :	พระเจ้าพิมพิสารเสด็จไปเฝ้า และทูลขอว่า ถ้าตรัสรู้แล้วขอให้มาโปรดก่อน	๑๕๔-๑๕๖
ตอนที่ ๒๘ :	เสด็จไปศึกษาที่สำนักอาฬารดาบสและอุทกดาบส จนถึงขั้นสมาบัติแปด (ขั้นสูงสุดของสำนัก) แต่ไม่สามารถทำให้ตรัสรู้ได้จึงออกจากสำนัก	๑๕๗-๑๕๘
ตอนที่ ๒๙ :	ออกค้นหาทางดับทุกข์ด้วยวิธีต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง	๑๕๙-๑๖๘
ตอนที่ ๓๐ :	ปัญจวัคคีย์ถวายตัวเพื่อปรนนิบัติพระองค์	๑๖๙-๑๗๓

		ภาพที่
ตอนที่ ๓๑ :	พระอินทร์ดีดพิณเพื่อเตือนสติพระองค์ให้เดินทางสายกลาง ในการค้นหาหลักธรรม	๑๗๔-๑๗๖
ตอนที่ ๓๒ :	พระองค์เปลี่ยนแนวทางการค้นหาธรรมทำให้ปัญจวัคคีย์พากันหลบหนีไปหมด	๑๗๗-๑๗๘
ตอนที่ ๓๓ :	นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสแก่พระองค์โดยสำคัญว่าเป็นเทวดา	๑๗๙-๑๘๕
ตอนที่ ๓๔ :	หลังเสวยข้าวปายาสเสร็จ ก็ลอยถาดเสี่ยงทายพระบารมีให้ถาดลอยทวนกระแสน้ำ	๑๘๖-๑๘๘
ตอนที่ ๓๕ :	พราหมณ์ถวายหญ้าคาปูที่ประทับในวันที่พระองค์ตั้งพระทัยจะประทับอยู่ที่นั้นจนสำเร็จ (ตรัสรู้)	๑๘๙-๑๙๐
ตอนที่ ๓๖ :	มารพยายามขัดขวางพระองค์ทุกวิธี เพื่อไม่ให้ตรัสรู้ แต่พระองค์ก็สามารถเอาชนะมารทั้งหมดได้	๑๙๑-๑๙๓
ตอนที่ ๓๗ :	พระองค์ได้ตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือน ๖ ปีระกา	๑๙๔-๑๙๕
ตอนที่ ๓๘ :	ธิดาพระยามารพยายามยั่วยวนพระองค์ให้เกิดกิเลส แต่ไม่สำเร็จ	๑๙๖-๑๙๙
ตอนที่ ๓๙ :	พระองค์เริ่มเดินทางเพื่อสั่งสอนธรรมที่พระองค์รู้เอง ตรัสรู้เอง ให้แก่ปัญจวัคคีย์ ๆ ขอบรรพชาตามพระองค์	๒๐๐-๒๐๕
ตอนที่ ๔๐ :	พระพุทธองค์ทรงเที่ยวโปรดเทศนาธรรม จนทำให้มีสาวกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และทรงเทศนาธรรมแก่พระเจ้าพิมพิสาร	๒๐๖-๒๐๗
ตอนที่ ๔๑ :	พระเจ้าพิมพิสารได้ยกที่ให้สร้างพระวิหารให้พระพุทธองค์และเหล่าสาวกพำนักรักษาธรรม	๒๐๘
ตอนที่ ๔๒ :	พระเจ้าสุทโทธนะ และพระนางยโสธราทราบข่าวของพระพุทธองค์ ได้ให้คนสนิทนำพระราชสาสน์ไปเชิญพระพุทธองค์	๒๐๙-๒๑๓
ตอนที่ ๔๓ :	พระพุทธองค์รับปากว่าจะไปเยี่ยมพระราชบิดาที่กรุงกบิลพัสดุ์	๒๑๔
ตอนที่ ๔๔ :	พระพุทธองค์เสด็จเยี่ยมพระราชบิดา	๒๑๕-๒๑๘
ตอนที่ ๔๕ :	พระเจ้าสุทโธทนะได้ข่าวที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับพระพุทธองค์	๒๑๙-๒๒๔
ตอนที่ ๔๖ :	พระพุทธองค์เทศนาธรรมให้พระราชบิดาและพระนางยโสธราฟัง หลังจากนั้นก็มีการเทศนาธรรมให้บรรดาพระญาติฟัง	๒๒๕-๒๒๗

		ภาพที่
ตอนที่ ๔๗ :	พระนันทะรับบาตรส่งเสด็จ พระพุทธองค์ก็ขอให้บวช	๒๒๘-๒๓๐
ตอนที่ ๔๘ :	ทรงมอบสมบัติพระนิพพานแก่พระราหุล โดยให้บรรพชาเป็นสามเณรองค์แรก	๒๓๑-๒๓๒
ตอนที่ ๔๙ :	เจ้าชายเทวทัตบวชเป็นสาวก แต่ตั้งตนเป็นศาสดาแข่งกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า	๒๓๓-๒๓๕
ตอนที่ ๕๐ :	พุทธบิดาประชวรหนัก พระพุทธองค์เสด็จเยี่ยมเพื่อแก้ไขการประชวรของพุทธบิดา และทรงเทศนาธรรมขั้นสูงให้พุทธบิดายึดเหนี่ยวพระทัย	๒๓๖-๒๔๐
ตอนที่ ๕๑ :	หลังจากถวายพระเพลิงพระศพพระพุทธบิดาแล้ว พระพุทธองค์และสาวกก็แยกทางกันไปประกาศพระธรรมยังเมืองต่าง ๆ จนเข้าวัยชรา	๒๔๑-๒๔๒
ตอนที่ ๕๒ :	พระพุทธองค์ทรงกำหนดวันและสถานที่ปรินิพพาน	๒๔๓-๒๔๙
ตอนที่ ๕๓ :	พระองค์รับสั่งให้เตรียมที่บรรทมเพื่อปรินิพพาน	๒๕๐-๒๕๒
ตอนที่ ๕๔ :	วันเพ็ญเดือน ๖ เป็นวันที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานดับขันธ์ลง อายุ ๘๐ ปี หลังพิธีถวายพระเพลิง โทณพราหมณ์เสนอให้มีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุแก่เจ้านคร ๘ นครเท่า ๆ กัน	๒๕๓-๒๕๖

ภาพและข้อความเรื่อง พระราชประวัติแห่งพระมหาบุรุษนี้ ได้จัดทำตามต้นฉบับแบบภาษาไทยของเจ้าศักดิ์ประเสริฐ นครจำปาศักดิ์ ซึ่งแปลจากเรื่องฉบับภาษาฝรั่งเศส ต้นเดิมของเรื่องนี้เป็นภาษาอังกฤษ ของ The Light of Asia ซึ่งเซอร์ เอดวิน อาร์โนลด์ เป็นผู้แต่ง เป็นเรื่องราวของพระมหาบุรุษ ผู้มาบังเกิดเพื่อประทานแสงสว่างให้แก่โลก ณ ดินแดนทิศใต้ของขุนเขาหิมพานต์ คือ กรุงกบิลพัสดุ์

ในคืนหนึ่ง บังเกิดสิ่งมหัศจรรย์ แสงจันทร์มีรัศมีแจ่มจ้าสว่างไปครึ่งหนึ่งของพิภพ ขุนเขาทั้งหลายเสมือนจะเขยื้อนตัวหวั่นไหว น้ำทะเลสงบ บรรดาดอกไม้ทั้งหลายเบ่งบานสะพรั่งในเวลาอันไม่ใช่ฤดู ในราตรีนั้น พระนางสิริมหามายา บรรทมหลับสนิทอยู่เคียงข้างพระสวามี คือ พระเจ้าสุทโธทนะ

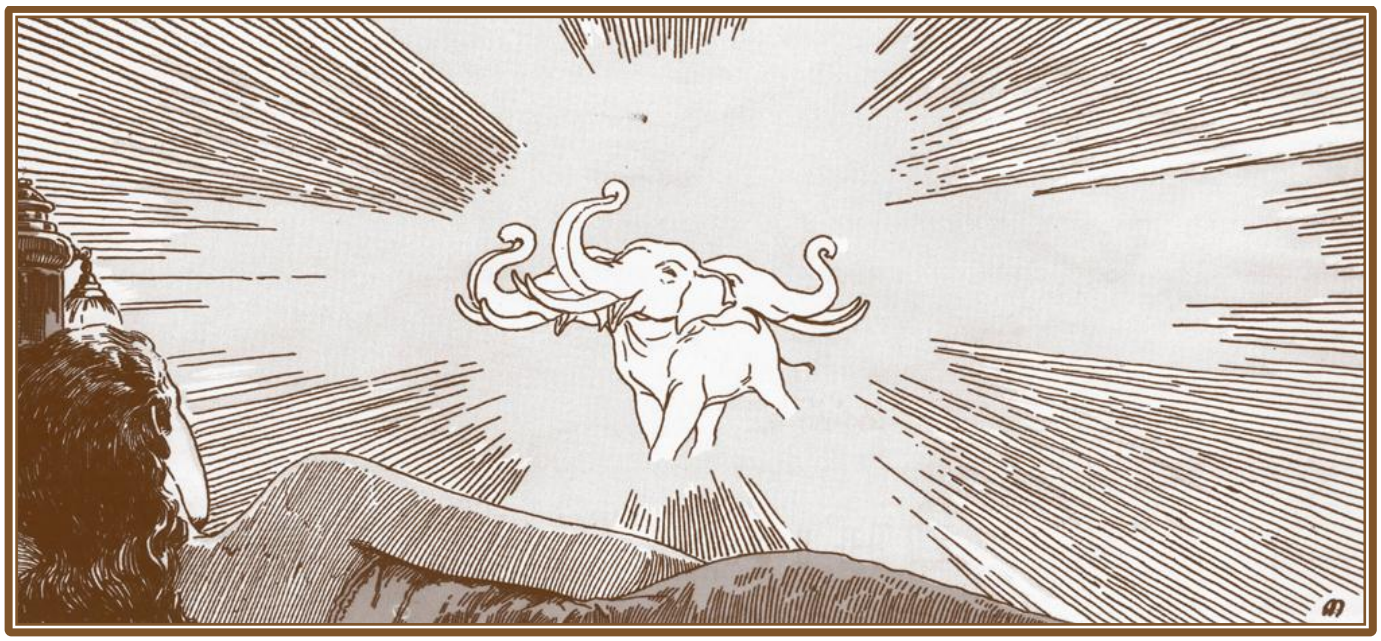

พระนางได้ทรงพระสุบินไปว่า มีดวงดาวหนึ่งสุกปลั่งยิ่งดาวทั้งหลาย ดาวนั้นเปล่งรัศมีสีต่าง ๆ เป็นหกแฉก และปรากฏร่างกุญชรในดวงดาวนั้น กุญชรนั้นมีงาหกงา งานั้นสีขาวดุจนมของโควิเศษ กุญชรนั้นเคลื่อนลงจากเวหามายังห้องบรรทม ในที่สุดได้ทำกิริยาเข้าสู่พระครรภ์เบื้องขวาแห่งพระนาง

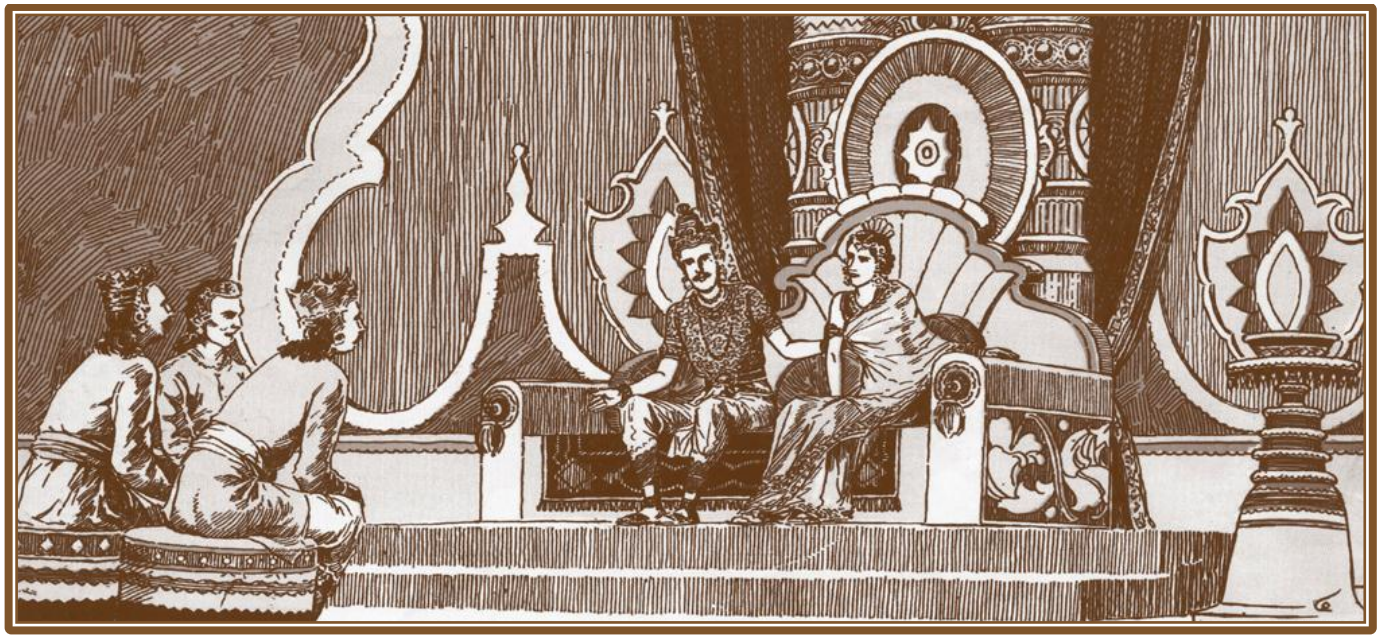

เมื่อพระนางบรรทมตื่น ก็รู้สึกอิ่มเอมพระทัยเป็นล้นพ้น พระนางได้เล่าความฝันให้พระราชสวามีฟังโดยถี่ถ้วน พระเจ้าสุทโธทนะทรงอัศจรรย์พระทัยยิ่งนัก จึงโปรดให้ชุมนุมพระโหรา ผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ตรวจดูฤกษ์ยาม และลักษณะที่พระนางทรงพระสุบินโดยทุกประการ

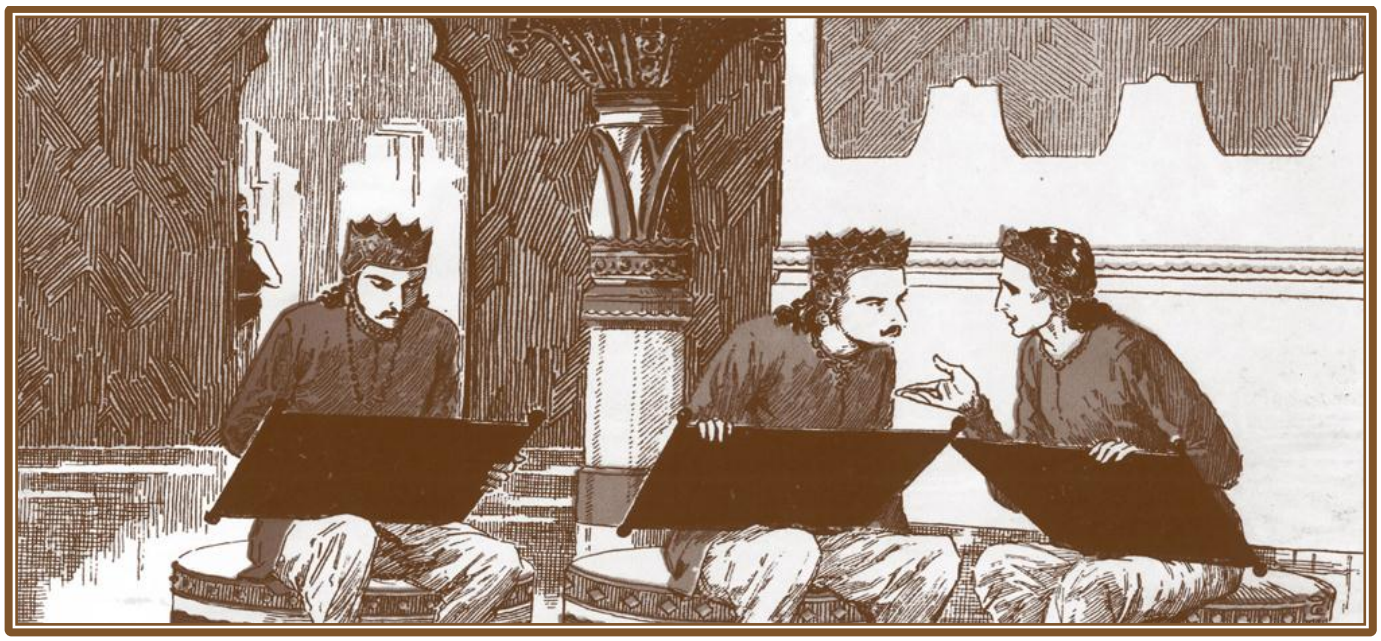

โหราจารย์เหล่านั้นทูลทำนายไว้เป็นสองสถาน ว่าพระนางทรงพระสุบินดังนี้ จะได้พระราชกุมารที่ล้ำเลิศมนุษย์ จะเป็นผู้ทรงญาณ ทรงธรรมเมตตาแก่มนุษย์ทั่วไป จะเป็นพระศาสดาสอนมนุษย์ให้พ้นกองทุกข์ อีกสถานหนึ่งจะเป็นกษัตริย์แห่งกษัตริย์ เป็นจักรพรรดิครอบครองโลกทั้งมวล หากพระองค์ทรงพระประสงค์ ดังนั้น

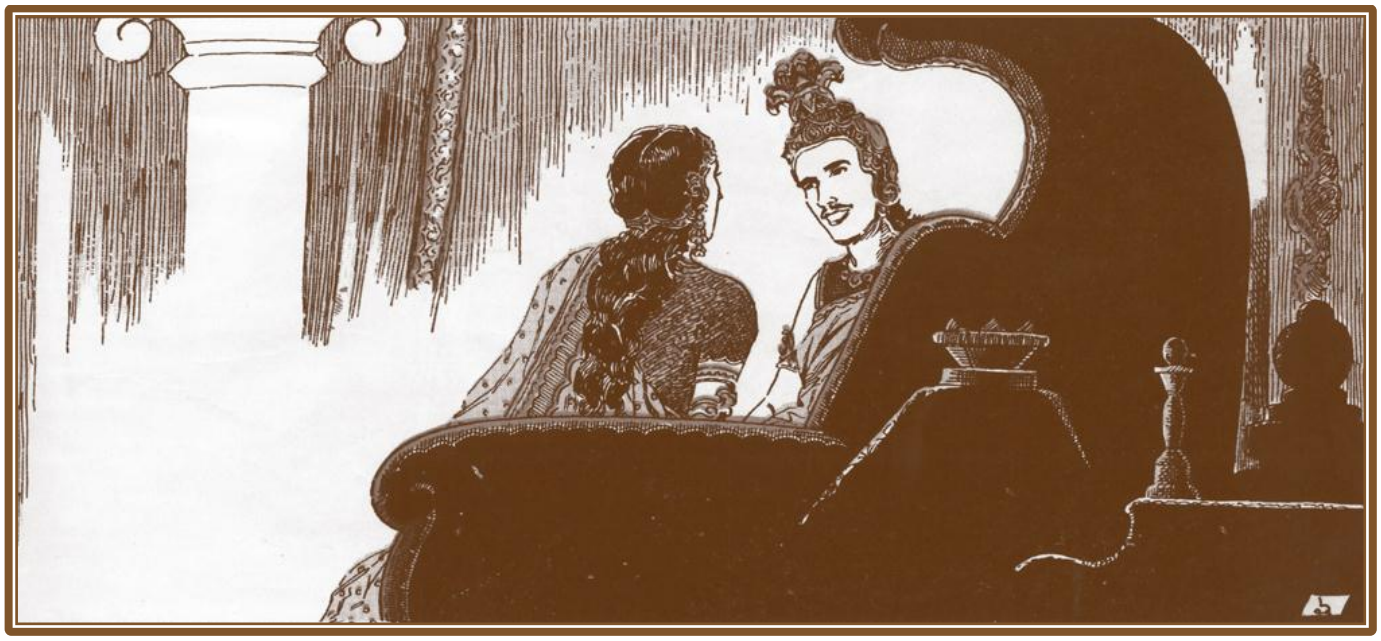

ต่อมาพระนางสิริมหามายาก็ตั้งพระครรภ์ ครั้งจวนจะประสูติ ได้ขอประทานอนุญาตต่อพระเจ้าสุทโธทนะ ไปประสูติที่กรุงเทวทหะ อันเป็นนครที่กำเนิดแห่งพระนาง ดังนี้เป็นจารีตแห่งกษัตริย์ในอินเดีย พระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงอนุญาตให้เป็นไปตามประเพณี

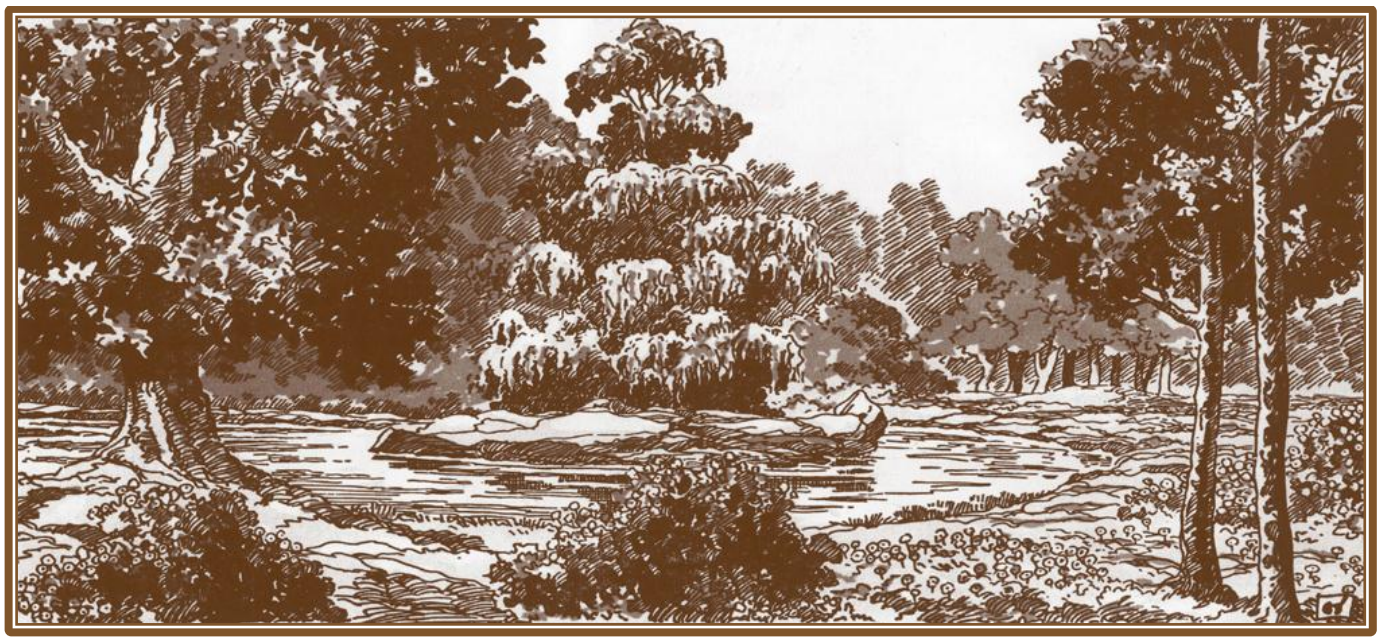

ทางที่จะไปยังเทวทหนครนั้น ผ่านไปทางสวนแกมป่าแห่งหนึ่ง มีชื่อว่า “ ลุมพินี” สวนนี้เป็นย่านกลางระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับเทวทหะ ในการเสด็จของพระนางสิริมหามายาคราวนี้ บังเกิดสิ่งอัศจรรย์ กล่าวคือ บรรดาพฤกษชาติในป่าลุมพินี ได้ผลิดดอกออกสะพรั่งอันไช่ฤดู เสมือนวิญญาณชื่นชมยินดี ด้วยรู้ว่าพระมหาบุรุษจะมาประสูติ ณ ที่นั้น

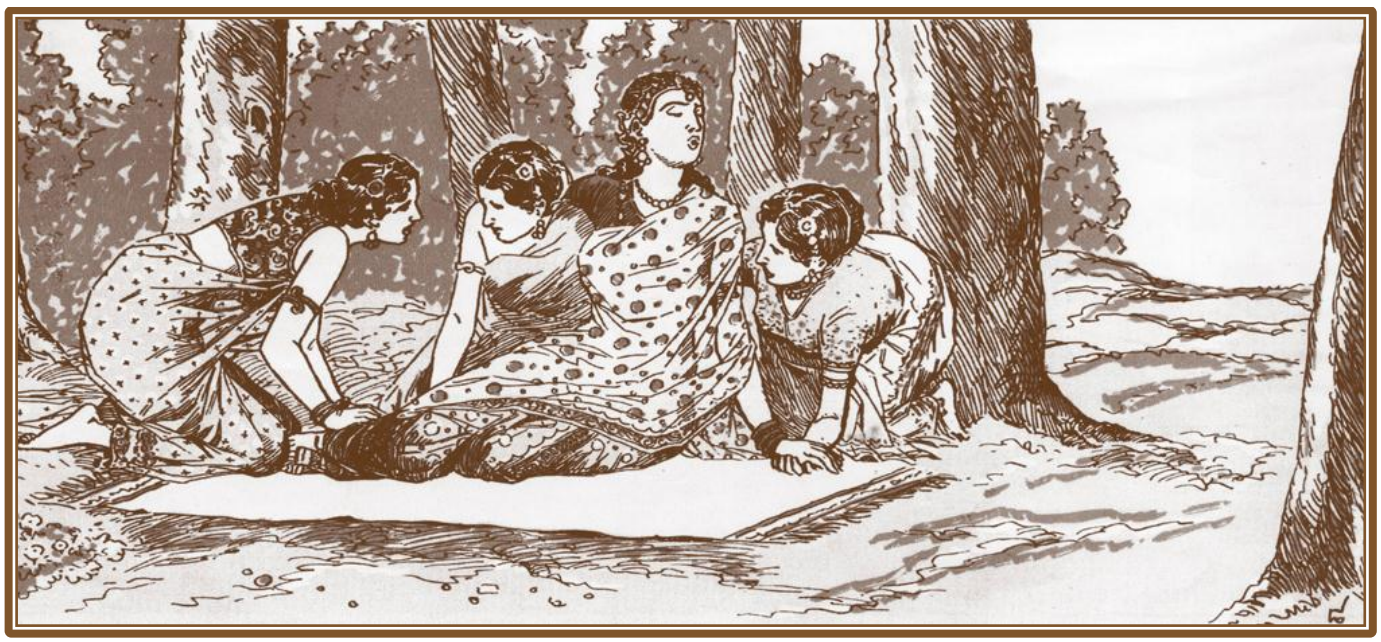

เมื่อขบวนแห่แหนของพระนางสิริมหามายาผ่านมาถึง พระนางรู้สึกว่าสวนลุมพินีช่างร่มเย็น งดงามไปด้วยดอกดวงพฤกษชาติ จึงได้ให้หยุดขบวนพัก ณ ที่นั้น พระนางเสด็จประทับพักผ่อนใต้ต้นสาละ และบัดนั้นพระนางก็รู้สึกประชวรพระครรภ์ เหล่าบรรดานางข้าหลวงได้เข้าประคับประคอง

พระนางก็ได้ประสูติพระมหาบุรุษ ณ ควงต้นสาละนั้น และเวลานั้น ดินฟ้าอากาศดูประหนึ่งว่า ปวงเทพเจ้าได้มาประชุมอยู่ แต่มนุษย์ก็หาแลเห็นไม่ สิ่งมหัศจรรย์อันนี้ปรากฏในพระพุทธประวัติ เราผู้มีชีวิตภายหลังนับจำนวน ๒,๕๐๐ ปีเศษ ก็ควรจะนึกว่า สิ่งมหัศจรรย์ในโลกย่อมปรากฏได้ เมื่อเกิดอัจฉริยบุคคลขึ้นในโลก

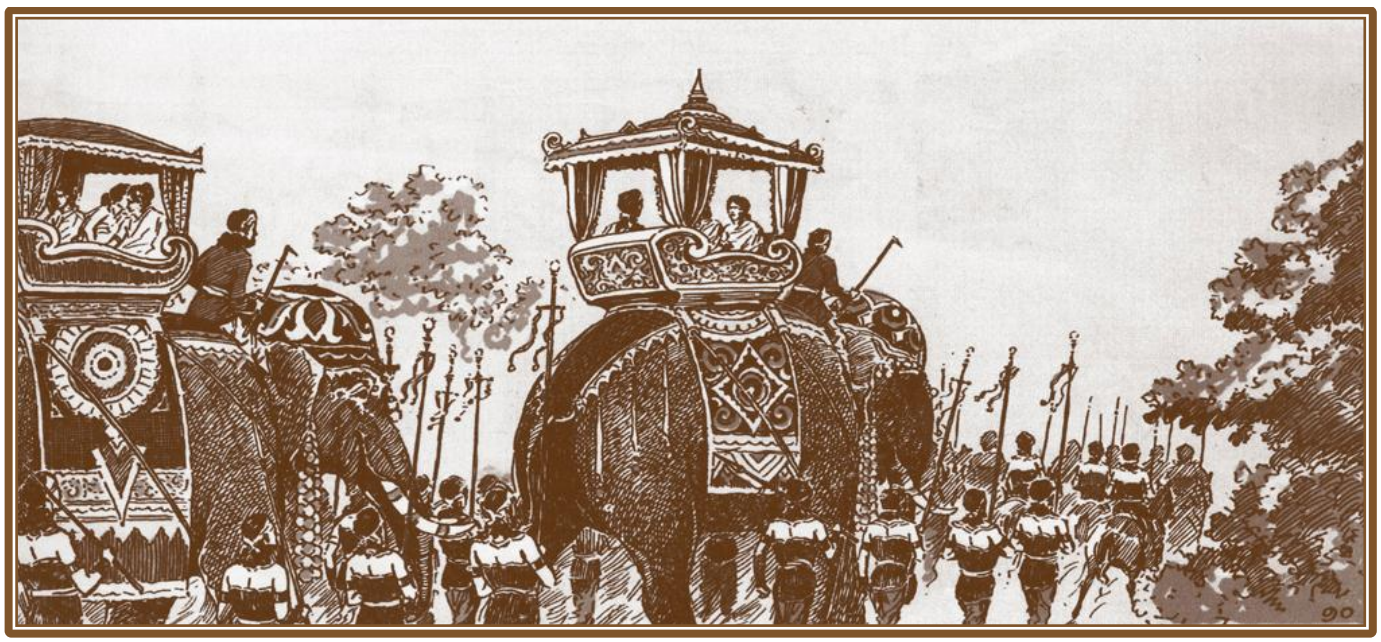

เมื่อข่าวนี้ทราบไปถึงพระเจ้าสุทโธทนะ ก็โปรดให้จัดขบวนมารับพระนางและพระราชกุมารกลับคืนสู่พระมหาราชวัง ในกาลครั้งนั้นก็บังเกิดสิ่งอัศจรรย์อีก คือดูเสมือนจะมีพลแห่แหนมากมาย พรั่งพร้อมด้วยเทพดาทั่วทิศานุทิศมาแวดล้อม มาส่งพระกุมารถึงพระนคร

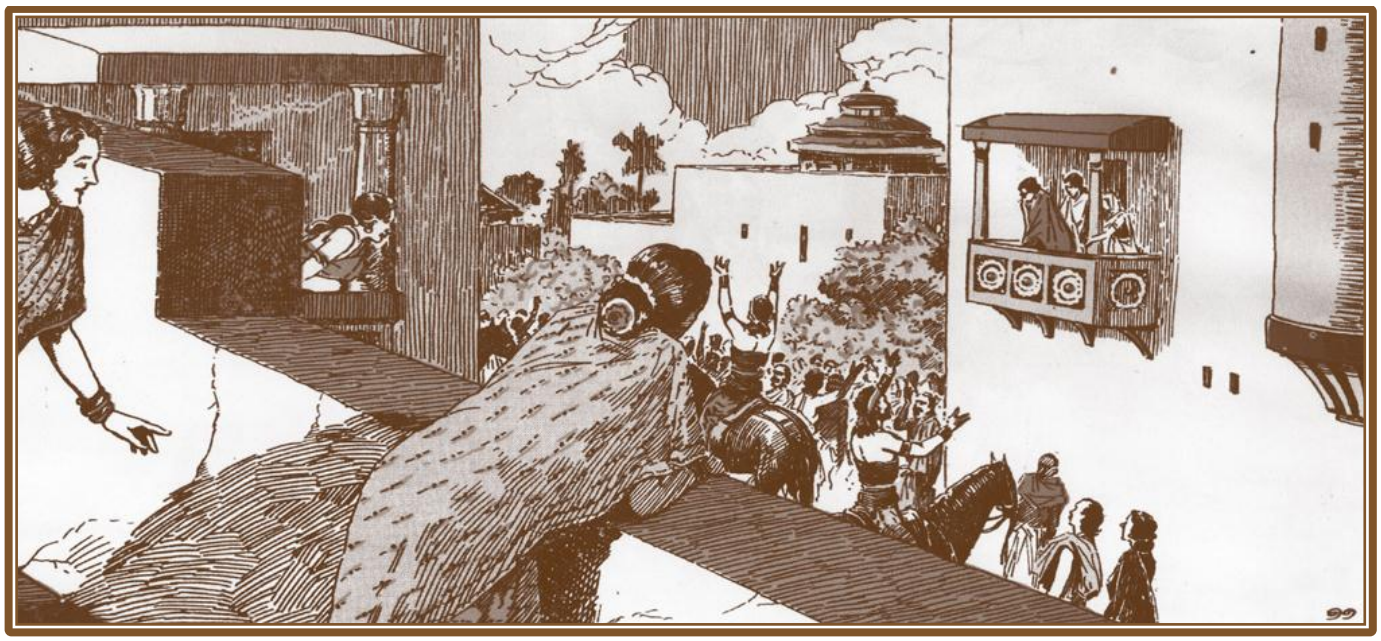

บรรดาโหราจารย์ผู้ใหญ่ได้พร้อมกันทำนายอีกว่า พระกุมารองค์นี้มีบุญญาธิการยิ่งนัก จะได้เป็นใหญ่ในโลก จะถึงสมบัติจักรพรรดิ พระเจ้าสุทโธทนะก็ดีพระทัยยิ่งนัก ทรงมุ่งหวังให้พระราชโอรสได้เป็นจักรพรรดิครอบครองโลก ได้โปรดให้จัดการสมโภชเป็นมหกรรมมโหฬาร

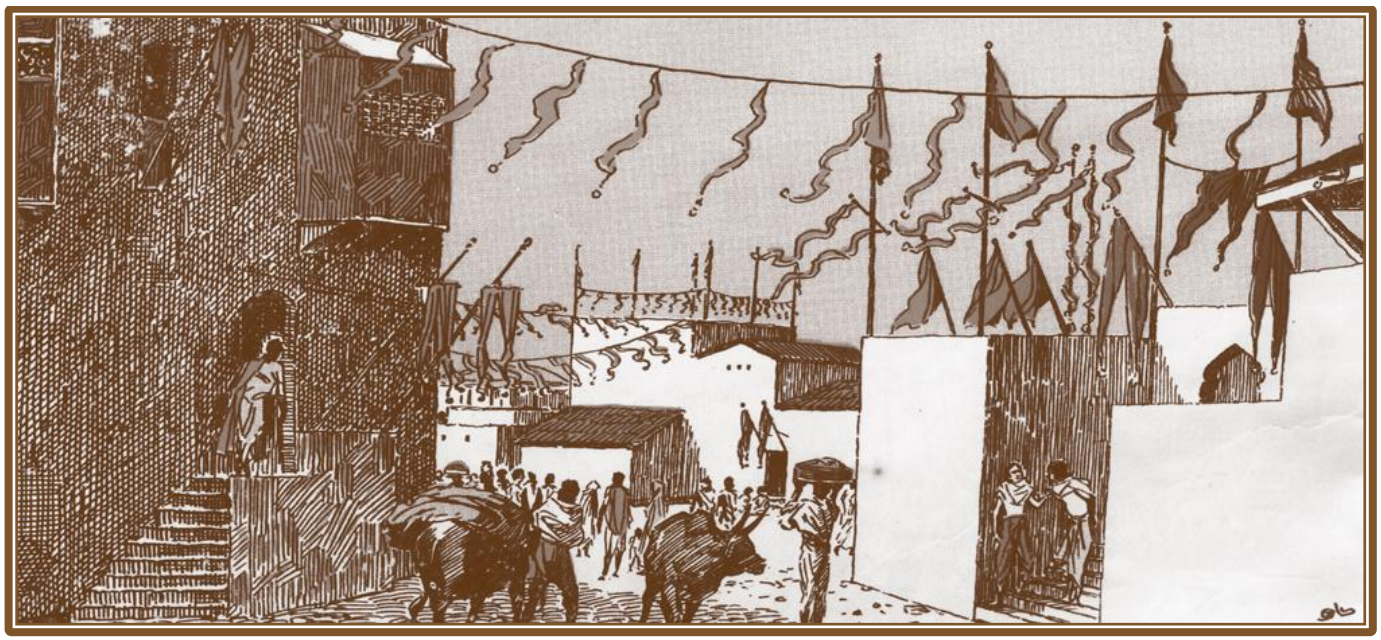

นครกบิลพัสดุ์ครึกครื้นด้วยเสียงแตรสังข์ดุริยางค์ ถนนหนทางติดธงทิว ประชาราษฎร์ต่างร้องรำทำเพลงด้วยความชื่นชมยินดีทั่วหน้า มีการสาดพรมกันด้วยน้ำอบเชื้อดอกไม้กลิ่นหอม นักร้องนักรำก็ขับร้องร่ายรำ สนุกสนานกันทั่วพระนคร ยิ่งกว่าครั้งใดที่เคยมีมา

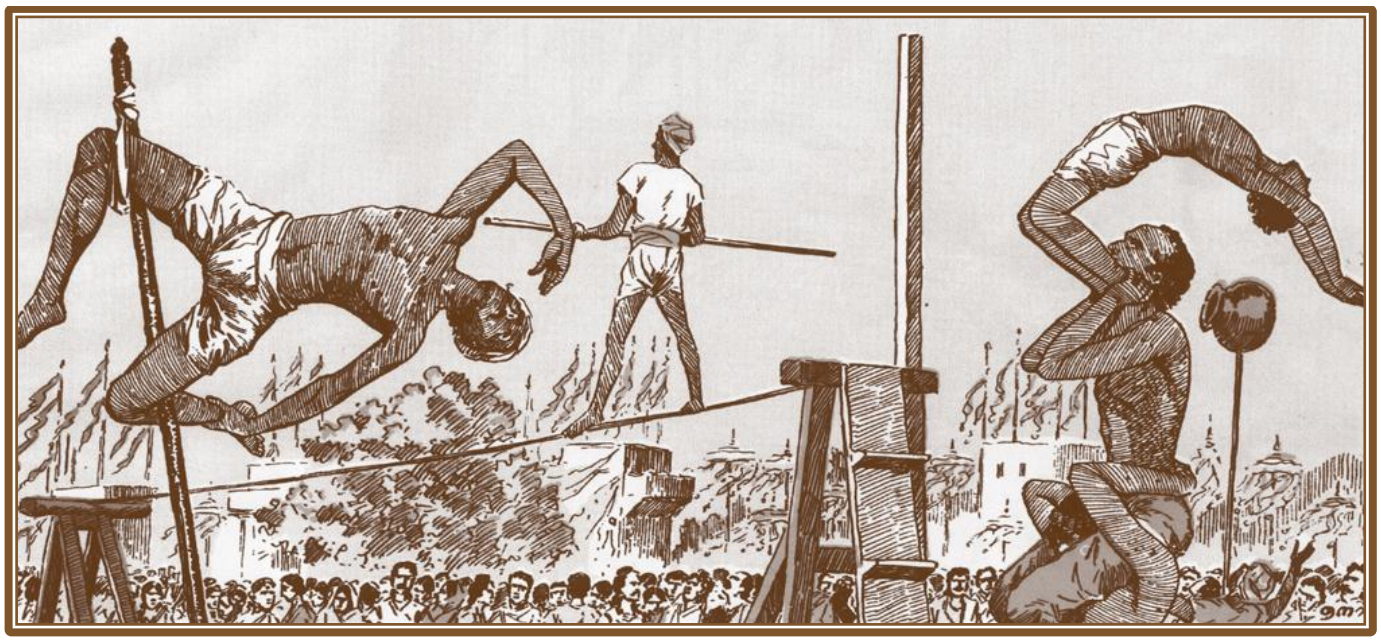

ในการสมโภชพระกุมารครั้งนี้ ดูราวกับว่านักแสดงทั่วทิศานุทิศได้มาประชันกันในกรุงกบิลพัสดุ์ นักหกคะเมนตีลังกาเอย ไม้สูงเอย ห้อยโหนโยนตัวเอย แล้วก็ไต่ลวดเลี้ยงตัว มีนานาสารพัดอย่าง ใครชอบอะไรก็เลือกดูได้ตามใจชอบ พระนครสนุกคึกคัก ประชาราษฎรร่าเริงกันทั่วหน้า

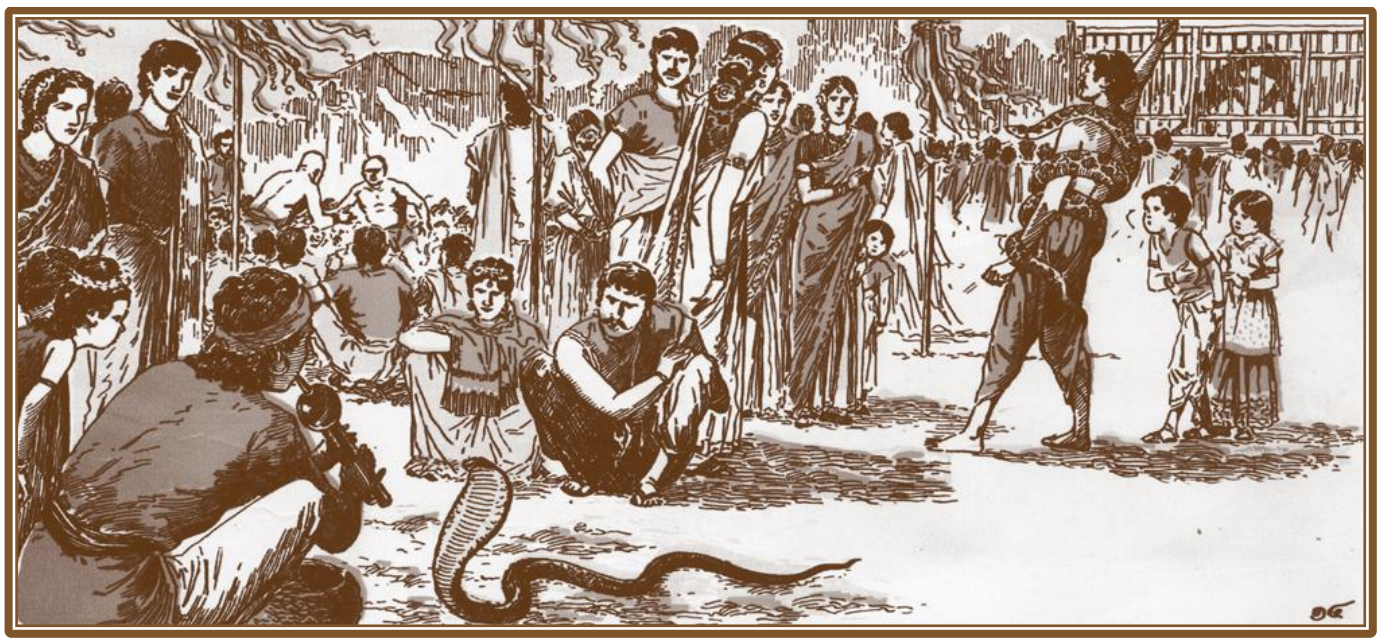

แล้วก็ยังมีพวกแสดงกับสัตว์ พวกเล่นงู พวกเล่นสิงโต ก็พาสัตว์เหล่านั้นมาแสดงให้ดูอย่างน่าหวาดเสียว ยังมีพวกนักมวยปล้ำ รูปร่างราวกับยักษ์ ต่อสู้กันอย่างไม่คิดชีวิตชีวา นับเป็นที่เพลิดเพลินนัยย์ตาอะไรที่คนยังไม่เคยชม ก็ได้ชมในการสมโภชครั้งนี้ นับว่าเป็นบุญญาธิการประการหนึ่งของพระราชกุมาร

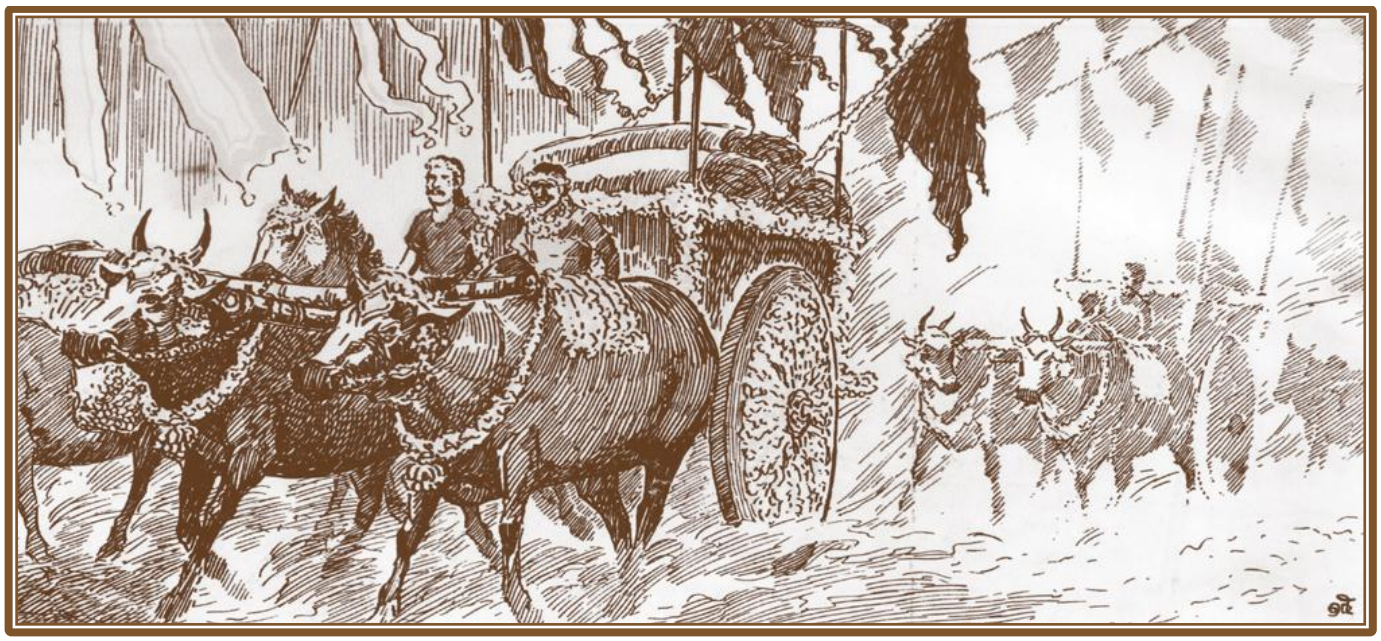

บรรดาพ่อค้าวาณิชทั้งใกล้และไกล ก็นำเอาพัสดุสินค้าอย่างดีในท้องถิ่นของตนมา มีแพรพรรณ ขนแกะ พรมเจียม เครื่องทองรูปพรรณ เพชรนิลจินดา ของอันมีค่าเหล่านี้เขานำมาถวายเป็นของขวัญแด่พระราชกุมาร ไม่เคยมีของขวัญครั้งใดจะมากมายเสมอคราวนี้

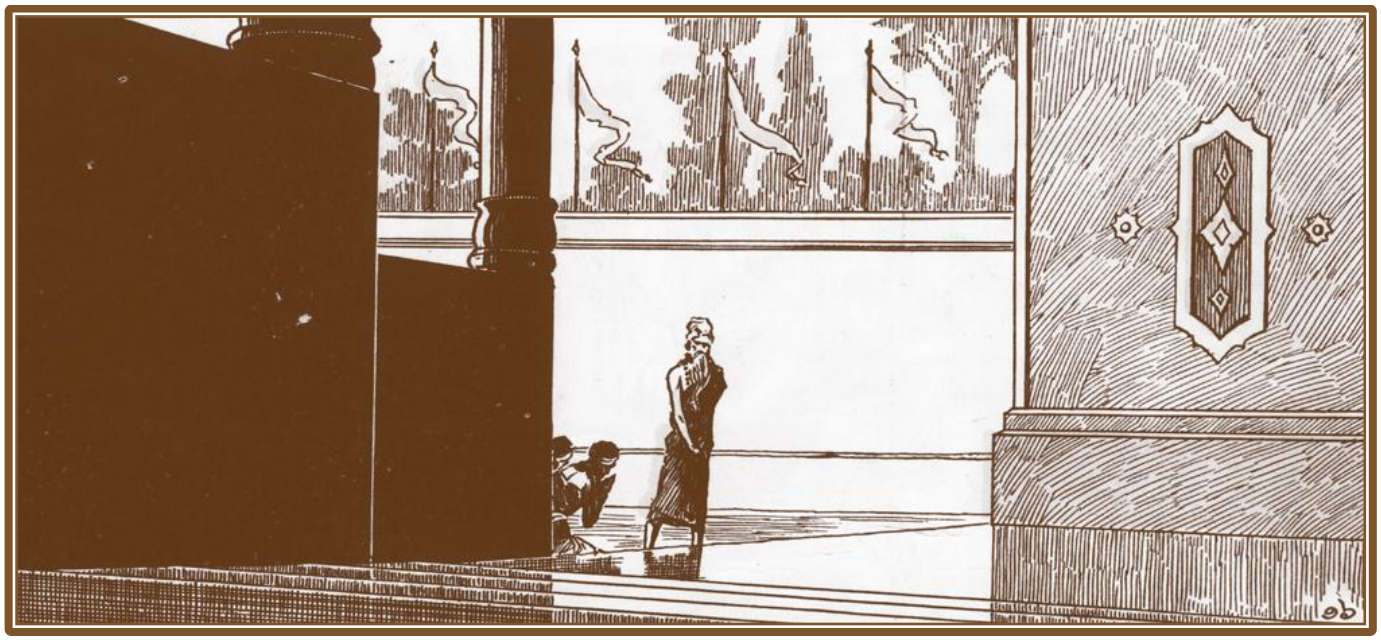

ครั้งนั้น มีดาบสรูปหนึ่ง ชื่อ “ อสิตะ” ท่านบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าอันสงัดห่างไกลผู้คน เพื่อทำใจให้แน่วแน่จนมีญาณแก่กล้า ท่านได้ทราบโดยญาณว่า บัดนี้มีพระราชกุมารอุบัติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ท่านเล็งเห็นว่า พระกุมารนี้จะเป็นอัจฉริยบุคคลวิเศษสุดของโลก จึงได้ละอาศรมเข้ามายังพระราชฐานแห่งพระเจ้าสุทโธทนะ

พระเจ้าสุทโธทนะทรงรู้จักดาบสรูปนี้ดี จึงทรงน้อมพระองค์แสดงคารวะ พระดาบสรับพระราชปฏิสันถารแล้วก็ตรงไปที่พระกุมาร ซึ่งนอนอยู่ในพระอู่ เธอได้น้อมเศียรลงถวายบังคมพระกุมารถึง ๘ ครั้ง ด้วยอาการอันนอบน้อมสูงสุด ยังให้ผู้ที่อยู่ ณ ที่นั้นมีความอัศจรรย์ใจยิ่งนัก

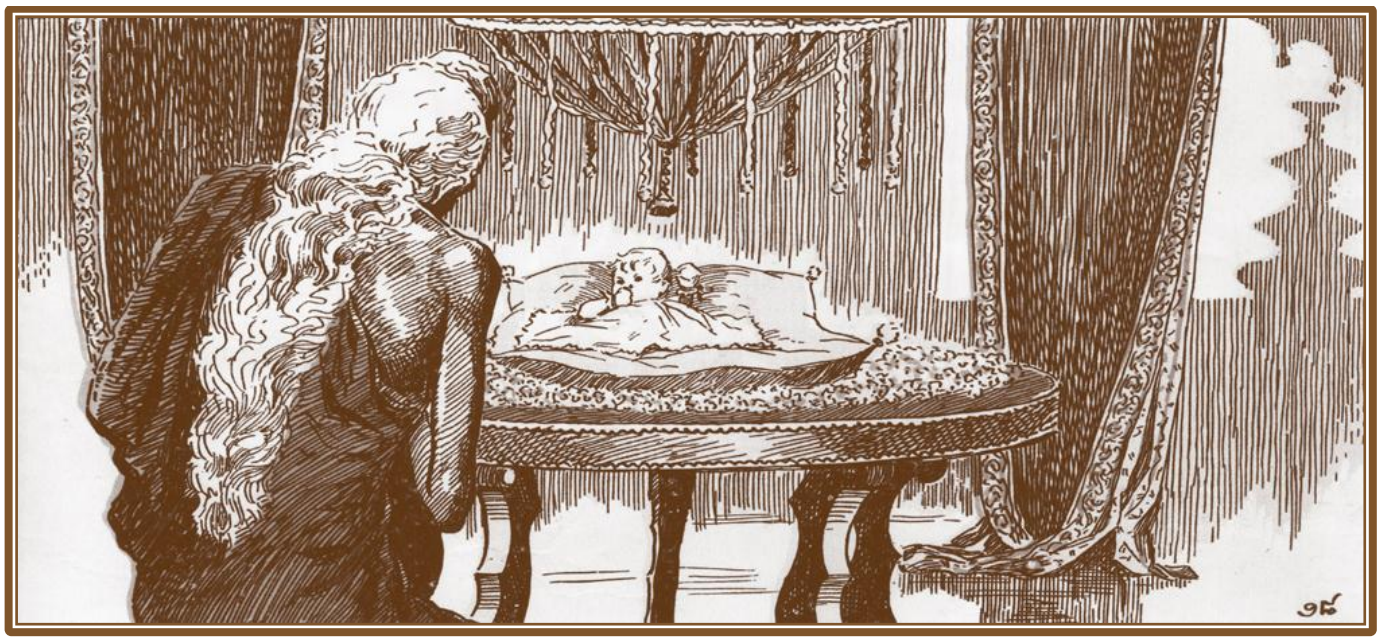

พระดาบสอสิตะได้กล่าวขึ้นด้วยเสียงอันดังว่า " โอ พระกุมาร ข้าพเจ้าขอบูชาและเคารพพระองค์ เพราะประจักษ์แล้วโดยรัศมีและพระลักษณะ ๓๒ ประการ อีกทั้งองค์ประกอบอีก ๘๐ ประการว่า พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเสียดายนักที่ต้องตายเสียก่อน ไม่อาจมีชีวิตยืนอยู่ได้สดับรสพระธรรม"

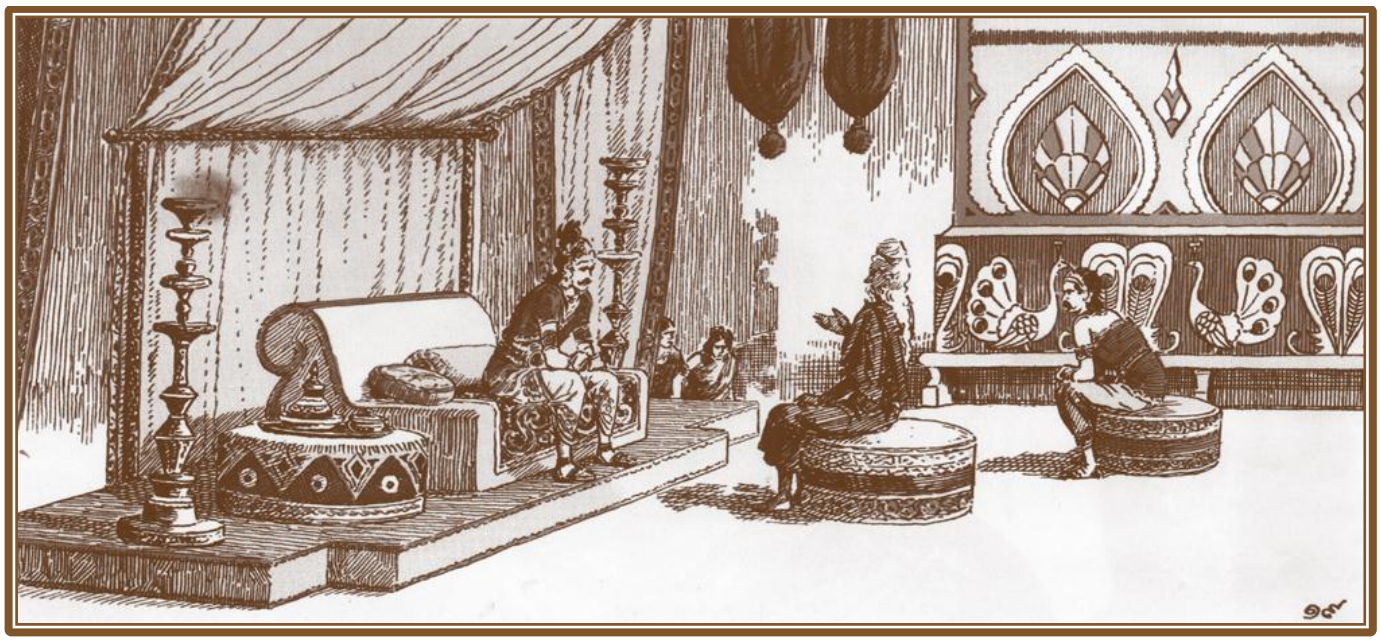

ครั้นแล้วพระดาบสได้หันมาทูลพระเจ้าสุทโธทนะว่า " พระองค์ช่างมีบุญนักหนา จึงได้ให้กำเนิดแก่พระกุมารพระองค์นี้ พระกุมารจะเป็นพระมหาบุรุษ อันหาผู้ใดเปรียบมิได้ในโลกนี้ แต่น่าเสียดาย ที่ความปีติของพระองค์จะต้องทำลายลง ด้วยภายใน ๗ วันนี้ พระมารดาของพระกุมารจะสูญสิ้นพระชนม์ "

จริงตามคำทำนายของอสิตดาบส พอครบกำหนด ๗ วัน พระนางสิริมหามายาก็สิ้นพระชนม์ทั้ง ๆ ที่แพทย์หลวงได้ช่วยกันเยียวยาจนสุดความสามารถ ดังด้วยเป็นกำหนดแห่งเทพเจ้าว่า พระนางจะไม่ต้องทรงครรภ์และถวายน้ำนมแก่ราชกุมาร ราชกุมารี ร่วมกับพระพุทธองค์

เวลาผ่านไป จนพระราชกุมารมีอายุได้ ๘ ปี มีพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ พระเจ้าสุทโธทนะระแวงอยู่ตลอดเวลาว่า พระราชโอรสจะมีนิสัยโน้มน้อมไปในทางจะแสวงหาโพธิญาณ จึงหารือกับอำมาตย์ที่จะให้ราชโอรสได้ศึกษาวิชาที่จะให้พระราชโอรสได้ห่างพ้นไปจากการจะเป็นพระพุทธเจ้า ดังที่โหรทำนายไว้

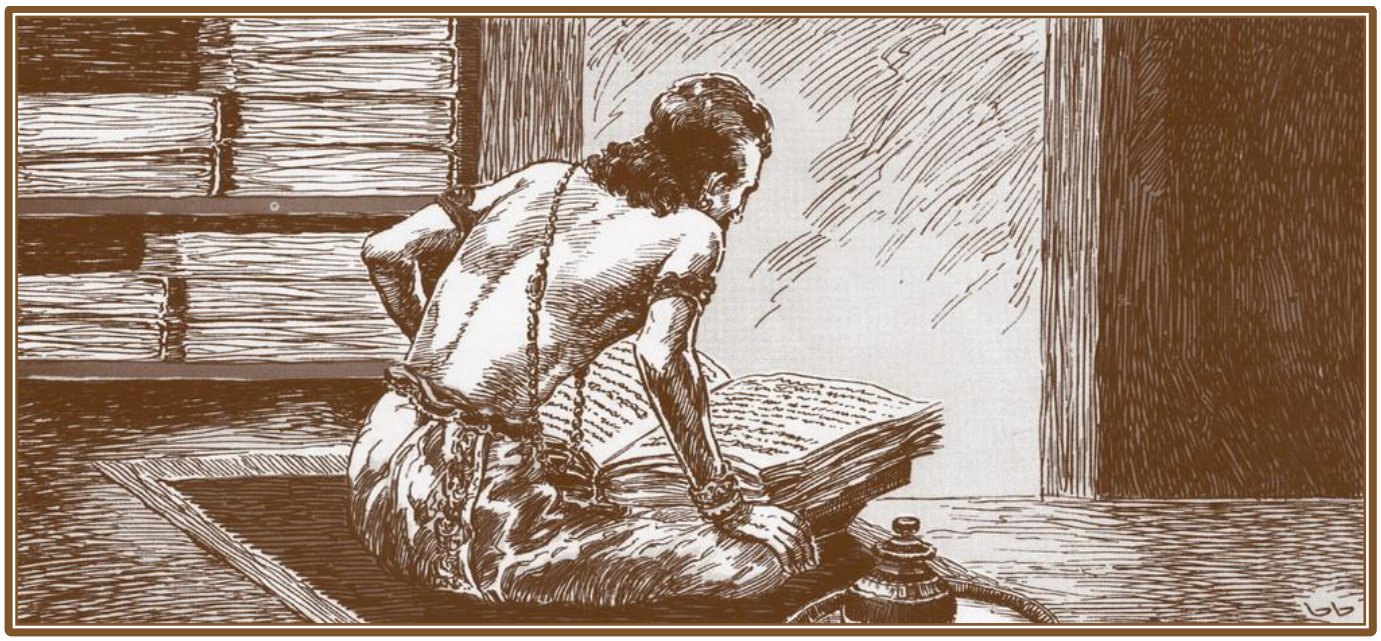

ที่ประชุมตกลงว่า ครูของพระราชกุมารต้องเป็นพระวิศวามิตร เพราะเป็นผู้ยอดเยี่ยมในอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ทั้งปวง มีทางจูงให้พระราชกุมารละแนวชีวิตที่จะบำเพ็ญตนเป็นพระพุทธเจ้าได้ และทั้งให้การเรียนหนักไปทางด้านยุทธการหรือการปกครองเยี่ยงกษัตริย์จะพึงเรียนพึงรู้

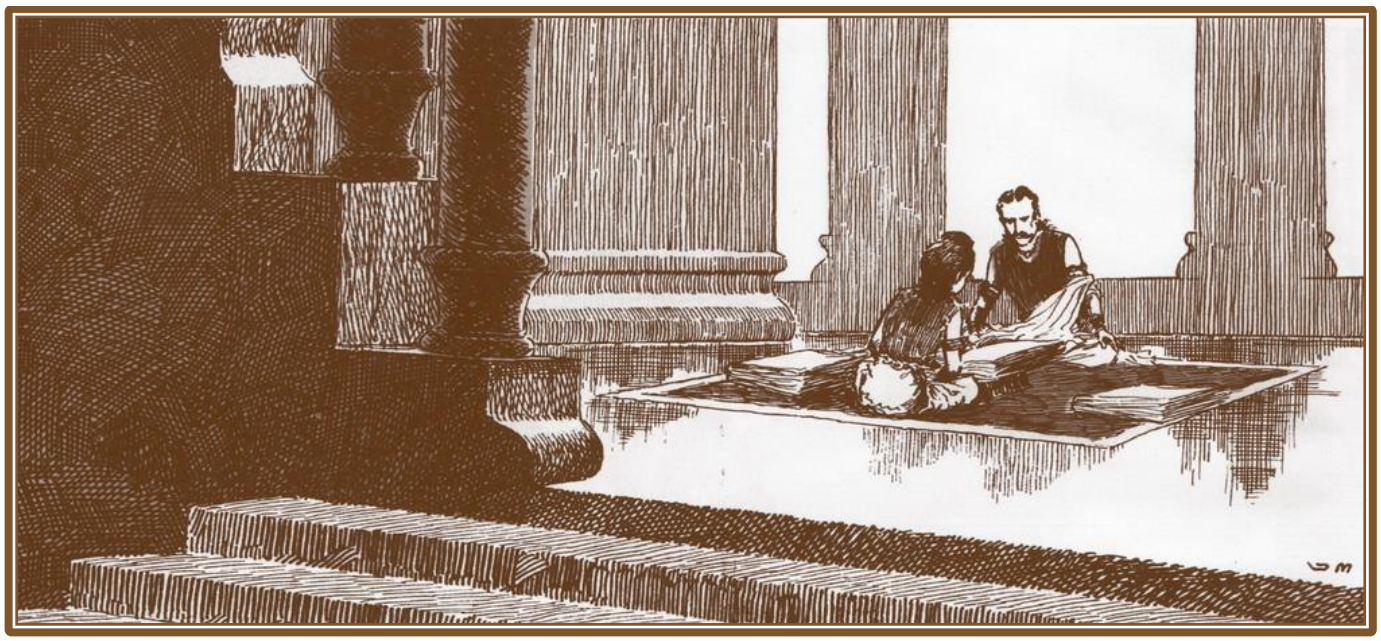

เจ้าชายสิทธัตถะ ได้เข้าศึกษาวิชาอักษรศาสตร์กับพระวิศวามิตร เมื่อพระชนมายุ ๘ ปี และพอเรียนได้มินานอาจารย์ก็เห็นว่า เจ้าชายสิทธัตถะนี้เฉลียวฉลาดเกินมนุษย์ สามารถเขียนอักขระได้ทุกภาษาทุกแคว้นโดยพระองค์เอง แม้แต่อักขระของชาวที่บูชานาคใต้บาดาล ซึ่งอาจารย์เองก็หาสันทัดไม่

ในที่สุด อาจารย์วิศวามิตรก็หมดหนทางจะหาวิชาใดมาสอนได้ พระองค์รอบรู้จนวิชาคำนวณเลขและดวงดาวทั้งหลายในจักรภพ ทั้งนับย้อนหลังและก้าวหน้าเจนจบ อาจารย์จึงกล่าวว่า “ พระองค์นี้เป็นครูของพระองค์เอง และทั้งเป็นครูของข้าพระเจ้าอีกซ้ำไป พระองค์ทราบสิ้นทุกอย่าง โดยข้าพเจ้ามิได้สอนพระองค์เลย ทั้งไม่สามารถจะสอนได้ด้วย ”

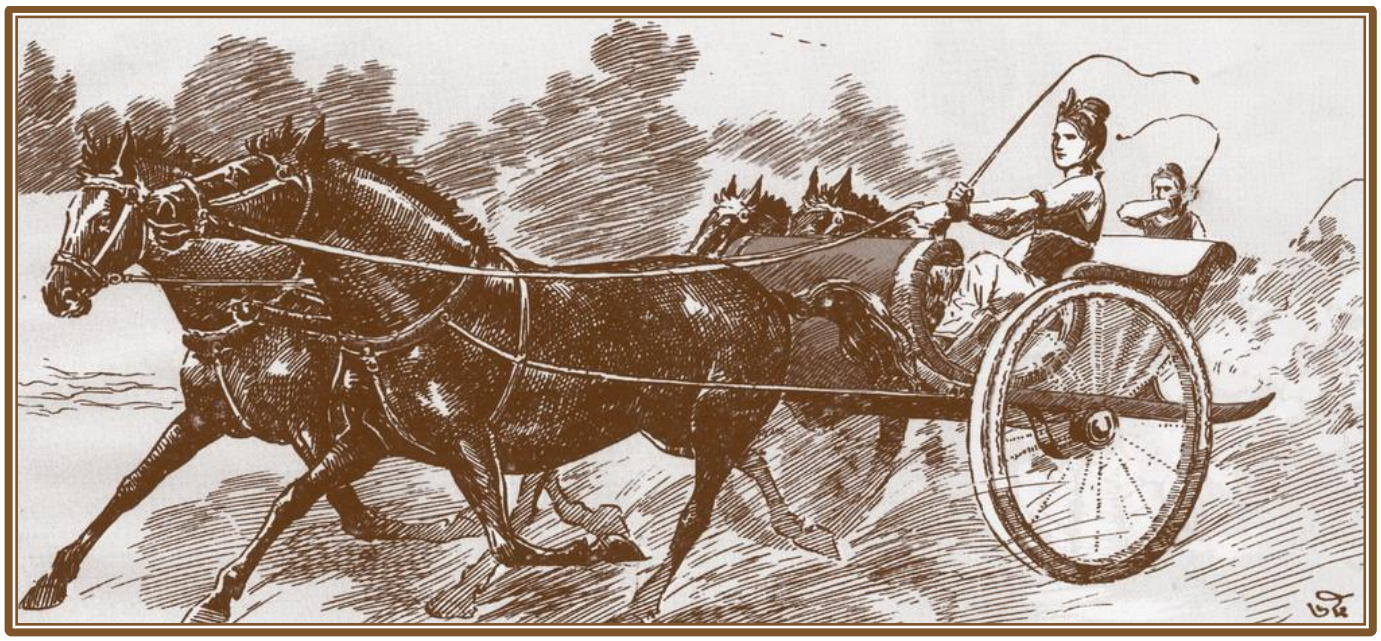

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุได้ ๑๔,๑๕ ปี พระองค์ชอบกีฬาแข่งรถม้า และก็เชี่ยวชาญหาสารถีใดคู่เคียงมิได้ แต่พระองค์มีจิตใจสุภาพเหมือนมนุษย์อื่น ๆ เช่นการแข่งรถครั้งใด พระองค์ได้ชัยชนะ พระองค์เห็นหน้าตาของพระญาติพระวงศ์ที่แพ้นั้นซีดเซียวเสียพระทัย พระองค์จึงยอมแพ้เสียเอง ในคราวต่อไป ในเมื่อเห็นทีพระองค์จะชนะแล้วก็ลดฝีเท้าม้าลงเสีย

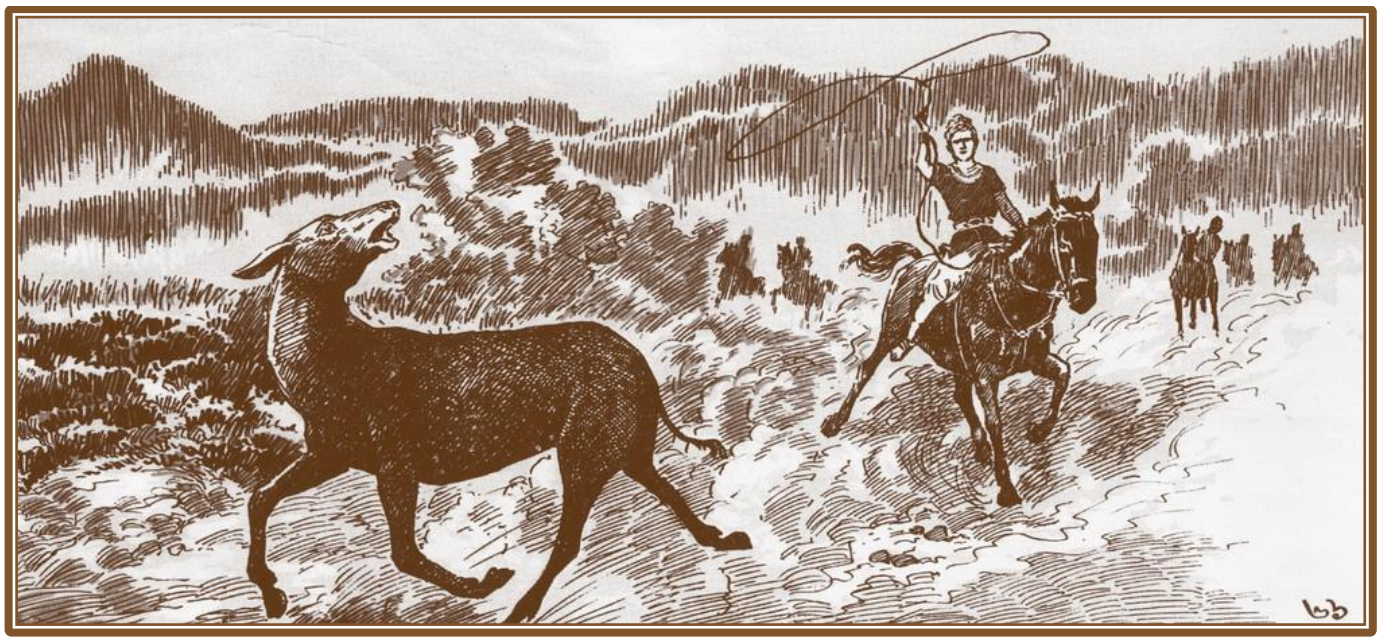

การกีฬาล่าเนื้อทรายก็เช่นกัน ตอนแรก ๆ ก็รู้สึกเพลินในกีฬานี้ดีอยู่ แต่ครั้นถึงตอนล้อมจับเนื้อทรายได้ พระองค์เห็นเนื้อทรายนั้นมีความกลัวจนขาสั่น และดวงตาเหลือกโปน พระองค์จึงพบความปรานีขึ้น คราวหลัง ๆ เมื่อควบม้าทันเนื้อทราย แล้วก็ปล่อยตัวไป ซึ่งความจริงกีฬาประเภทนี้ จะหาใครเทียบเทียมพระองค์ก็มิได้

ยิ่งพระชนม์นานปีทวีขึ้น ความเมตตาปรานี และความสุภาพแห่งพระทัยก็เจริญขึ้น ประดุจพฤกษาที่งอกงาม พระองค์ทรงกีฬาฟันดาบ ครั้นชนะคู่ต่อสู้แล้ว ก็พบความน้อยอกน้อยใจจากผู้แพ้ พระองค์จึงสละเสียด้วยการชนะ กลับออมมือออมกำลังให้เป็นเพียงเสมอกัน

กีฬาประเภทมวยปล้ำและยิงธนูก็เช่นกัน พระองค์มิได้หย่อนกว่าใคร มีระดับสูงและเหนือกว่าระดับทั้งสองประเภท แต่พระองค์ไม่ทรงประสงค์จะชนะใครในเวลาแข่งขัน นึกสลดพระทัยที่สร้างความผิดหวังให้แก่ผู้อื่น จึงเป็นฝ่ายออมมือออมกำลังอยู่เป็นนิจ เอาเพียงรู้แก่พระทัยเท่านั้นว่า พระองค์ชนะแล้ว

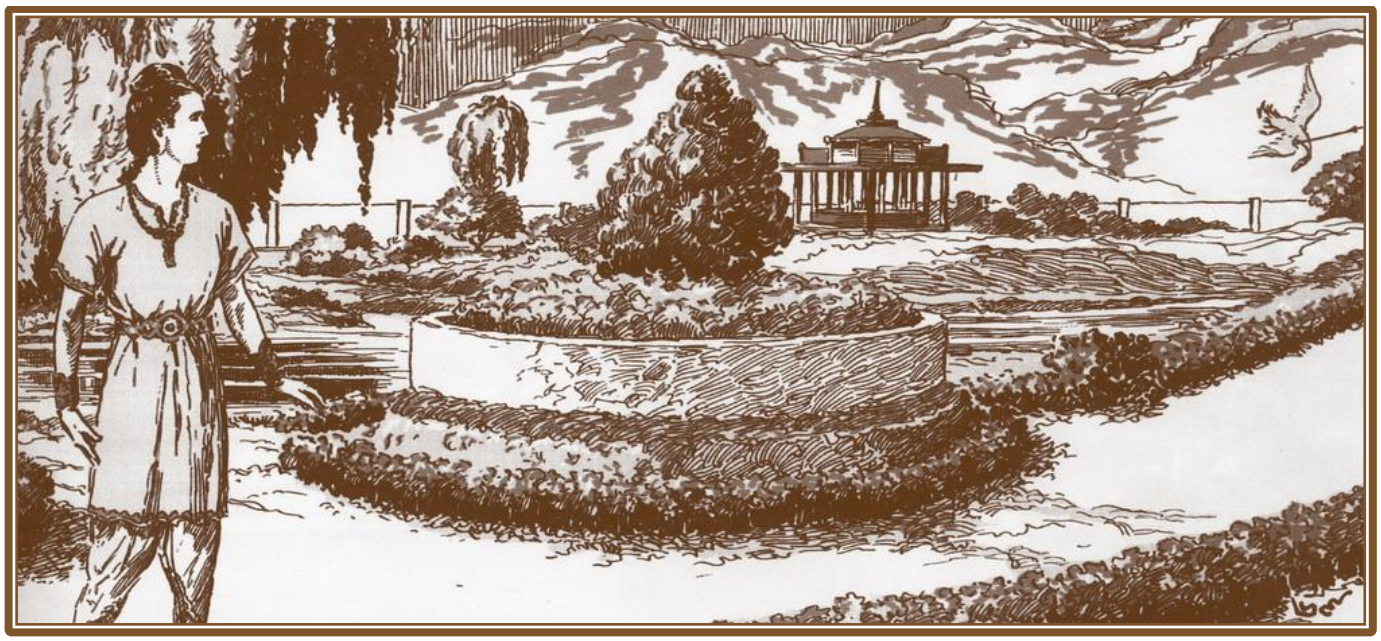

เย็นวันหนึ่ง ได้มีเหตุการณ์หนึ่งขึ้น คือมีหงส์ฝูงหนึ่งบินผ่านพระราชอุทยานไปสู่รัง ณ แดนหิมพานต์ และส่งเสียงร้องเรียกพวกมัน พระเทวทัต พระญาติของพระสิทธัตถะ ยกธนูยิงไปถูกหงส์ตัวหนึ่งที่ปีก และได้ถลาร่อนตกลงในเขตอุทยานของพระสิทธัตถะ เมื่อพระองค์เห็นดังนั้น จึงวิ่งเข้าไปประคองหงส์ตัวนั้นด้วยความสงสาร

เจ้าชายสิทธัตถะได้ประคองหงส์นั้นด้วยความเบาและนิ่มนวล เป็นการปลุกปลอบมิให้หวาดกลัว เมื่อลูบขนและดัดปีกให้เข้าดีแล้ว จึงค่อยถอนธนูที่ยังฝังปีกหงส์ออก แต่บังเอิญขณะถอนลูกธนูนั้น ปลายธนูได้ถูกพระหัตถ์พระองค์เข้านิดหน่อย รู้สึกเจ็บปวด นึกถึงความเจ็บปวดรวดร้าวของหงส์ที่ถูกยิงเข้าเต็มที่เช่นนั้นจะมีสักปานไหน

พระองค์จัดแจงใส่ยาให้แก่หงส์เป็นอย่างดี แล้วกอดหงส์เข้าแนบพระอุระด้วยความสงสาร ถึงกับน้ำพระเนตรไหลริน เป็นครั้งแรกที่พระองค์ครุ่นคิดว่า อยากจะสอนมนุษย์ทั่วไปให้รู้จักสงสารและเมตตาปรานี นึกถึงอกเขาอกเราอันเป็นทางที่ควรจะวิเคราะห์ นับเป็นครั้งแรกที่พระองค์ได้พบกับหนทางแห่งเมตตาจิต

ในขณะนั้นเอง มหาดเล็กของพระเทวทัตได้เข้ามาหาพระองค์ และแจ้งว่า พระเทวทัตประสงค์จะได้หงส์ตัวนั้น ด้วยว่าเป็นฝีมือของพระเทวทัตยิง แม้ว่าหงส์นั้นจะได้ตกลงในเขตอุทยานของพระสิทธัตถะก็ตาม แต่การยิงนั้นได้ยิงในอากาศ ซึ่งมิได้เป็นเขตของผู้ใด จึงต้องขอหงส์นี้ไป พระสิทธัตถะจึงว่า หงส์นี้ยังไม่ตาย และเราช่วยหงส์นี้ไว้ หงส์จึงยังไม่เป็นสิทธิของพระเทวทัตญาติแห่งเรา

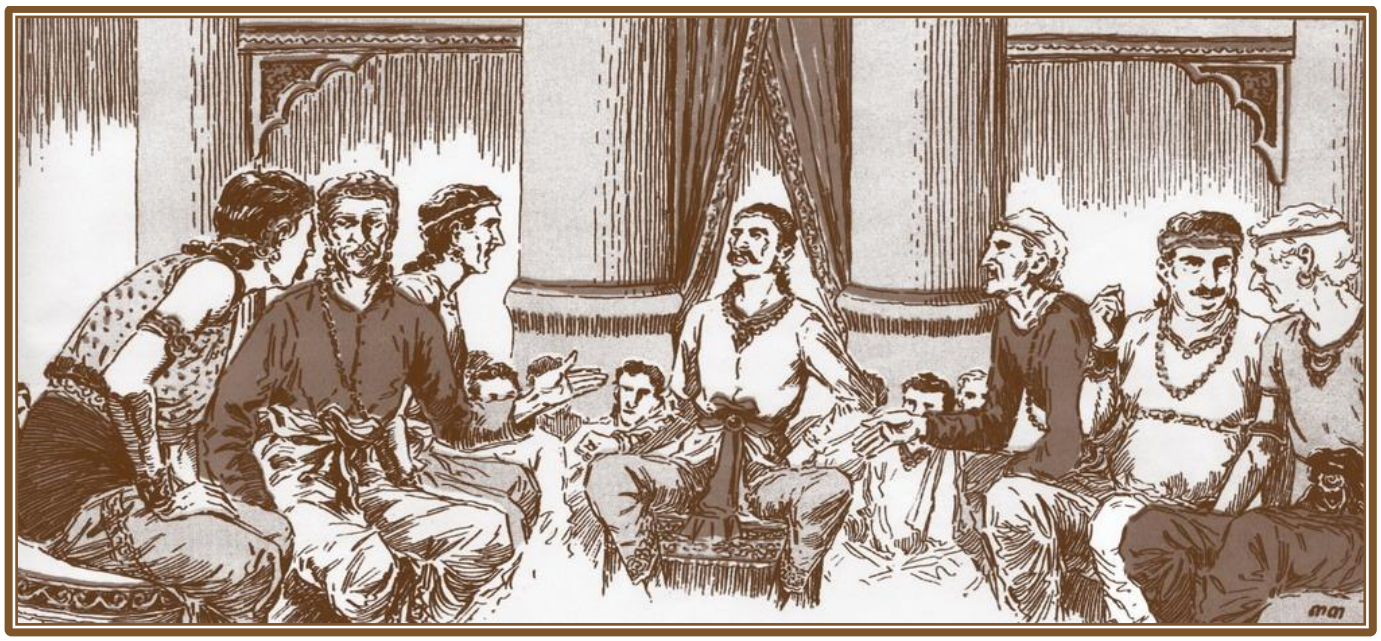

เรื่องการแย่งหงส์ระหว่างเจ้าชายสิทธัตถะกับเทวทัตไม่ตกลงกันได้ จึงต้องนำคดีขึ้นสู่สภาอัครมหามนตรี ให้ผู้รู้หลักความยุติธรรมเป็นผู้ตัดสิน ในวันรุ่งขึ้น เจ้าชายสิทธัตถะและเทวทัตก็มาพร้อมกัน ณ สภาสูง ผู้ที่ใคร่จะรู้กฎแห่งความยุติธรรมอันแท้จริง ต่างก็มาฟังกัน ทั้งฤาษีชีพราหมณ์คับคั่ง

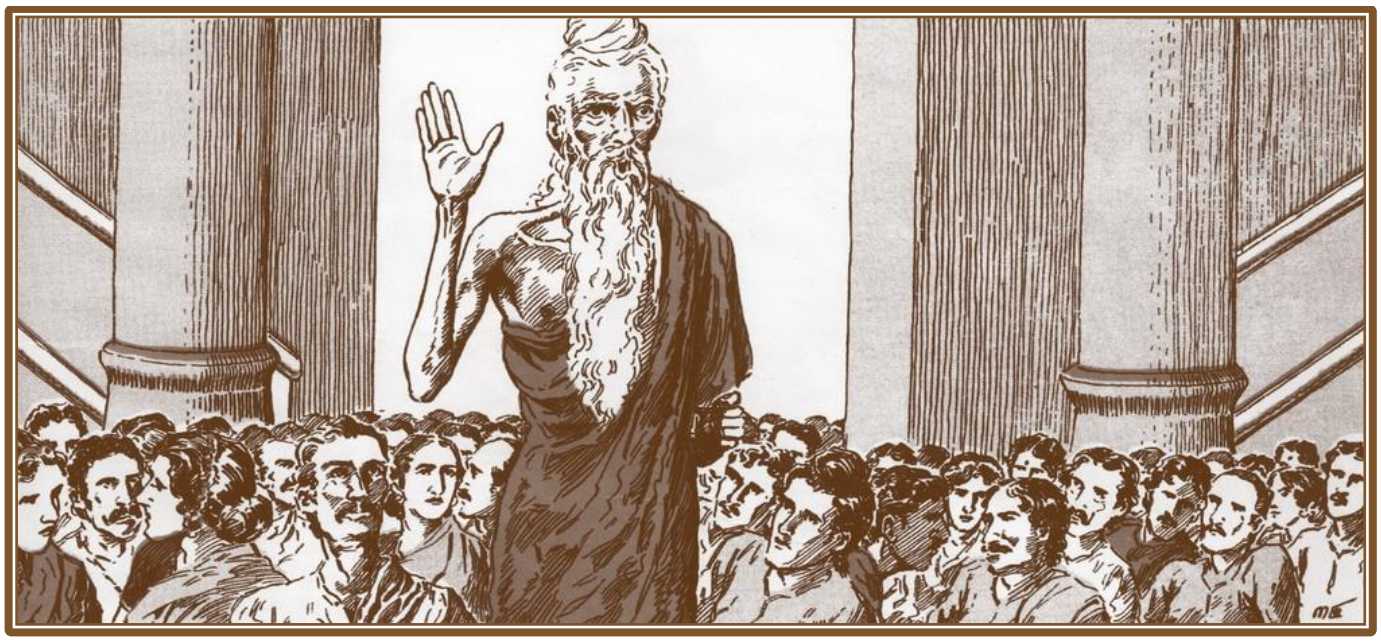

ในข้อคิดต่าง ๆ ของขุนนางผู้ใหญ่ ต่างแยกกันไปคนละทาง ไม่ลงเอยกันได้ หาเหตุผลที่เที่ยงแท้และยุติธรรมจริง ๆ นั้นยังมิได้ จึงมีฤาษีตนหนึ่ง ซึ่งไม่มีใครรู้จัก ได้ขึ้นแถลงว่า " หากชีวิตทั่ว ๆ ไปเป็นของมีค่า ผู้ช่วยชีวิตย่อมมีสิทธิในชีวิตที่ช่วยไว้เป็นแน่แท้ ส่วนผู้พิฆาตนั้นคือผู้ล้างผลาญ จะมีสิทธิที่ตัวสัตว์ที่ยังไม่ตายนั้นไม่ได้ "

เมื่อสภาอัครมหามนตรียึดถือเอาข้อยุติธรรมจากฤาษีตนนั้นแล้ว เจ้าชายสิทธัตถะจึงชนะในสิทธิครอบครองหงส์นั้น ครั้นเมื่อหงส์นั้นได้รับการรักษาพยาบาลแผลหายเป็นปกติดีแล้ว เจ้าชายสิทธัตถะจึงคิดว่า พวกพ้องหงส์คงจะคอยหา เศร้าโศกกันไม่น้อย พระองค์จึงปล่อยหงส์ไปเป็นอิสระ

ต่อมาอีกหลายวัน จะมีการมงคลแรกนาขวัญ พระราชบิดาจึงบอกแก่พระราชกุมารว่า “ จงไปร่วมพิธีด้วยกันเถิดลูกรัก ไปชมความสมบูรณ์แห่งชาวนา ไปชมอาณาจักรของพระบิดา ซึ่งวันหนึ่งจะเป็นของลูก ชมสิ่งมั่งคั่งในพืชผลทั้งหลาย ชมประชาราษฎรของเรา และชมสมบัติอันมหาศาลที่จะเป็นของลูก ”

ในวันแรกนาขวัญนั้น พระเจ้าสุทโธทนะได้ชวนเจ้าชายสิทธัตถะนั่งราชรถไปด้วยกัน โดยให้สารถี ขับอ้อมพระนคร ชมทิวทัศน์อันงดงามตระการตา ชมธารน้ำอันใสสะอาด ชมไร่พืชผลต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่สดสวยน่าตรึงตาตรึงใจ อีกทั้งหมู่ต้นเทียนดอกกำลังบานส่งกลิ่นหอมขจรขจาย

ราชรถได้วกเข้าเขตท้องนา ก็เห็นชาวนากำลังบังคับโคให้ลากคันไถไปตามทุ่ง ชาวนาผู้คุมโคส่งเสียงร้องเพลงเคล้าคลุกปลุกใจดูร่าเริง ไกลออกไปที่หมู่หนึ่งนั้นกำลังหว่านข้าวลงในพื้นนาที่ดินชุ่ม และไกลไปอีกก็มีทิวต้นตาลเป็นหลั่น ซึ่งทุกอย่างที่เห็นนั้น แสดงถึงความสมบูรณ์พูนสุขอันน่าจะปีติ

ครั้นชมท้องนาแล้ว ก็ชมทิวทัศน์อื่น ๆ ต่อไปอีก ด้วยเป็นพระประสงค์ของพระสุทโธทนะจะให้ราชบุตรผู้เป็นทายาท ยินดีปรีดาในสมบัติทั้งหลายที่จะตกทอดไปถึง และก็ราชสมบัติอันมหาศาลเท่านั้นจะเหมาะแก่กษัตริย์ผู้เป็นเจ้าเหนือหัวกษัตริย์อื่นในโลก ตำแหน่งนี้ต้องเป็นของเจ้าชายสิทธัตถะตามที่โหรทำนายไว้

แต่ใครเล่าจะรู้ลึกไปถึงดวงหทัยของเจ้าชายสิทธัตถะ ถ้าดูแต่ภายนอกก็เห็นว่า พระราชกุมารหนุ่มน้อยนี้เพลินในสิ่งที่พบเห็นและปรีดาในราชสมบัติตามที่มนุษย์ทั่วไปจะพึงอยากพึงโลภ แท้จริงแล้วพระรัชทายาทองค์นี้ได้เก็บสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็นเข้าไตร่ตรองในดวงหทัยอย่างลึกและละเอียดแจ่มแจ้งดี

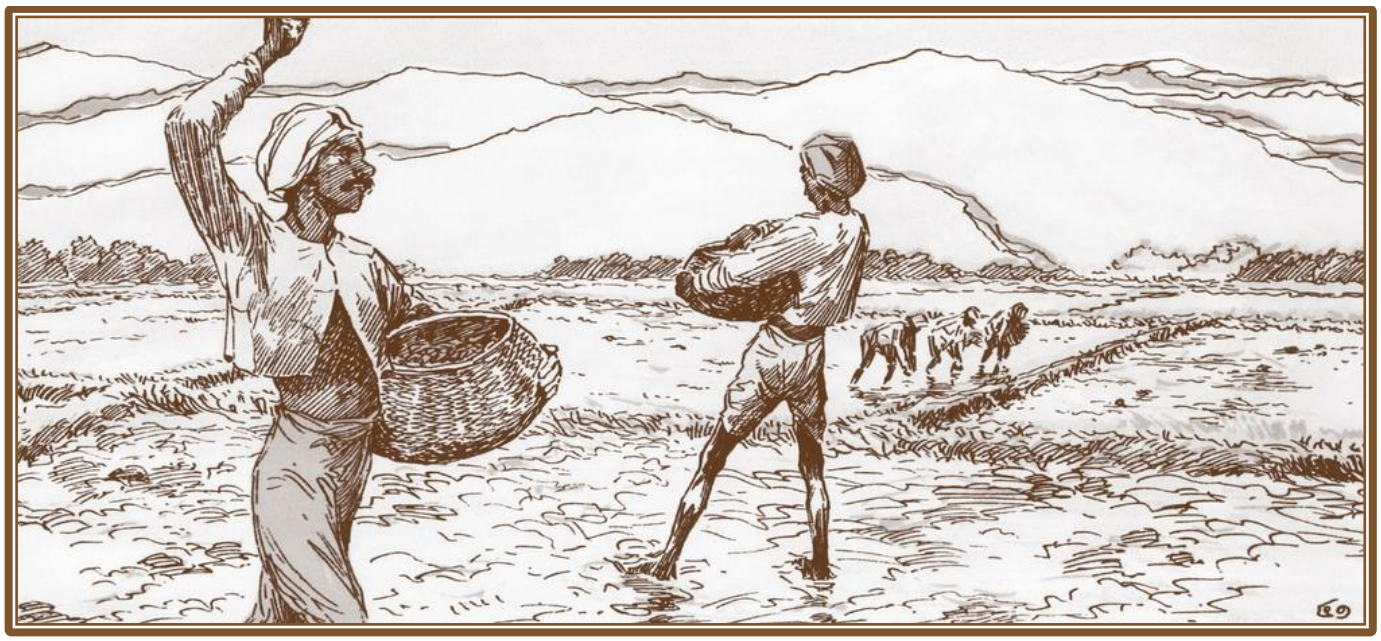

พระราชกุมารได้เก็บเอาภาพของชาวนาที่บังคับโคให้ไถนานั้นมาแจง แบ่งแยกถึงแก่นความจริงของเรื่องว่า ชาวนาใดจะประสงค์การตากแดดจนผิวเกรียมกระนั้นหรือ ก็เปล่าทั้งสิ้น หากเกิดความกังวลใจที่รับจ้างเขามาทำงาน หากไม่ทำ นายจ้างก็มิจ่ายค่าแรง แล้วไฉนตนจะได้เงินค่าแรงนั้นไปเลี้ยงตัวและครอบครัว ซึ่งเป็นความกังวลที่สุดในชีวิต

เมื่อคิดถึงโคที่ลากคันไถนั้นเล่า จะเป็นไปได้อย่างไรที่โคจะสมัครใจทำเอง เท่าที่ทำไปก็โดยถูกบังคับจากชาวนา ถ้าคราใดไม่ทำงาน ก็ครานั้นเองจะถูกตีถูกโบยเจ็บไปทั้งตัว จึงต้องทำไปโดยกังวลใจว่าถ้าหยุดหรือเกเรจะต้องเจ็บตัว ด้วยประการฉะนี้ พระองค์จึงเห็นชัดว่า ความกังวลเป็นต้นเหตุ ทำให้นายบังคับลูกจ้างและลูกจ้างก็บังคับโคต่อไป

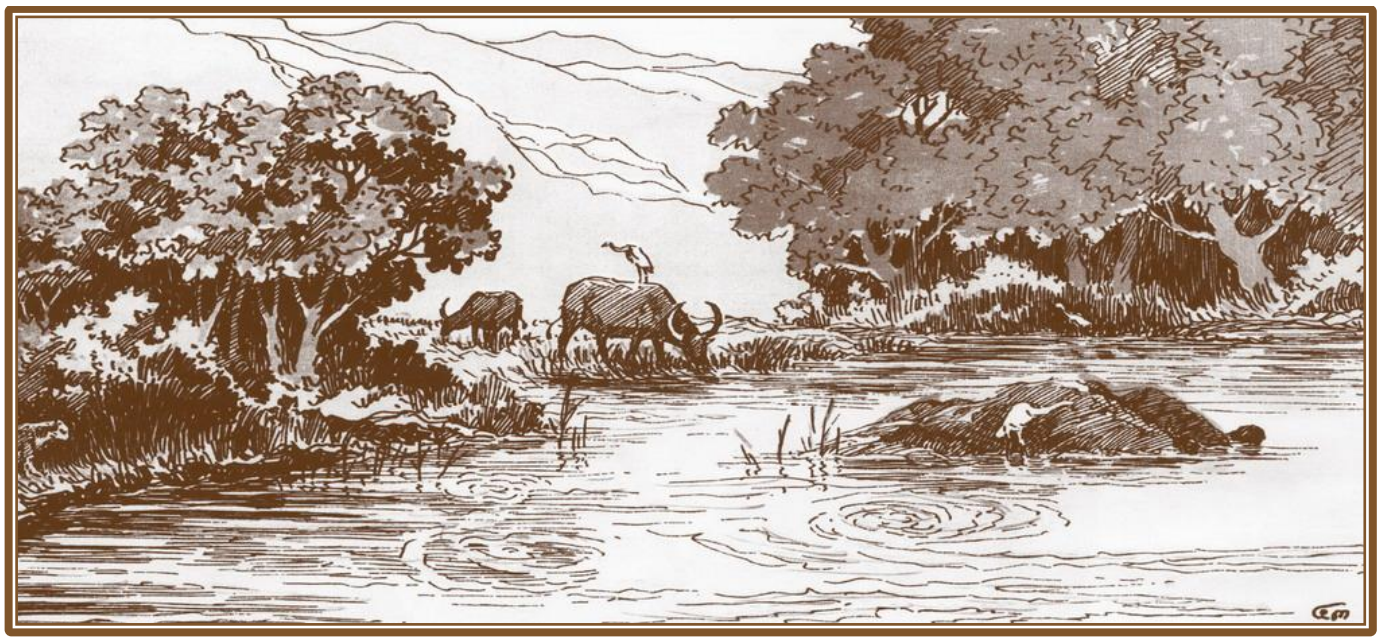

ที่ขอบหนองขอบบึง เหล่านกยางเหยาะย่างอยู่ชายน้ำ และเกาะอยู่บนหลังกระบือ เสือปลาจดจ้องบังกอไม้อยู่ชายบึง ที่ในน้ำปลาผุดกระเพื่อมเป็นระลอก น่าชมน่าเพลินอะไรจะเท่า แต่แท้จริงแล้ว ความกังวลใจของแต่ละสัตว์บังคับให้เป็นไปในรูปนั้น เพราะกังวลว่าตนจะไม่มีอาหารเต็มท้องเป็นส่วนใหญ่

บนอากาศนั้นเล่า มีผีเสื้อบินสลับสีงดงาม นกเล็ก ๆ ถือโอกาสเข้าไล่จิกกิน แต่ก็มีนกใหญ่ไล่นกเล็กจับกินเป็นอาหารอีกทอดหนึ่ง สุดแต่ใครจะมีกำลังกว่า ฉลาดกว่า ก็ทำร้ายแก่ผู้มีกำลังน้อย ถ้าดูด้วยตาแล้วไม่คิด ภาพเหล่านั้นก็น่าชมน่าเพลินนัก แต่หลังฉากนั้นซิ มีแต่หนามแหลมจะทิ่มแทงอยู่ทุกขณะ

ครั้นรถวิ่งมาถึงแห่งหนึ่ง เจ้าชายสิทธัตถะจึงขออนุญาตต่อพระราชบิดาว่า พระองค์จะขอดูสิ่งต่าง ๆ ที่น่าดู น่าชม โดยพระองค์เองแต่เฉพาะ พระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงอนุญาต เจ้าชายจึงเลือกเอาร่มไม้แห่งหนึ่งนั่งทำสมาธิ ใช้จิตวิเคราะห์ในสิ่งต่าง ๆ ชีวิตต่าง ๆ พระองค์ก็ได้เกิดพระเมตตาแก่สัตว์ทั่ว ๆ ไปด้วยดวงหทัยหมดมลทิน

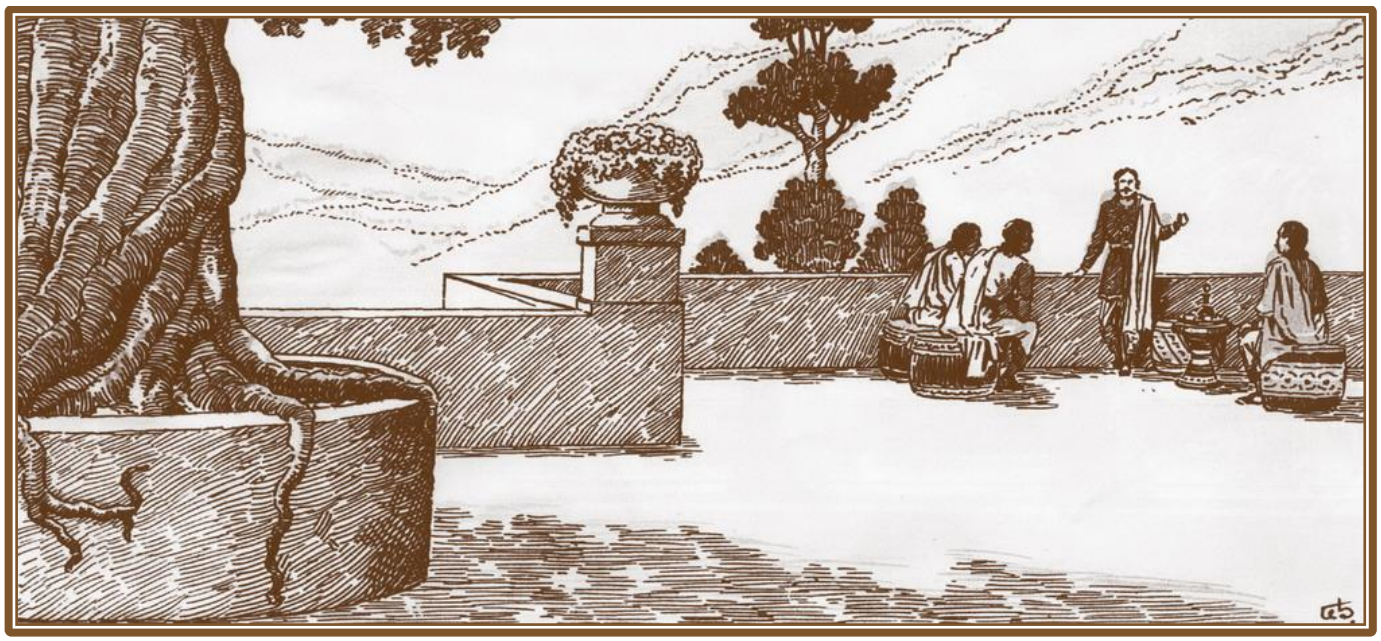

กิริยาและอาการเคลื่อนไหวของเจ้าชายสิทธัตถะทั้งหมด พระเจ้าสุทโธทนะได้นำมาหารือกับอำมาตย์ใกล้ชิดด้วยความหนักพระทัย เพราะกิริยาเหล่านั้น เป็นกิริยาของผู้จะบำเพ็ญฌาน มีทีท่าจะทิ้งทางโลกไปสู่ทางธรรม ในที่ประชุมต่างก็มีใจตรงกันว่า จะต้องหาทางตัดไฟเสียต้นลม พยายามให้หมุนมาทางกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ครองโลก

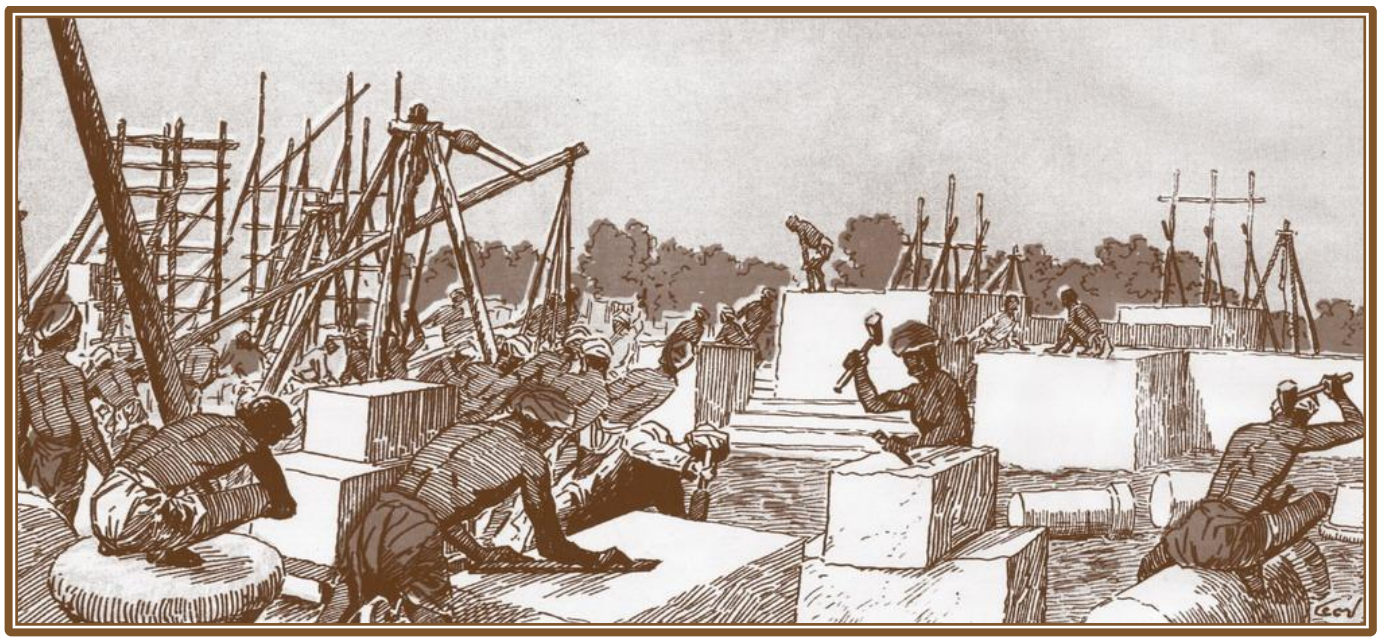

ขั้นต้นเริ่มด้วยสร้างปราสาทใหม่สามปราสาท เป็นที่ประทับเป็นฤดู ๆ ไป ปราสาทหนึ่งนั้นบุและมุงด้วยไม้หอมทั้งหลัง ปราสาทสองสร้างด้วยหินอ่อนล้วน ปราสาทสามสร้างด้วยดินเผาทั้งหลัง ทุก ๆ ปราสาทเขียนแบบก่อสร้างไว้อย่างงดงามมโหฬารสมพระเกียรติ

ด้วยเวลาไม่นานนัก ปราสาทนั้น ๆ ก็สำเร็จขึ้น แต่ละปราสาทมีความงามต่างกัน มีอุทยานประจำทุกปราสาท และก็มีลักษณะศิลปะไปคนละอย่าง บ้างมีเนินสูง มีไม้พันธุ์ดอกดารดาษ มีธารน้ำลดเลี้ยว มีกระโจมงาม ๆ อยู่กลางเกาะหลายต่อหลาย คราใดเสด็จประทับอุทยาน ห้อมล้อมด้วยสนมกำนัล ช่างงดงามตาอย่างยิ่ง

พิธีการอันแสนฉลาดของอำมาตย์ผู้ใหญ่ได้เริ่มขึ้นอีก คือ โดยเพ่งเล็งว่า ชายที่เพิ่งเริ่มหนุ่มนั้น ถ้าจะคิดแปรทางเดิน ให้แยกจากนิสัยนักพรตแล้ว ก็ต้องอาศัยเรื่องของตัณหาเป็นกำลังใหญ่ ซึ่งจะทำให้เมามัวในลาภยศ จึงจัดให้นางบริวารทั้งหลาย ล้วนแต่งาม ๆ และมีท่วงทีหนักในทางยียวนกวนให้ระเริง

อีกทั้งระบำดนตรีชั้นเยี่ยม จะพึงขับกล่อมให้ถึงพระทัยของพระราชกุมารหนุ่ม นางบริวารหน้าหวานตาคม ที่มีกลิ่นกายหอมระรื่นด้วยเครื่องอบพรม นั่งอยู่ใกล้ ๆ ซ้ายขวา บรรจงรินน้ำจัณฑ์อย่างวิเศษ ถวายดื่มเพื่อกระตุ้นเตือนพระทัย ให้นิยมในการร่ายรำของนางที่นุ่งห่มด้วยอาภรณ์บาง เกิดความศักดิ์สิทธิ์ขึ้น

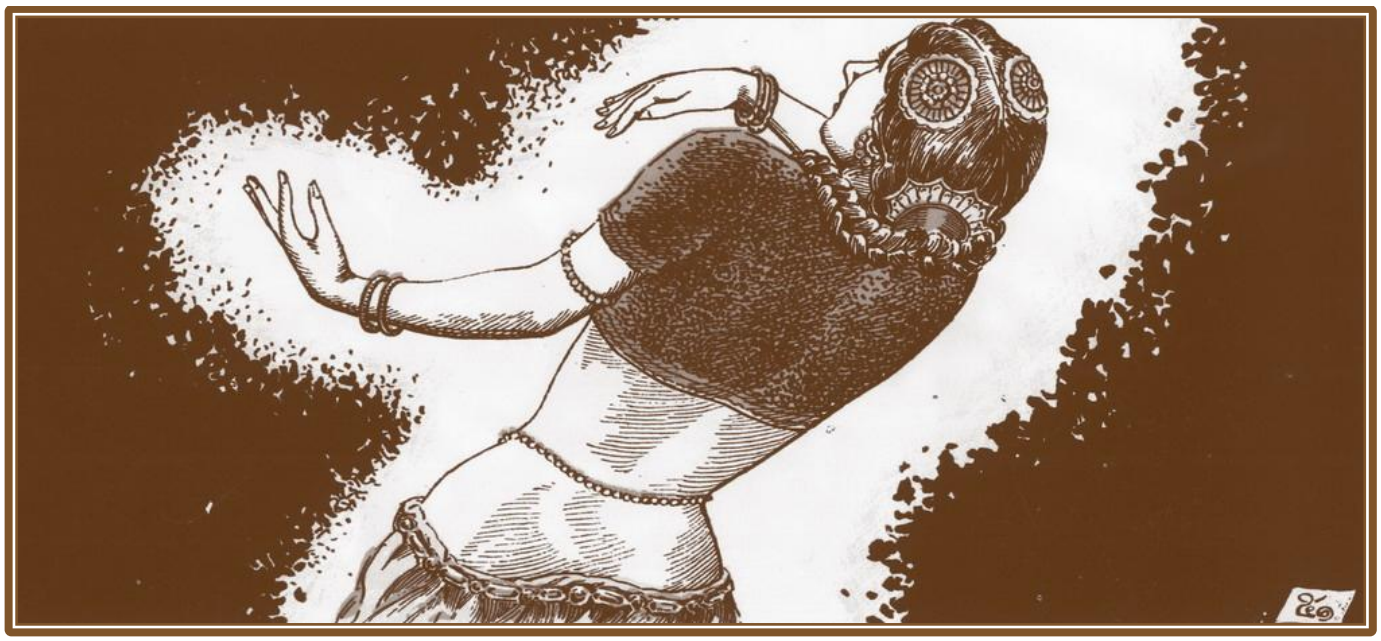

เป็นความจริงยิ่งนัก ที่เสียงดนตรีและขับร้อง ประกอบด้วยท่าอันอรชร ซึ่งมีกลิ่นหอมฟุ้งจรุงใจ ได้มีอำนาจแปรพระทัยที่เคยบ่มแต่เศร้า ช่างคิดช่างวิเคราะห์ ให้หันมาละเมอเพ้อฝันไปในทางกามคุณได้ชั่วขณะ เจ้าชายสิทธัตถะมีพระทัยแจ่มใส และระเริงอยู่ในความเร่าร้อนแห่งรูปรสกลิ่นเสียงตลอดเวลา

แต่ความระเริงทั้งหลายจะอยู่กับพระมหาบุรุษนานสักเท่าใดเล่า ในครู่ต่อมา พระทัยอันรู้ผิดชอบได้กลับมาอีก เกิดเบื่อหน่ายขึ้นมาอย่างเงียบ ๆ รู้สึกว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นมายาอันประดิษฐ์ขึ้น เพื่อประสงค์ในทางใดทางหนึ่งเท่านั้น ซึ่งมิใช่ความจริงที่เป็นอยู่โดยปรกติ พระองค์จึงก้มพระพักตร์เสีย ให้ภาพและเสียงทั้งหมดผ่านพ้นไป

งานหนักได้เกิดขึ้นกับพระเจ้าสุทโธทนะและเหล่าอำมาตย์อีกอย่างยิ่ง ที่พิธีการชักจูงพระทัยพระราชกุมาร ให้แปรเปลี่ยนจากเดิม มาระเริงในลาภยศและอำนาจไม่เกิดผล จึงคิดการกันใหม่ คือจะมีการฉลองปราสาท ให้มีนางงามทั้งหลายมาประกวดกัน และให้เจ้าชายเป็นผู้แจกรางวัลเอง แล้วขุนนางก็แยกย้ายแจ้งข่าวนี้แก่สตรีทั่วไป

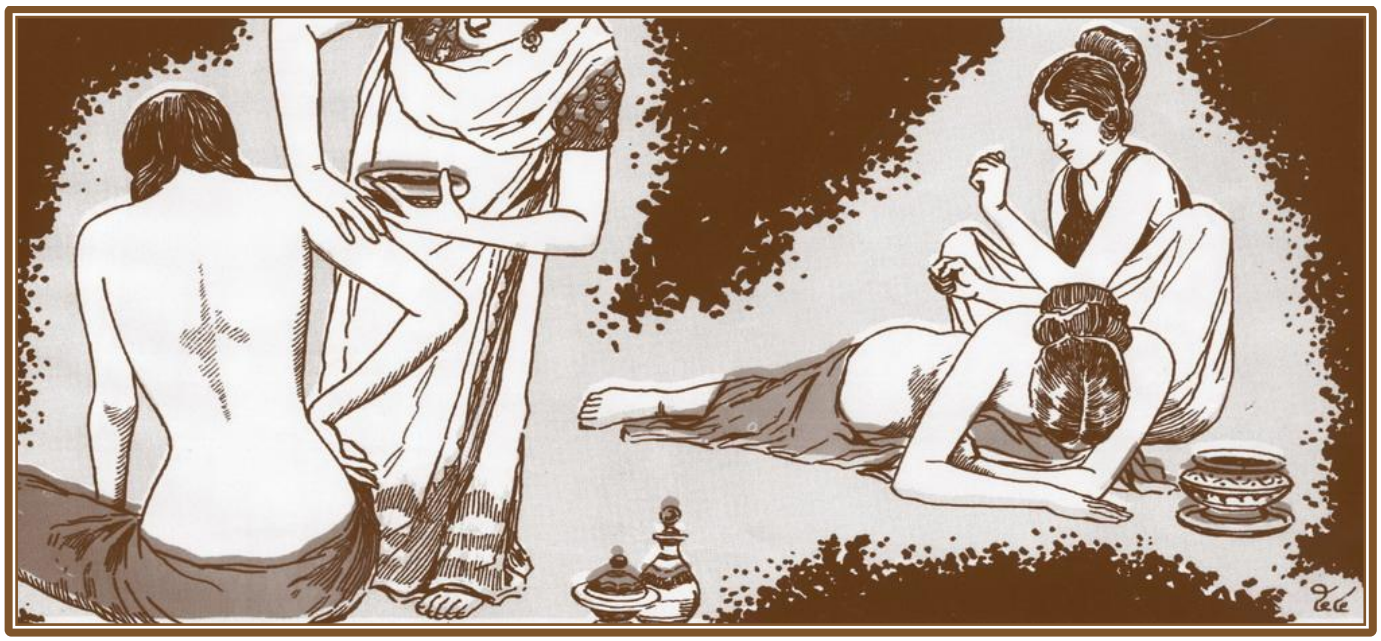

ในครั้งนี้ถือเป็นงานใหม่ และแปลกสำหรับกรุงกบิลพัสดุ์ พวกสตรีสาวสวยและไม่สวย ทั้งในวังและนอกวังพากันตื่นเต้นยิ่งนัก เป็นครั้งแรกในชีวิต ที่จะได้อวดโฉมต่อหน้าพระราชกุมารหนุ่มผู้ยิ่งใหญ่ แห่งกรุงนี้ ซึ่งรู้กันอยู่ว่าเจ้าชายนี้มีพระสิริร่างงดงามน่าพิศวาสนัก ต่างนางจึงต่างปรับปรุงร่างกายเป็นการใหญ่ สุดแต่จะมีทางใดทำให้เพิ่มความงามขึ้นได้

ครั้นถึงกำหนดงานบรรดานางงามทั้งหลาย ได้เดินผ่านหน้าที่ประทับเจ้าชาย ซึ่งใจของแต่ละนางแต่เดิมนั้น คิดไว้ว่าจะเดินให้สวย ทิ้งตาให้คมและหวานตรงกับพระเนตรเจ้าชายยิ่งนัก แต่ครั้นจริงจังเข้า ทุกนางก็เกิดประหม่า ในพระลักษณะอันงามและสงบนิ่งของเจ้าชาย เลยต่างอายต่างก้มหน้าไปทั้งสิ้น

ความคาดหวังของเหล่าอำมาตย์จึงเกือบจะหมดสิ้นอีก เมื่อเห็นเจ้าชายมิได้ตะลึงตะไลในนารีใดเลย ทรงมีพระอิริยาบถเฉย ๆ สงบ กระทำให้ฝ่ายหญิงเสียอีกเป็นฝ่ายอายและเกรงขาม พระองค์ทรงแจกรางวัลให้แก่ทุกนางด้วยดวงพระพักตร์ยิ้มน้อย ๆ และกล่าวขอบใจ ส่วนหญิงนั้นซิ ทุกคนสะทกสะเทิ้นขาสั่น ไม่มีถ้อยคำใดจะถวายพระพรเลย

เมื่อหมดตัวนางงามแล้ว พระเจ้าสุทโธทนะและอำมาตย์แทบหมดหวัง จะหานางใดมีอำนาจบังคับจิตเจ้าชายให้ประสงค์ในนารีเพื่อทำการเสกสมรส ณ บัดนั้นก็เกิดความประหลาดตื่นเต้นขึ้น ทุกคนได้เห็นพระกิริยาเจ้าชายผิดแผกไปจากเดิม ในเมื่อมีหญิงอีกคนเป็นคนสุดท้าย ที่ค่อยนวยนาดมา นางนั้นช่างงามราวกับเทพนารี แสนจะตรึงตาตรึงใจเมื่อยามเยื้องกรายแต่ละก้าว

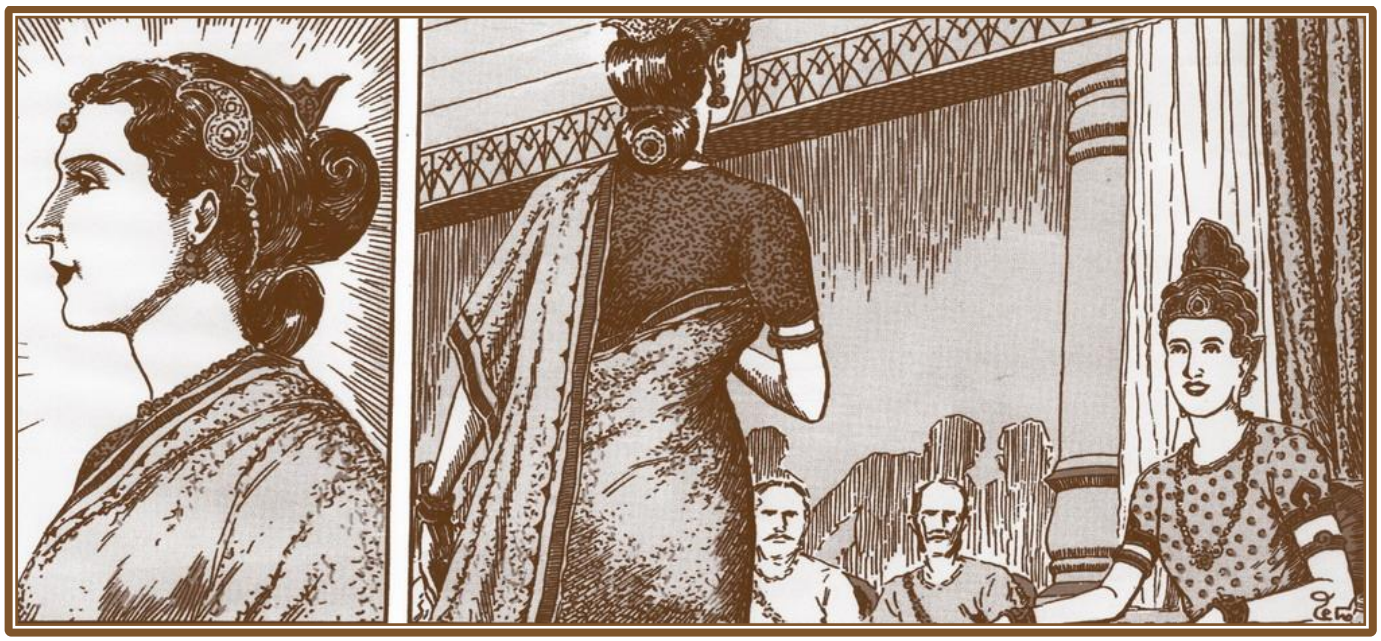

นางคนสุดท้ายนี้ คือเจ้าหญิงศรียโสธรานั่นเอง นางย่างกรายมาด้วยความสง่า ความงามนั้นสุดจะพรรณนาได้ เป็นนางเดียวเท่านั้น ที่ตั้งคอตรงและทอดดวงเนตรสบกับพระเนตรเจ้าชายได้ตรง ทันทีทุกคนก็เห็นว่า เจ้าชายนั้นมีการหวั่นไหวจนเห็นได้ถนัด ทรงตะลึงพรึงเพริดในความงาม และใคร่จะได้ใกล้ชิดนางเป็นที่สุด

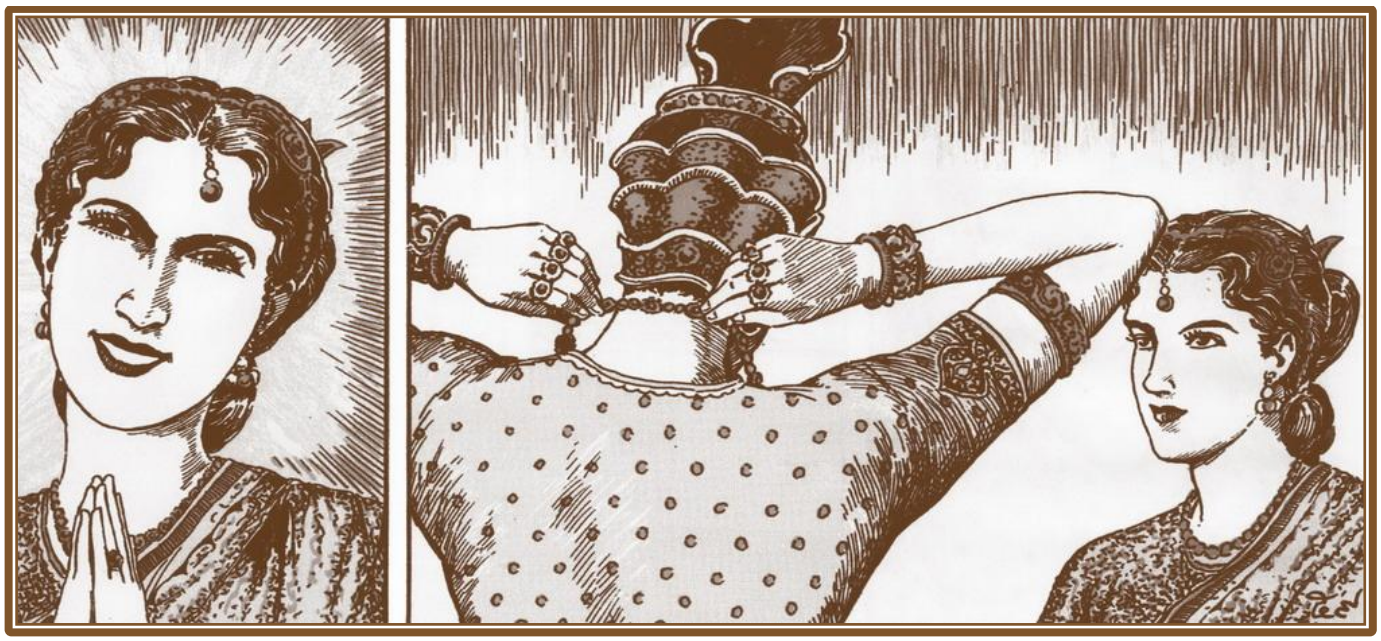

เจ้าหญิงศรียโสธราสบพระเนตรแล้วทูลถามว่า "พระองค์ยังมีรางวัลจะประทานแก่หม่อมฉันไหม ?" เจ้าชายสิทธัตถะตอบว่า " รางวัลนั้นหมดไปแล้ว แต่สำหรับน้องหญิง โปรดได้รับสิ่งนี้จากเราเป็นพิเศษ" ตรัสแล้วพระองค์จึงปลดสร้อยพระศอประจำวงศ์แห่งพระองค์ สวมให้แก่เจ้าหญิง " ขอน้องหญิงจงรับไว้เป็นไมตรีจากเราด้วยเถิด"

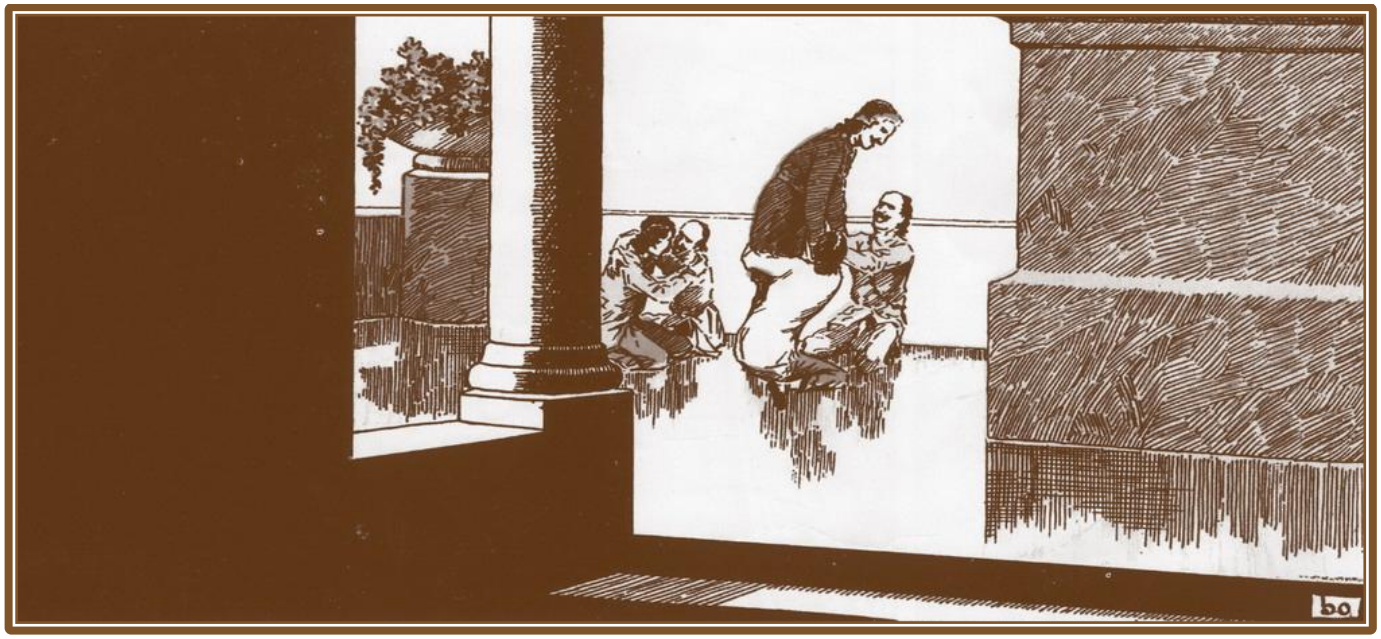

พระราชอิริยาบถของเจ้าชายและเจ้าหญิงนั้น จะได้รอดพ้นจากความสังเกตของพระราชบิดาและอำมาตย์ผู้ช่ำชองในเชิงรักก็หาไม่ พ้นพิธีแล้ว ณ ที่ลับตา เหล่าอำมาตย์ต่างกอดกันด้วยปรีดา และก็กอดขาพระเจ้าสุทโธทนะด้วยความปราโมทย์ ในกิจที่ก่อขึ้นเกิดผลสมบูรณ์อย่างยอดเยี่ยมเกินคาด

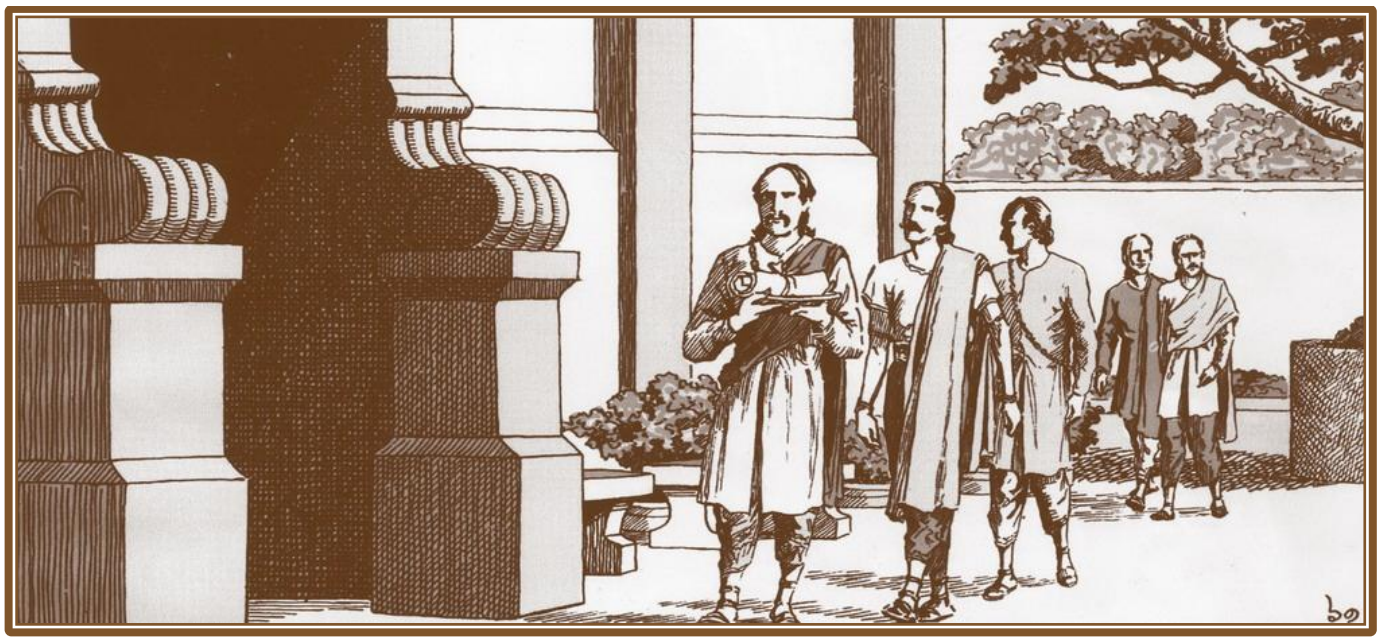

ขอลัดตัดความถึงตอนสำคัญ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้เกิดรักเจ้าหญิงศรียโสธราแล้วโดยแน่นอน ย่อมสบพระทัยตามแผนการของพระราชบิดา จึงพร้อมด้วยอำมาตย์รีบดำเนินการสานต่อที่ก่อไว้ คือรีบส่งทูตเจรจาสู่ขอเจ้าหญิงต่อพระบิดาของเธอ แต่ตามประเพณีสืบเนื่องมาแต่โบราณกาลนั้น เจ้าชายใดจะขอหมั้นเจ้าหญิงใด จะต้องมีการแข่งขันประลองยุทธศิลป์กับเจ้าชายอื่น ๆ ใครชนะเลิศก็ทำการหมั้นได้

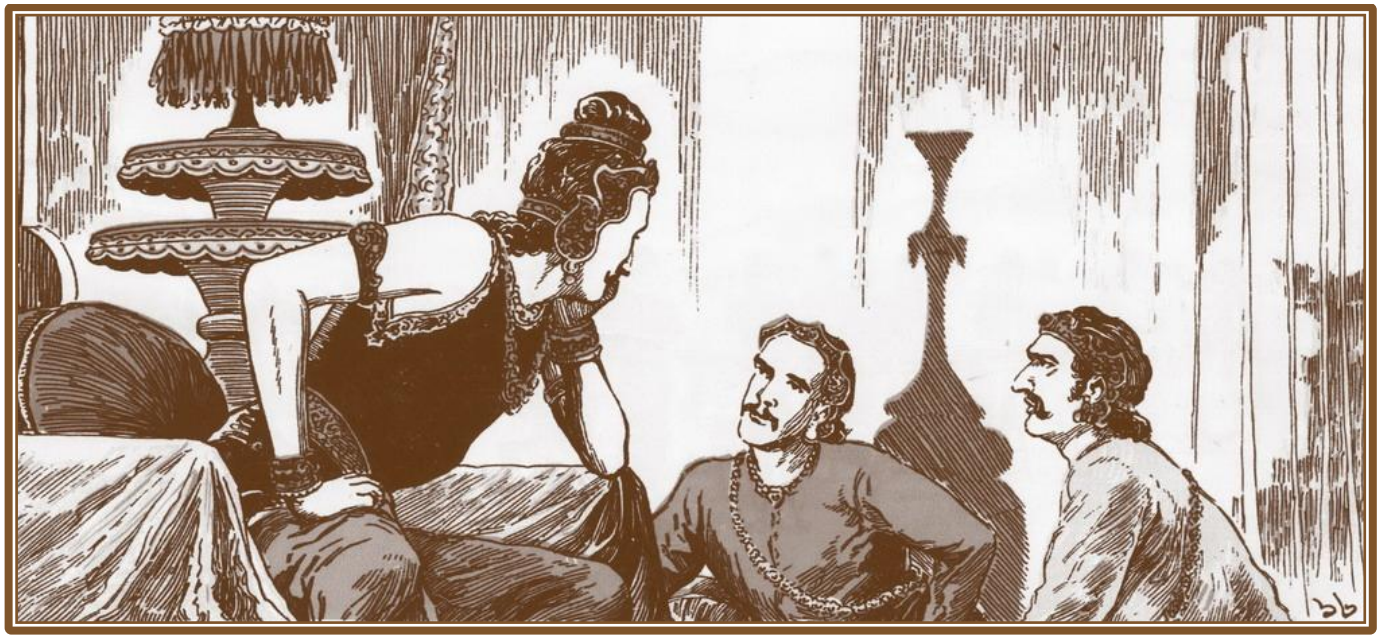

เมื่อทางพระบิดาของเจ้าหญิงตอบว่ามิขัดข้อง หากแต่ขอให้ดำเนินพิธีเยี่ยงกษัตริย์เก่าที่ทำมาจงเรียบร้อย จึงเป็นที่อึดอัดพระทัยของพระเจ้าสุทโธทนะยิ่งนัก หากว่าจะยึดพิธีเก่าแล้วไซร้ ไฉนเจ้าชายสิทธัตถะจะมีหวังได้หมั้นเจ้าหญิง เพราะพระราชกุมารนั้นมีท่าทีอ่อนแอจะเป็นนักพรตมากกว่าจะเป็นนักรบด้วยชายอื่น ๆ นั้นช่ำชองน่าเกรงขามอยู่

เจ้าชายสิทธัตถะเห็นพระราชบิดาเป็นทุกข์ในการแข่งขันยุทธศิลป์ จึงทรงพระสรวลแล้วทูลว่า ขอพระราชบิดาได้ทรงมั่นพระทัยในวิชายุทธศิลป์แห่งลูกเถิด เพราะลูกได้ฝึกฝนไว้เป็นอย่างดีมิได้ยิ่งหย่อนเลย วิชาทั้งหมดในเชิงยุทธ์ลูกฝึกฝนไว้ลับ ๆ ซึ่งพระราชบิดามิทรงทราบ เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะได้รับการยืนยันแล้ว จึงประกาศแข่งขันทันที

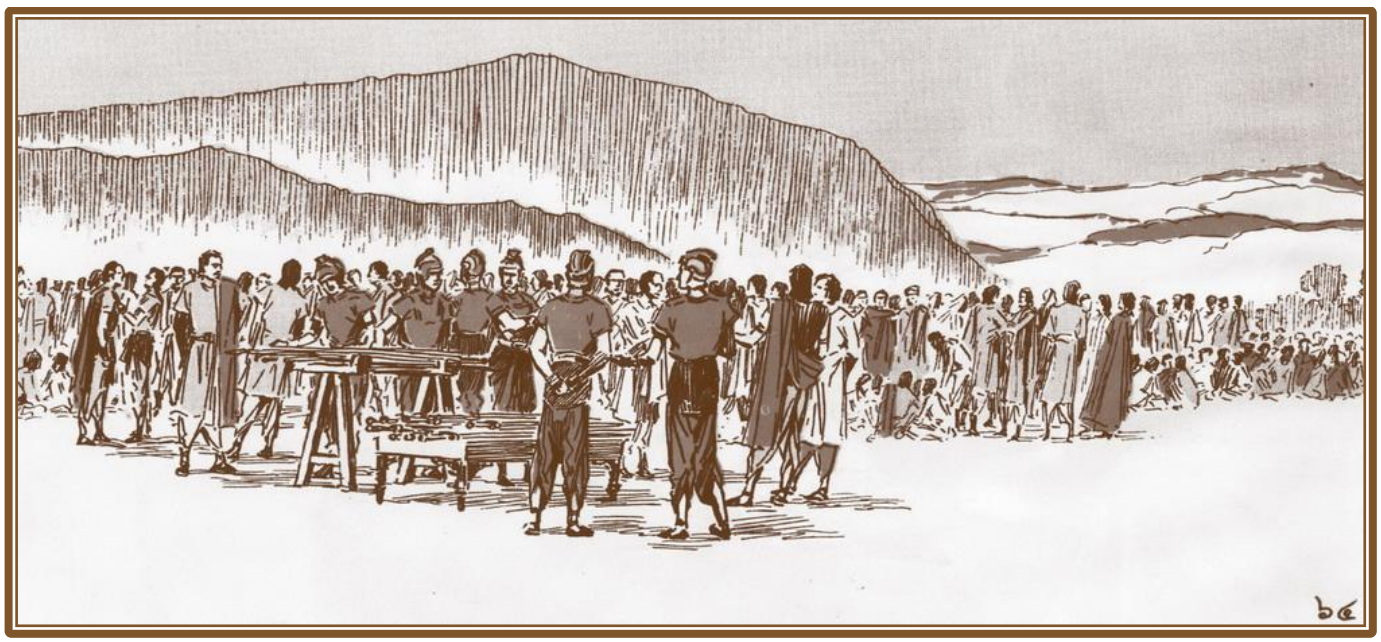

ครั้นครบกำหนดเจ็ดวัน เหล่าเจ้านายทั้งหลาย ซึ่งเป็นพระญาติพระวงศ์แต่ละฝ่ายก็มาชุมนุมกันที่สนามหลวงแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมด้วยประชาชน เจ้าชายสิทธัตถะเป็นตัวยืนให้เจ้าชายทั้งหลายเข้าชิง เจ้าชายทุกพระองค์ก็มุ่งในจุดเดียวกัน คือเจ้าหญิงศรียโสธรายอดดวงใจ ใครชนะก็ทรงทำการหมั้นได้ทันที

ณ บัดนั้น ในที่ชุมนุมท้องสนามหลวงได้เกิดความตื่นเต้นขึ้น ทั้งไพร่ผู้ดีและเข็ญใจ คือมีเสียงดนตรีแห่แหนกันมาทางด้านหนึ่ง ผู้คนที่ยัดเยียดต่างแยกแหวกทางเป็นช่อง ดนตรีที่นำขบวนนั้นเป็นหญิงทั้งสิ้น บรรเลงนำ เจ้าหญิงศรียโสธรา ซึ่งประทับอยู่บนเสลี่ยง เสด็จผ่านฝูงชนมาด้วยสิริโฉมที่งดงามและมีศักดิ์ศรี

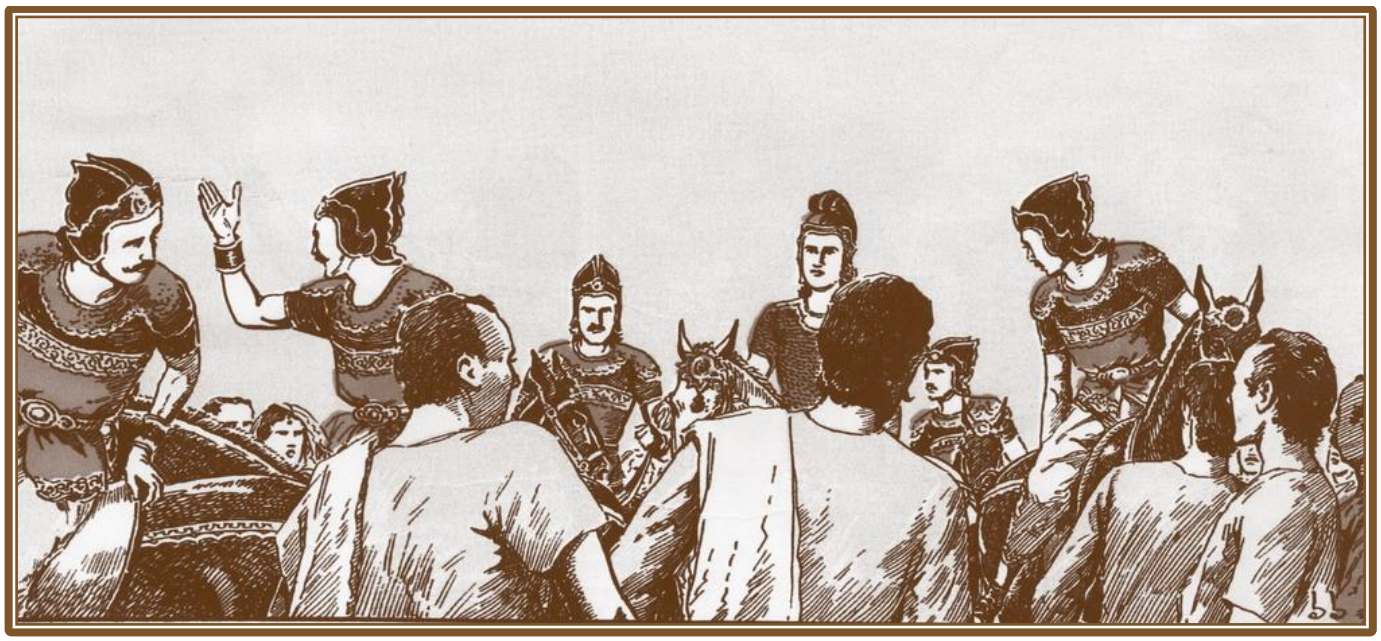

ในอีกครู่หนึ่งก็มีการแตกตื่นกันอีก ด้วยเจ้าชายสิทธัตถะผู้เป็นตัวยืนในการชิงชัยครั้งนี้ เสด็จมาโดยทรงม้าขาวแหวกฝูงชนมาช้า ๆ ท่ามกลางการโห่ร้อง ด้วยสีพระพักตร์เป็นปรกติ ไม่ตื่นเต้นลิงโลดแม้แต่น้อย ด้วยว่าพระองค์กำลังครุ่นคิดถึงชีวิตของคนยากจนและคนมั่งมีที่แตกต่างกัน เท่าที่เห็นในชุมนุมนี้จึงมีพระทัยสลด

ครั้นพระองค์หันพระพักตร์ไปพบเจ้าหญิงศรียโสธราเข้า สีพระพักตร์จึงกลับสดใสขึ้น และพระทัยคึกคะนองในเรื่องรัก อันความมุ่งหมายทางชิงชัยได้ระอุขึ้นเยี่ยงคนวัยหนุ่มทั้งหลาย ชิงชัยเพื่อความรัก ชิงชัยเพื่อเจ้าหญิงศรียโสธราอันเป็นยอดปรารถนา พระองค์จะต้องชิงชัยโดยเหี้ยมหาญ ไม่อ่อนข้อลดข้อให้ใครอีก ณ บัดนี้

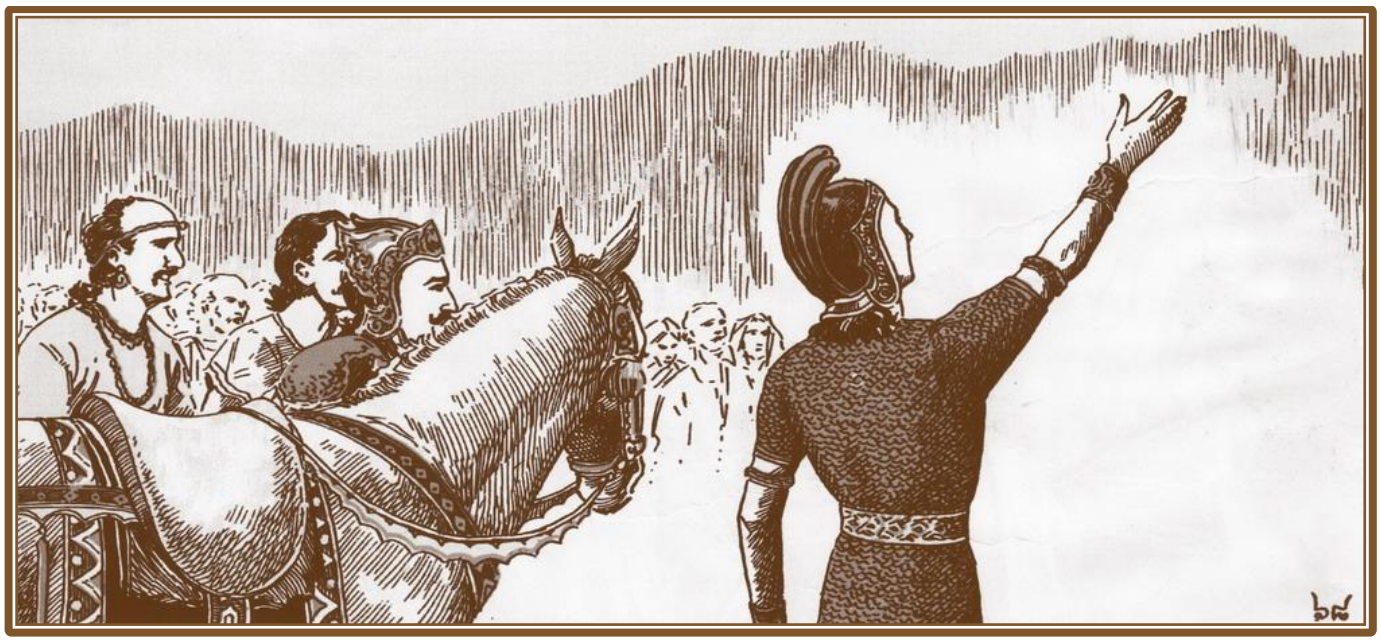

พระราชกุมารได้โดดลงจากหลังม้าด้วยพระอิริยาบถที่ร่าเริง เยี่ยงหนุ่มคะนองทั้งหลายที่ระเริงในรูปในยศในความเก่งกล้าของตน ทุกลมหายใจเต็มเปี่ยมไปด้วยความเห็นเข้าข้างตัว ยิ่งกว่าจะเห็นใจผู้ใด ต้องการมีสิทธิแต่ผู้เดียวในเรื่องรัก มิไยใครจะมีใจตรงกับพระองค์ แล้วพระองค์ประกาศจะชิงชัยทุกประเภท

ครั้นแล้ว ยุทธศิลป์ชิงนางก็ได้เริ่มขึ้น โดยเจ้าชายนันทะท้าประลองยิงธนูสู่เป้าหมายในระยะทาง ๖ โคว (๑,๓๐๐ ฟุต) โดยประมาณกำลังของผู้ยิง จะต้องยิงได้ไกลและแม่นยำต่อเป้าหมายด้วย เจ้าชายอรชุนก็ประกาศระยะทาง ๖ โคว เช่นกัน แต่เจ้าชายเทวทัตนั้นเชื่อพระองค์ว่าเหนือกว่าผู้ใด จึงประกาศระยะทางถึง ๘ โคว

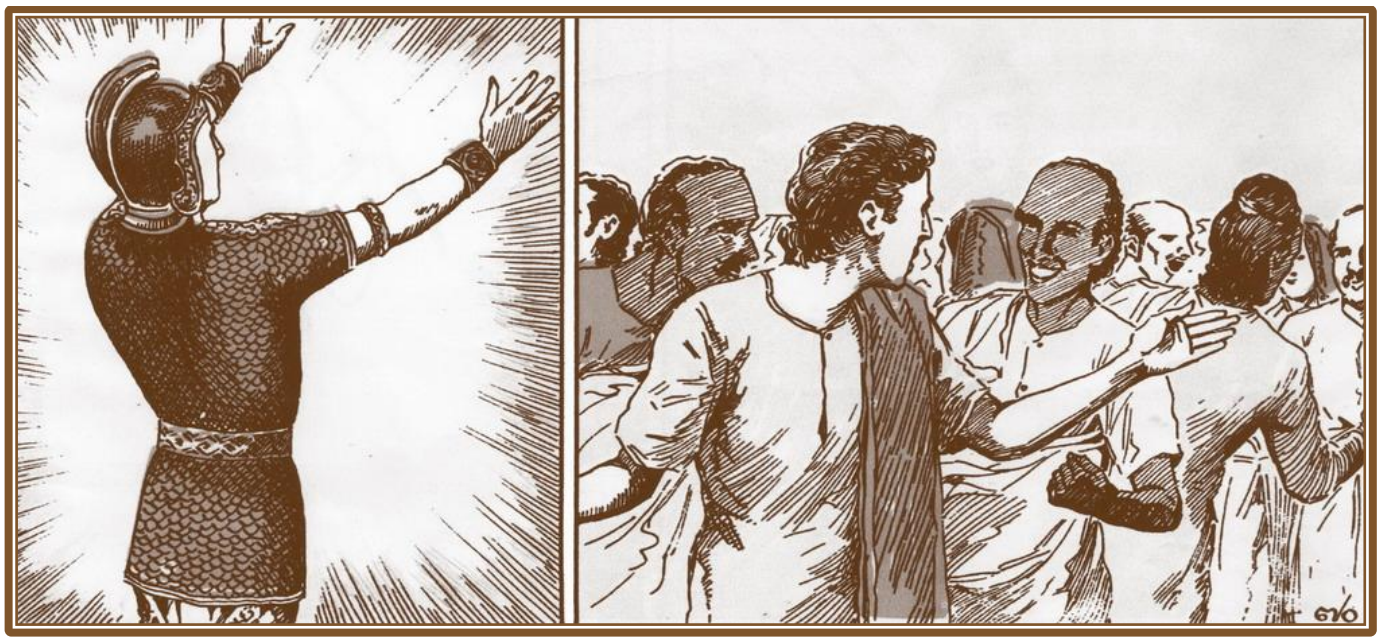

ครั้นถึงเจ้าชายสิทธัตถะเล่า บัดนั้น พระองค์มิใช่หนุ่มที่เงื่องหงอย ที่คอยคิดจะสละสุขอย่างเคย พระองค์ต้องการเด่น ต้องการความชนะ พระองค์เชื่อในตัวเอง จึงประกาศระยะทาง ๑๐ โคว ไกลจนเห็นเป้าหมายเท่าเบี้ยเล็ก ๆ ประชาชนถึงกับอื้ออึงสนเท่ห์ใจ ว่าผู้ใดในโลกจะมีกำลังยิงถึงและแม่นยำตรงเป้าได้

การยิงธนูได้เริ่มขึ้นโดนนันทะเป็นผู้ยิงก่อน และท้าวเธอก็น้าวสายยิงไปตามระยะกำหนด ถูกเป้าหมายมิได้พลาด มาถึงอรชุนก็ถูกเป้าหมายตามระกำหนดเช่นกัน เทวทัตมีระยะทางไกลกว่า จึงน้าวสายด้วยกำลังข้อที่แข็งแกร่งของพระองค์ แล้วปล่อยลูกธนูทะลุเป้าดังสนั่น ประชาชนได้โห่ร้องขึ้นอึงคะนอง

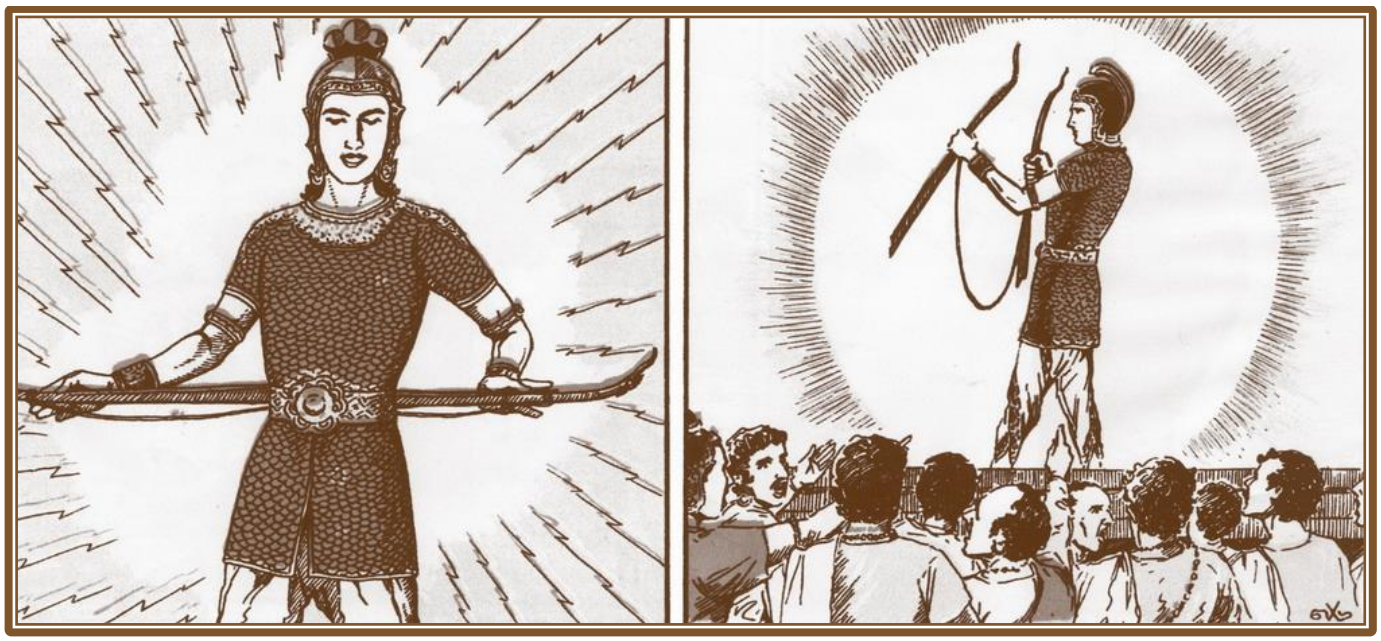

ถึงคราวองค์สิทธัตถะ ได้รับคันธนูจากคู่แข่งมาพิจารณา สงสัยว่าจะไม่มีกำลังแรงพอที่จะส่งลูกไปถึงระยะ ๑๐ โคว ได้ พระองค์จึงทรงโก่งคันธนูอย่างเต็มเหนี่ยว คันธนูนั้นได้หักสะบั้น ทั้งนี้เป็นลางนิมิตของผู้ยิ่งใหญ่ทั่ว ๆ ไปในโลก จะพึงสำแดงเป็นอภินิหารให้เห็น จึงทำให้ประชาชนตะลึงงัน

ได้มีผู้เสนอคันธนูอีกอันหนึ่ง ซึ่งเป็นของสิงหนุเก็บรักษาไว้ในวิหาร เพราะไม่มีผู้ใดในกบิลพัสดุ์จะสามารถโก่งคันธนูนั้นได้ ตลอดจนเจ้าชายทั้งหลายก็ได้ทดลองมาแล้วทั้งนั้น เจ้าชายสิทธัตถะรับคันธนูนั้นมาลองโก่งดู และก็โก่งได้สบาย ซึ่งเป็นเพราะบุญญาบารมีของพระองค์นั่นเอง จึงทำอะไรได้เหนือมนุษย์อื่น

เมื่อการโก่งธนูได้สำเร็จแล้ว พระองค์ก็หยิบลูกธนูขึ้นพาดสาย แล้วยิงไปยังเป้าที่ไกลแสนไกล ด้วยอภินิหารของมหาบุรุษ พอธนูหลุดออกจากแหล่งวิ่งแหวกอากาศไป ก็เกิดเสียงกัมปนาทขึ้น ซึ่งเกิดจากเสียงสายธนูหนึ่ง และการแหวกอากาศของลูกธนูหนึ่ง จึงสะท้านสะเทือนเป็นที่อัศจรรย์ใจแก่คนทั่วไปยิ่งนัก

ครั้ปรากฏว่าลูกธนูของเจ้าชายถูกเป้าและทะลุเลยไป ประชาชนได้โห่ร้องกึกก้องหวั่นไหว และได้ถือเป็นมหัศจรรย์ที่ยิ่งใหญ่สำหรับกรุงกบิลพัสดุ์ ถ้าจะสังเกตกิริยาของผู้ดูการแข่งขันในคราวนี้ ก็จะเห็นพระอิริยาบถของเจ้าหญิงศรียโสธรานั่นเอง ที่เปลี่ยนไปเปลี่ยนมา เมื่อขณะสิทธัตถะยิงธนู เจ้าหญิงพระพักตร์จืดเพราะกลัวผิดเป้า พอยิงถูกแล้ว ท้าวเธอก็แจ่มใสยิ่งนัก

การแข่งขันกำลังแรงของการฟันดาบได้เริ่มขึ้น คือ แต่ละคนฟันต้นไม้ด้วยดาบ สุดแต่จะเลือกขนาดลำต้นใหญ่เล็กตามกำลังข้อแห่งตน เทวทัตเลือกความหนาผ่าศูนย์กลาง ๖ นิ้ว อรชุนเลือก ๗ นิ้ว นันทะเลือก ๙ นิ้ว แต่มีไม้สองต้นยืนอยู่คู่หนึ่ง มีขนาดใหญ่เท่า ๆ กับเจ้าชายอื่น พระสิทธัตถะได้เลือกเอาไม้คู่นั้นเป็นการประลองดาบ

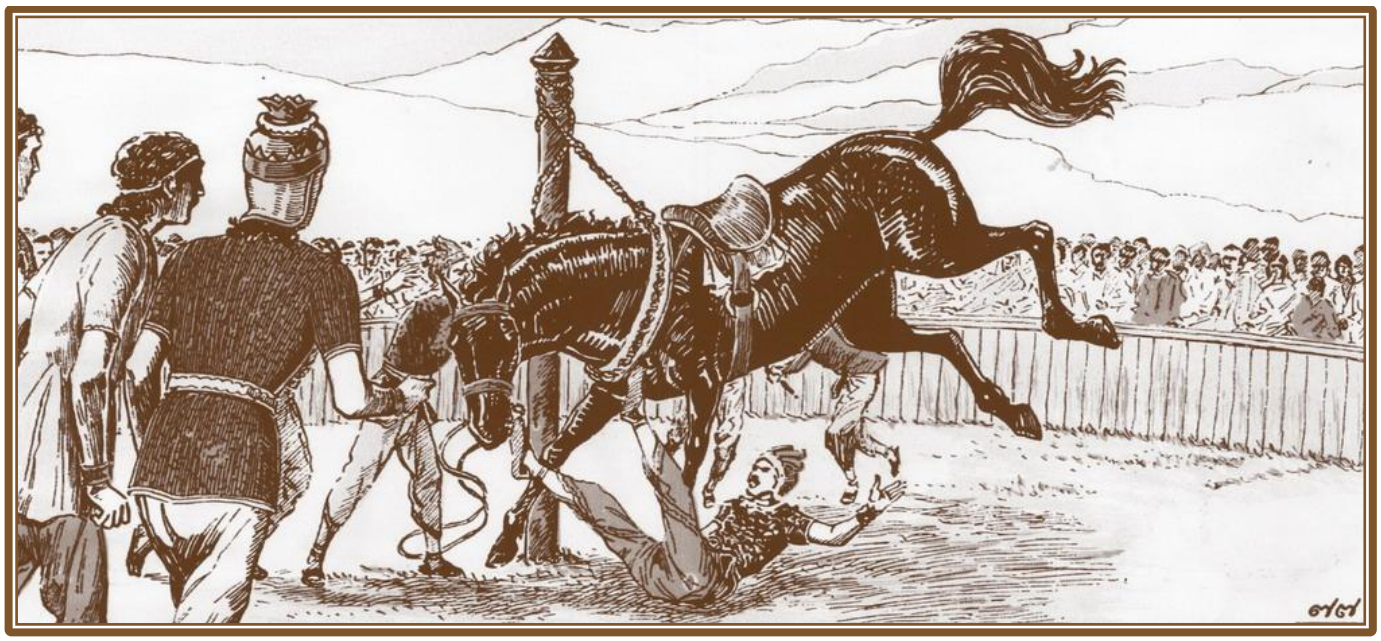

การแข่งขันตัดไม้ได้ผ่านไปแล้วโดยเจ้าชาสิทธัตถะชนะอย่างขาวสะอาด จึงมีการแข่งขันขี่ม้าพยศขึ้นอีก และต้องเลือกให้สมเกียรติแก่ผู้แข่งขัน คือต้องเป็นม้าร้ายที่สุด มีอยู่ตัวหนึ่งดำดังสีหมึก แม้แต่ยังอยู่ในเครื่องพันธนาการ ยังพยศเอาการ เจ้าชายหลายพระองค์ได้ถูกสะบัดตกหมด เป็นที่อับอายขายหน้า ยังคงเหลือแต่อรชุนกับพระสิทธัตถะเท่านั้น

อรชุนเก่งกาจเอาการอยู่ในเรื่องม้พยศ พระองค์ทรงขึ้นหลังได้โดยไม่ถูกสะบัดตก แต่ครั้นแก้โซ่ออกแล้วก็พยศหนัก แว้งกัดขาอรชุนตกจากหลังลงมานอนกับพื้น ซ้ำร้ายกว่านั้นยังจะตรงเข้าพิฆาตฆ่าเสียอีกด้วย ฤทธิ์บ้าประดุจผีร้ายสิง พนักงานกองม้าได้เฮกันเข้าช่วยยึดม้าไว้ แล้วรีบพยุงเอาอรชุนขึ้นจากพื้นพาพ้นที่นั้นไป

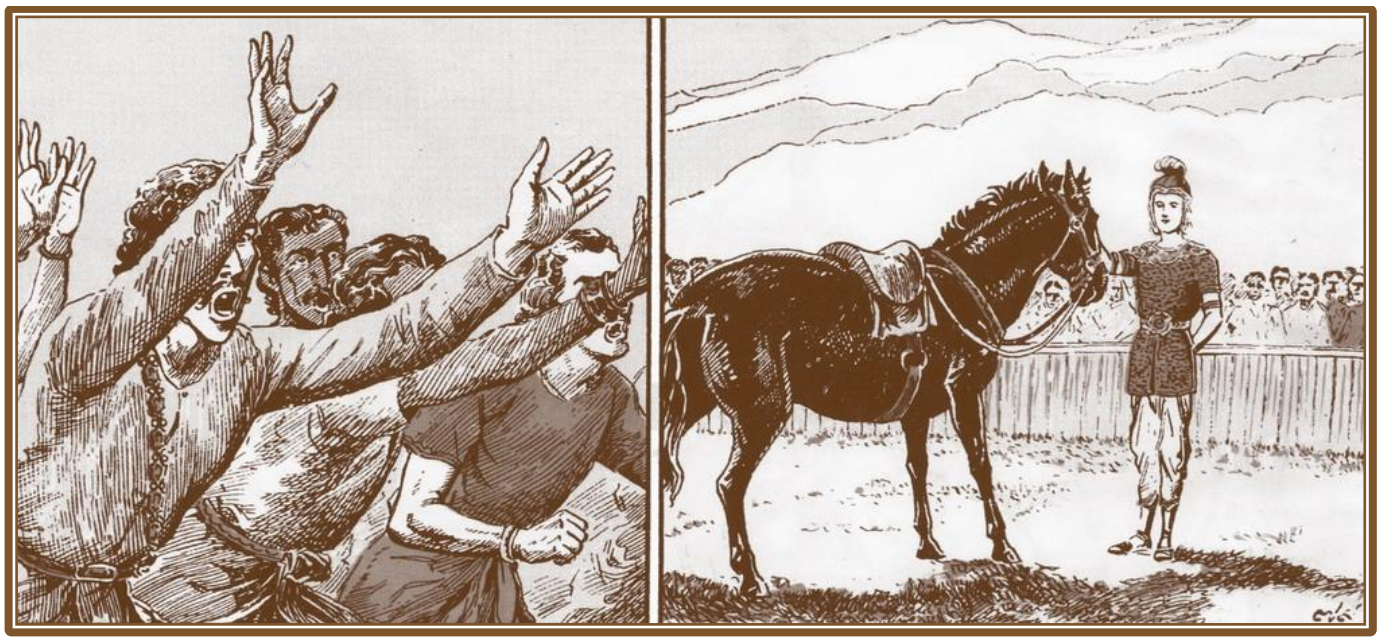

ถึงคราวพระสิทธัตถะ คนทั้งหมดในที่นั้นต่างขอร้องอื้ออึง มิให้ปล่อยพระราชกุมารไปเกลือกกลั้วกับม้าผีร้ายนั้นให้ทำร้ายพระองค์ แต่เจ้าชายยืนสงบนิ่งด้วยพระทัยอันแน่วแน่ ซึ่งเป็นอิริยาบถของผู้แรงกล้าด้วยเมตตาจิต พระองค์ร้องให้ปล่อยม้า แล้วย่างเข้าหาม้าอย่างช้า ๆ อย่างผู้มีบารมีคุ้มกัน ม้ายืนตะลึงพระองค์ลูบหน้าลูบตามันอย่างปรานี

ม้าร้ายได้หมดพยศเสียแล้ว มันได้พบแล้วกับผู้เปี่ยมล้นด้วยเมตตาจิตที่ส่งกระแสออกมาทางพระเนตรของพระองค์ มันยืนตัวสั่นด้วยปีติใจ แล้วพระองค์จึงโดดขึ้นขี่หลัง บังคับด้วยพระชานุและพระหัตถ์ของพระองค์ ให้มันเดินไปรอบ ๆ ให้ประชาชนชมให้ทั่วถึงกัน

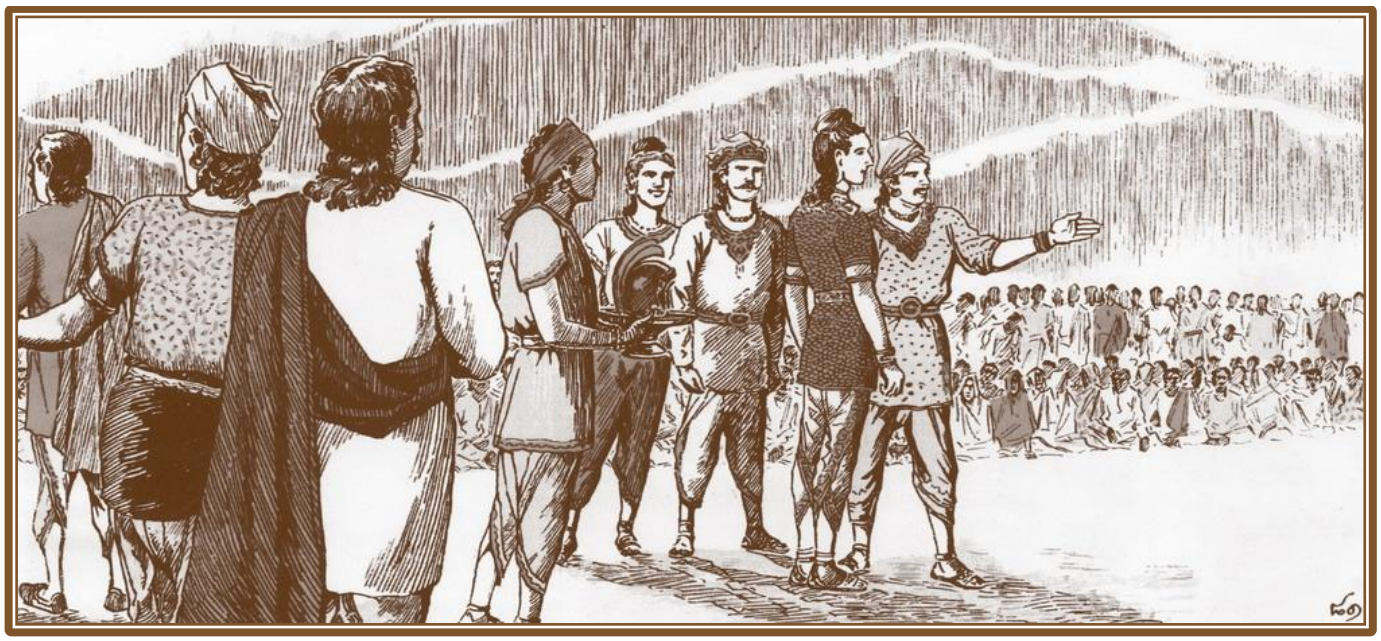

การแข่งขันในเชิงยุทธศิลป์ได้จบลงแล้ว โดยยอมรับนับถืออันแน่นอน จากเจ้าชายทั้งหลายและประชาชน พระบิดาของเจ้าหญิงได้เข้ากอดพระสิทธัตถะ พร้อมกับกล่าวว่า ความจริงนั้นท้าวเธอพอพระทัยในเจ้าชายอยู่แล้ว เมื่อมาได้ชัยชนะอันยิ่งใหญ่สุดที่ใครจะเสมอเหมือนดังนี้ จึงปลื้มพระทัยนัก จึงจะขอมอบของขวัญอันสูงค่าให้ในครานี้ แล้วท้าวเธอก็ผายพระหัตถ์ไปทางเจ้าหญิงศรียโสธรา

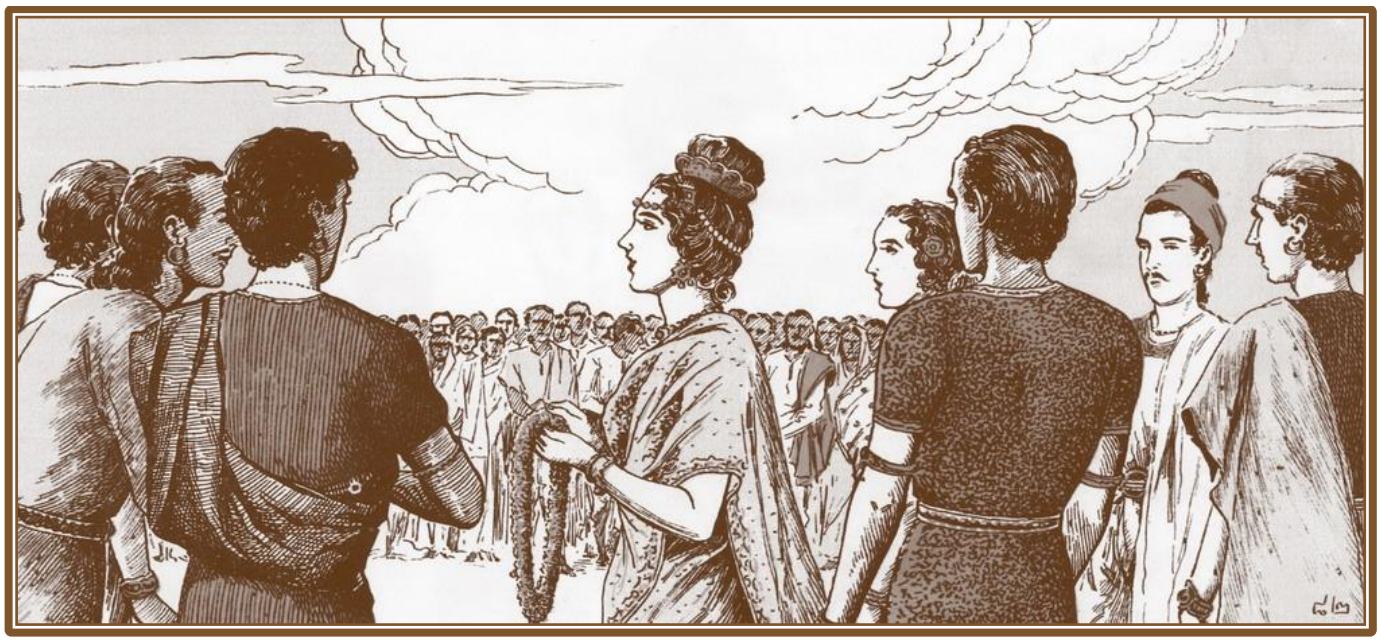

ขณะนั้น เจ้าหญิงได้เตรียมประคองพวงมาลัยดอกมะลิที่หอมฟุ้ง พลางสยายผ้าสไบให้พ้นพระเศียร เปิดเผยโฉมพระพักตร์อย่างเต็มที่ต่อหน้าประชาชน แล้วทรงดำเนินผ่านเจ้าชายทั้งหลายไปด้วยพระสิริร่างอันงามเฉิดฉาย ตรงไปสู่พระสิทธัตถะ เพื่อประกาศการมอบพระองค์แด่เจ้าชาย ผู้ชนะเลิศในการแข่งขันยุทธศิลป์ในครั้งนี้ ต่อหน้าคนทั่วไปไว้เป็นพยาน

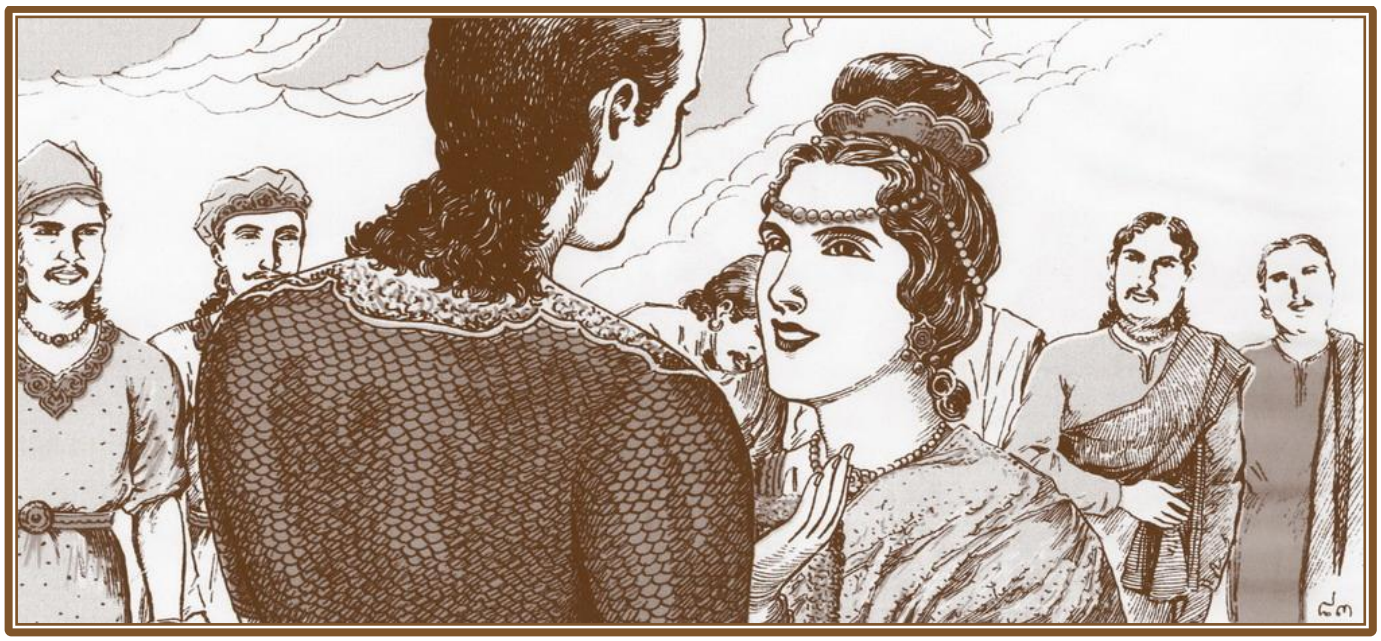

ท้าวเธอได้ย่อพระกายคารวะแด่พระสิทธัตถะอย่างนอบน้อม แล้วประคองพวงมาลัยขึ้น พลางมองสบพระเนตรเจ้าชายอย่างตรง ประหนึ่งจะฉายกระแสพระเนตรแห่งนางให้เป็นคำพูดว่า “โปรดรับมาลัยนี้ กับรับมอบตัวข้าพระองค์ทั้งกายและใจ ซึ่งเป็นสิทธิของพระองค์แล้ว” พระสิทธัตถะได้ก้มพระเศียรลงต่ำให้ท้าวนางเธอได้สวมมาลัยด้วยพระหัตถ์อย่างถนัด

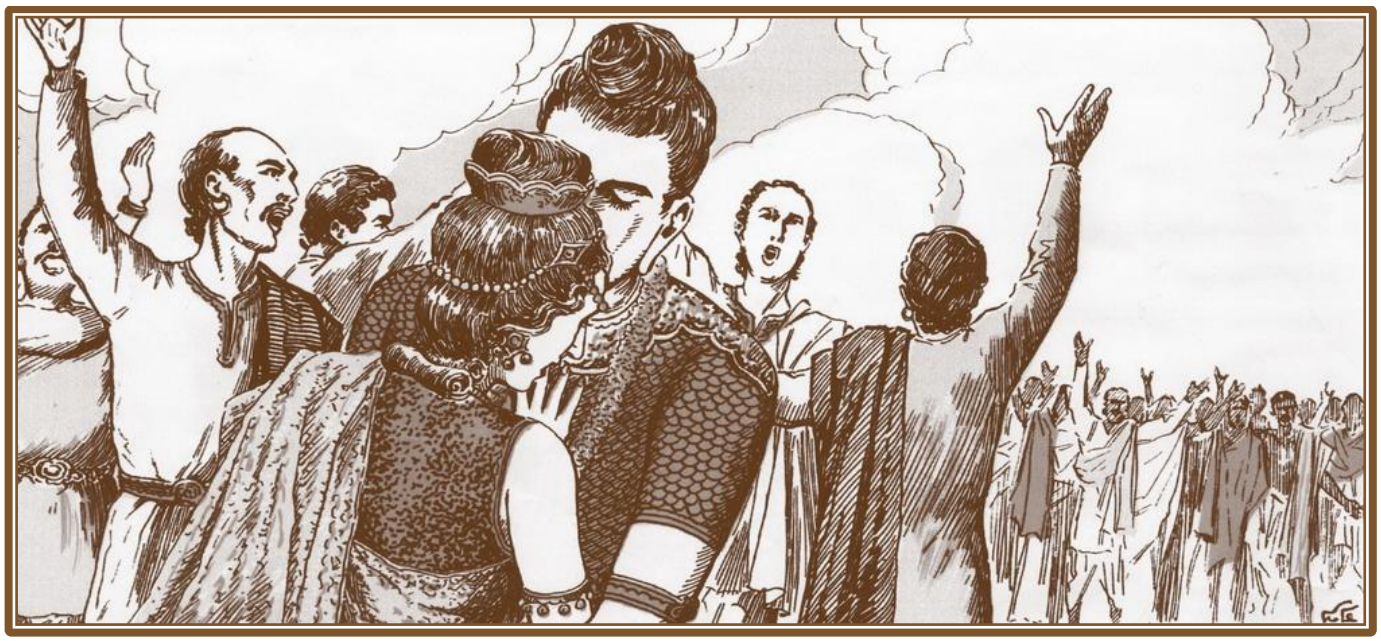

พระสิทธัตถะสุดจะปลื้มพระทัย เป็นครั้งแรกในชีวิตซึ่งมีแต่หนักไปทางนักพรต บัดนี้ พระองค์มีดวงหทัยเช่นเดียวกับหนุ่มทั่วไปที่สมปองในรัก พระองค์ดำรัสอะไรไม่ออก นอกจากใช้พระเนตรเป็นสื่อสารแทนคำพูด และโอษฐ์ที่ยิ้มแฉ่งนั้นเป็นคำรับคำตอบอย่างลึก แล้วพระองค์จึงอ้าพระกรออกกอดประทับเมื่อเจ้าหญิงได้ซบพระพักตร์ลงที่พระอุระของพระองค์ ประชาชนก็โห่ร้องกึกก้อง

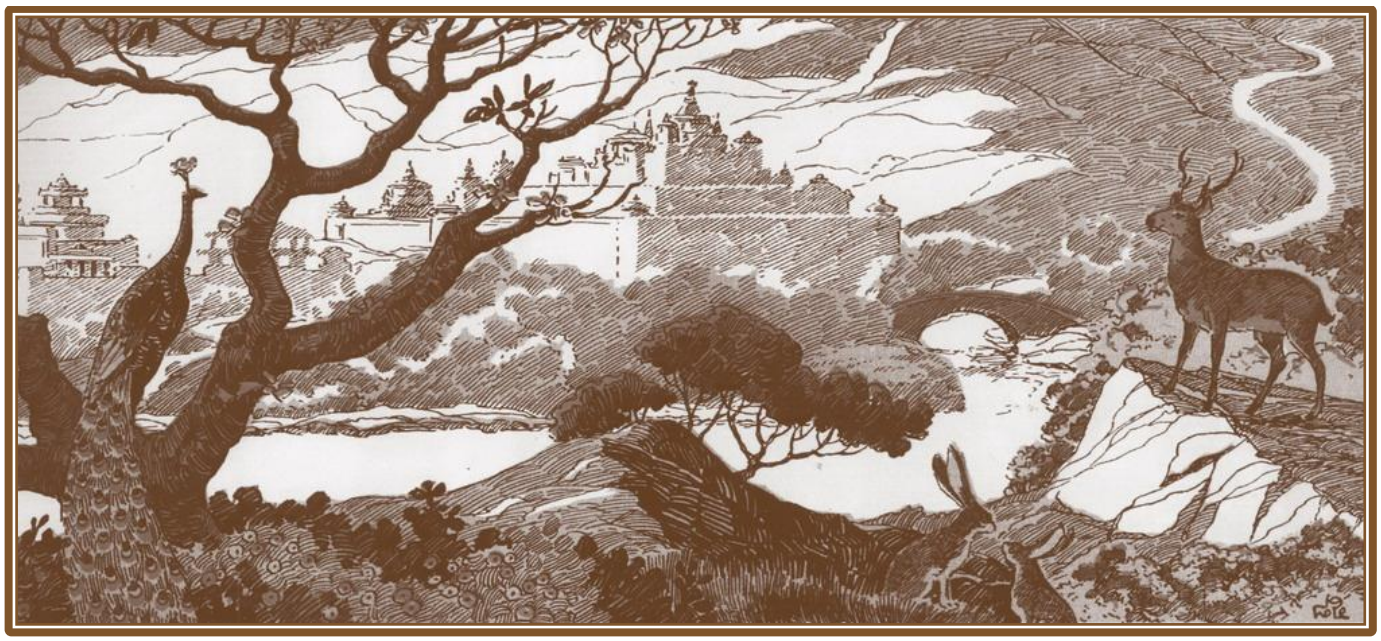

ขอผ่านการกล่าวพิธีวิวาห์อันมโหฬารเสีย ลัดเข้าถึงสองพระองค์เสร็จพิธีแล้ว ได้เสวยสุขยังปราสาทที่ใหม่ที่สุด เยี่ยมที่สุด มีอยู่หลายชั้นสูงต่ำลดหลั่นกันมาตามเชิงเขา มีอุทยานที่สวยสดด้วยนานาพฤกษาดอกหอมและดอกสี มีพื้นที่ติดกับภูเขาหิมาลัย มีสายธารไหลผ่าน ซึ่งเชื่อมมาแต่สายธารแห่งเทพเจ้าเบื้องบนและสัตว์เลี้ยงอีกนานาชนิดเป็นอาภรณ์ของอุทยาน ดังหนึ่งสองพระองค์เสวยสุขอยู่แดนสวรรค์

ระบียงด้านหนึ่งนั้น เสาที่เรียงรายเป็นภาพแกะสลัก ตั้งแต่ต้นจนถึงขื่อเพดาน ด้วยเรื่องพระกฤษณะเจ้าแห่งความรัก ตอนพื้นล่างไปมีสระบัวที่บานสะพรั่ง มีกำแพงเตี้ย ๆ กั้นไว้เป็นชั้น ๆ ชั้นกลางนั้นมีซุ้มประตูสร้างรูปพระคเณศวรผู้เป็นเจ้าแห่งฤกษ์ ข้างเฉลียงมีตู้ปลาสร้างด้วยแก้วเจียระไน มีปลาพันธุ์งาม ๆ ว่ายวนเวียน ดูแล้วสุดจะเพลิดเพลินลืมทุกข์ทั้งมวล

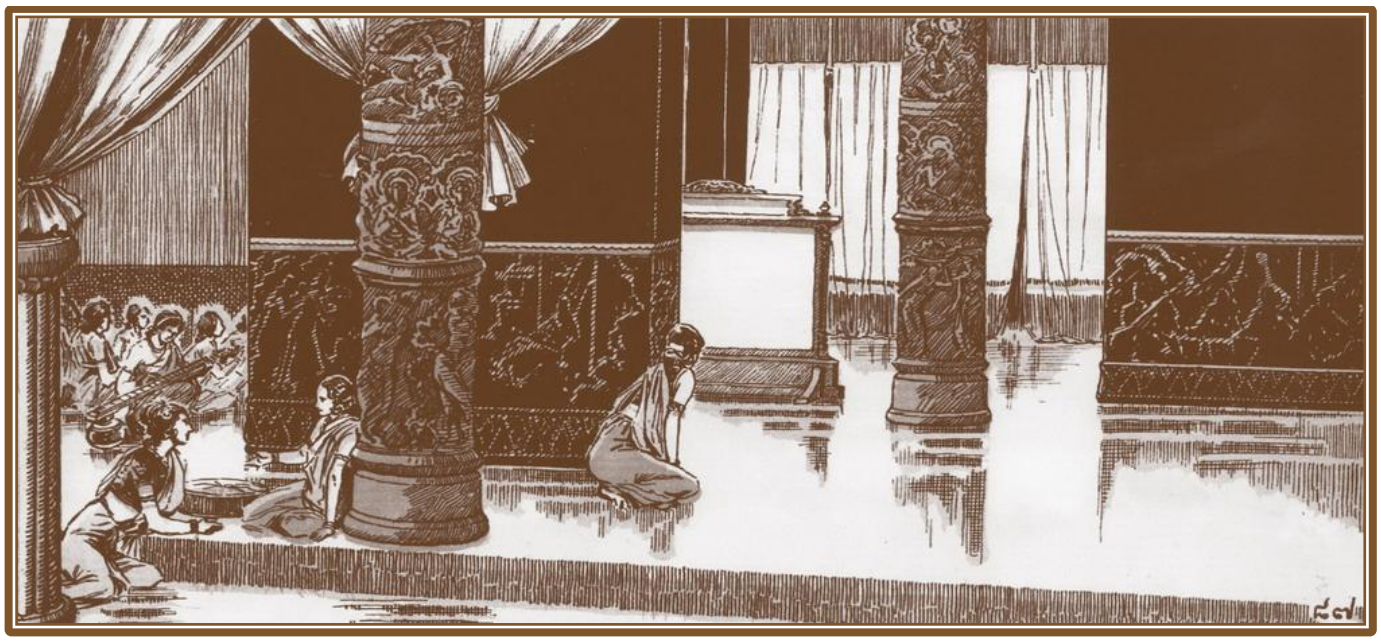

ภายในปราสาททุกมุม จะมีนางล้วนแต่ร่างสะคราญ เป็นเจ้าหน้าที่คอยรับใช้ทั่วไป พร้อมด้วยวงดนตรีขับกล่อมอยู่ทุกโมงยามตลอดสรงเสวย สุดแต่ตื่นบรรทมเมื่อใด ดนตรีจะบรรเลงเยือกเย็นและเพราะพริ้งด้วยเสียงนางขับร้องล้วนแต่เนื้อเพลงที่เจริญหู มิยอมจะให้เกิดทุกข์ขึ้นได้ในโมงยามใดนาทีใด และมีประกาศห้ามคนทั้งหมดกล่าวคำ เรื่องแก่ เรื่องเจ็บ เรื่องตาย ในที่นั้น

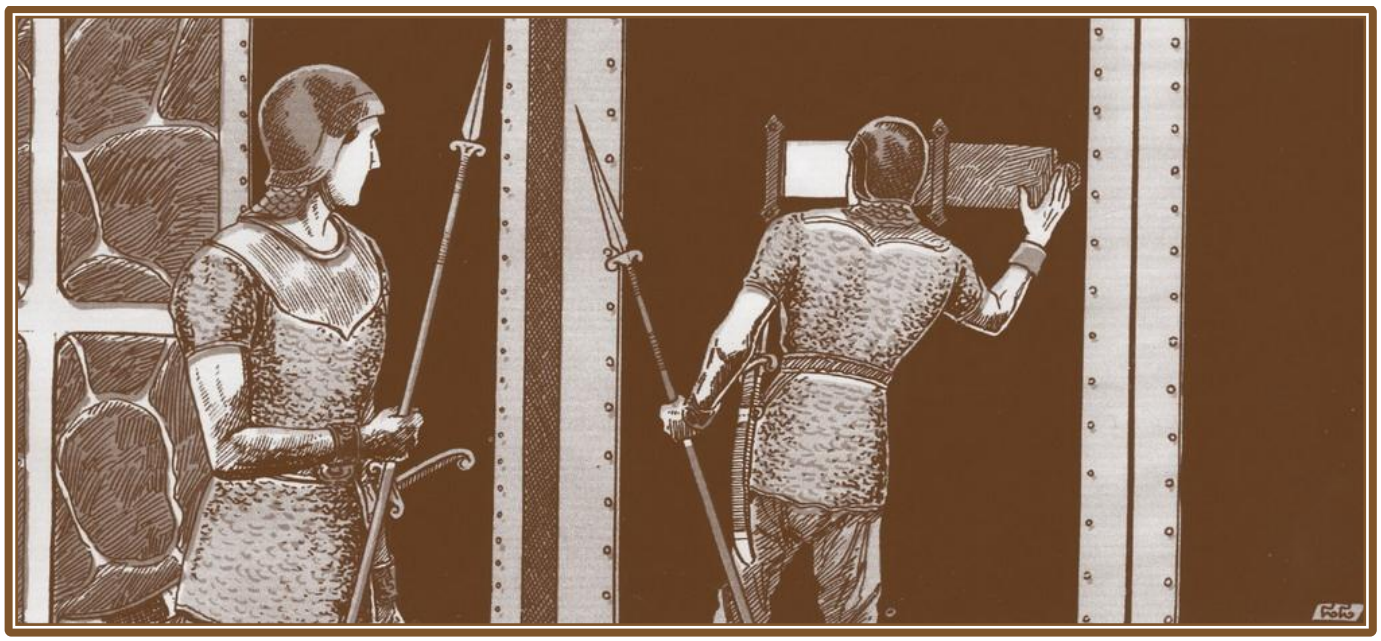

ปราสาทอันสวยงามและอุทยานอันน่ารื่นรมย์นี้ เพียงมองด้วยตาเท่านั้นจะรู้สึกว่าสูงไม่แพ้เมืองแมนแห่งเทพเจ้า แต่ถ้ารู้ความจริงหลังฉากแล้วไซร้ สถานนี้คือที่คุมขังอันวิจิตรนั่นเอง กว่าจะเข้าออกได้ต้องผ่านกำแพงถึงสามชั้น และแต่ละชั้นมียามรักษาอย่างเอาชีวิตเป็นประกัน แม้แต่พระสิทธัตถะจะออกก็มิได้ เรื่องนี้เจ้าชายสิทธัตถะหาได้ทรงทราบไม่ นั่นคือคำสั่งของพระราชบิดานั่นเอง

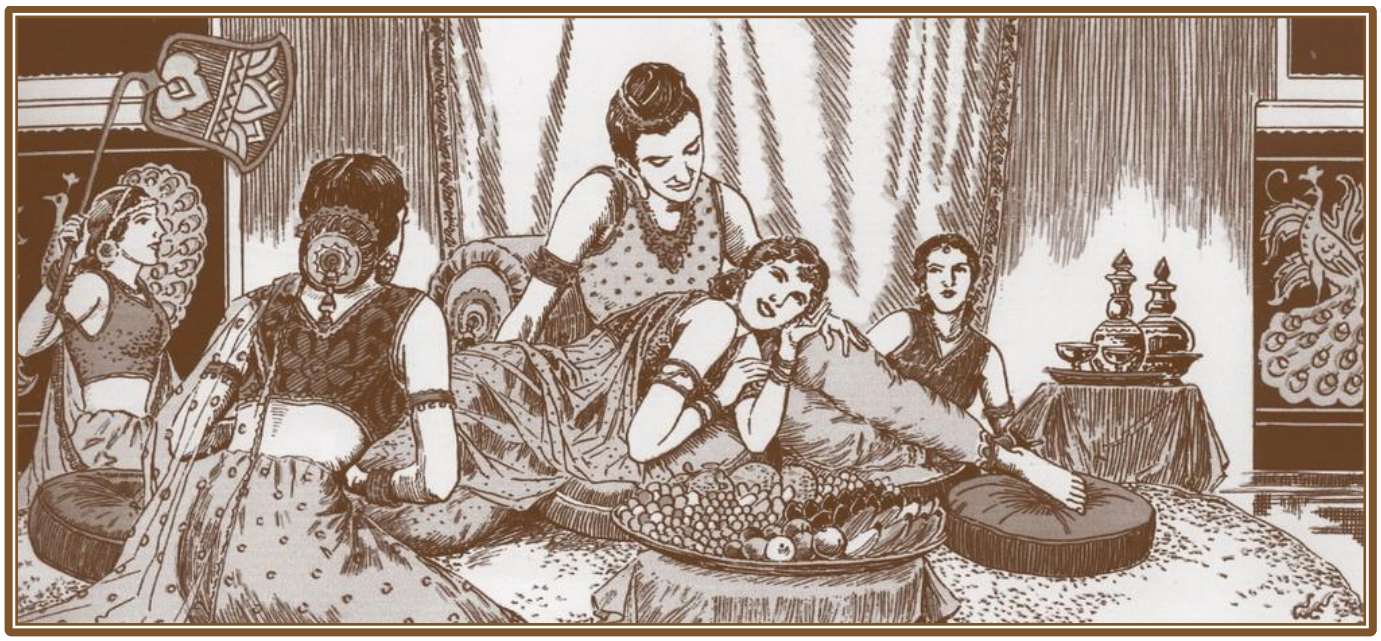

พระสิทธัตถะเสวยสุขอยู่ในพระราชฐานอย่างลืมทุกข์ ลืมแก่ ลืมเจ็บ ลืมตาย ทุกโมงยามจะระเริงอยู่กับความรักในองค์ศรียโสธรา ไม่เคยได้สติเลยว่า พระองค์จะเป็นอย่างไรต่อไปในภายหน้า ไม่เคยรู้เลยว่ามนุษย์ทุกคนเกิดแล้วต้องตาย พระองค์หมดทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นตัวของพระองค์เอง ลืมตาจากบรรทมก็พบแต่สุขแสนสุข เสียงดนตรีเล่า เจ้าหญิงเล่า นางสนมงาม ๆ เล่า จะคอยบำรุงบำเรอตลอดเวลามิเคลื่อนคลาย

ก่อนจะหลับ พระองค์เอาเศียรหนุนพระอุระของเจ้าหญิงผู้เป็นนางแก้วของพระองค์ และทั้งได้รับการลูบไล้จากพระหัตถ์น้อย ๆ ที่นุ่มนิ่มของเธอจนหลับไป ต่อบางเวลาพระองค์จะมีสติคืนตัว เมื่อเวลาทรงสุบินเห็นโลกมนุษย์นี้อลเวงนัก พระองค์จะผวาเฟ้อออกมาในสิ่งที่ฝันเห็น และในทันที ดนตรีจะรีบขับกล่อมด้วยเพลงที่แสนระเริงกลมกล่อมขึ้นเสียทันกัน

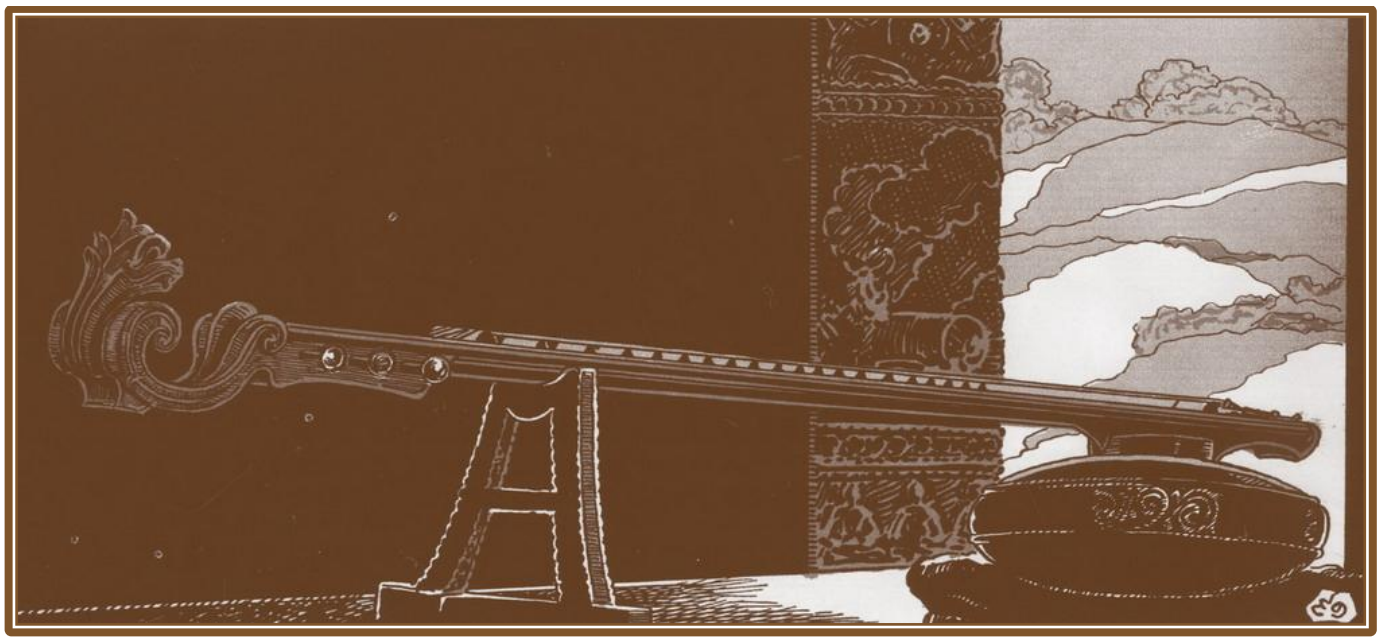

พระองค์ทรงโปรดพิณอยู่คันหนึ่ง ซึ่งมีสายเป็นเงินเนื้อดี พิณนั้นถ้าวางที่ช่องทางลม จะเกิดกังวาลประสานเสียงด้วยสายลมที่เสียดสี เกิดเป็นเพลงขึ้นได้ โดยหัวใจผู้ฟังประพันธ์ไปเอง กลับมีรสนิยมผิดไปกว่าคนบรรเลงด้วยมือ พระองค์มักโปรดให้วางพิณนั้นที่ทางลมเสมอ และน่าประหลาดที่คล้ายเทพเจ้าสิงมากับกระแสลม แล้วเสียดสีสายพิณให้เป็นเพลงที่เจ้าชายจะฟังได้เข้าใจเรื่องทั้งหมด

เพลงจากสายพิณที่เกิดโดยลมนั้น ดูจงใจจะให้ฟังประกอบรูปเรื่องได้ก็แต่เฉพาะหัวใจของพระมหาบุรุษเท่านั้น รู้เรื่องด้วยหัวใจสัมผัส เป็นเรื่องอลเวงของโลก ความทุกข์ยากแห่งปวงสัตว์ ชาวโลกละเมออยู่กับกามารมณ์ ละเมออยู่กับลาภและสิ่งเย้ายวน บางตอนคล้าย ๆ กับชาวโลกทั้งผองจะเรียกร้องให้พระองค์เป็นผู้เห็นใจเห็นทุกข์ เป็นศาสดาสอนชาวโลกให้สงบและพ้นทางวิบัติ

พระสิทธัตถะทรงคำนึงเนื้อเพลงในสายลมอยู่เงียบ ๆ วันหนึ่งนักร้องประจำราชสำนักได้จดจำเนื้อเพลงหนึ่งมาร้องถวาย เนื้อเพลงนั้นกล่าวถึงโลกอันไพศาล กล่าวถึงแคว้นต่าง ๆ ไกล ๆ ซึ่งมีอะไรต่ออะไรที่น่าดู พระองค์จึงครุ่นคิดอยากเห็นสิ่งนั้น ๆ ด้วยพระเนตร และยังสงสัยว่าสิ่งต่าง ๆ ที่นางขับร้องมานั้นยังจะเหมือนกับที่พระองค์ทรงรอบรู้ในเพลงตามสายพิณนั้นหรือไม่ และโลกที่พ้นจากพระราชฐานนี้จะกว้างใหญ่สักปานใด

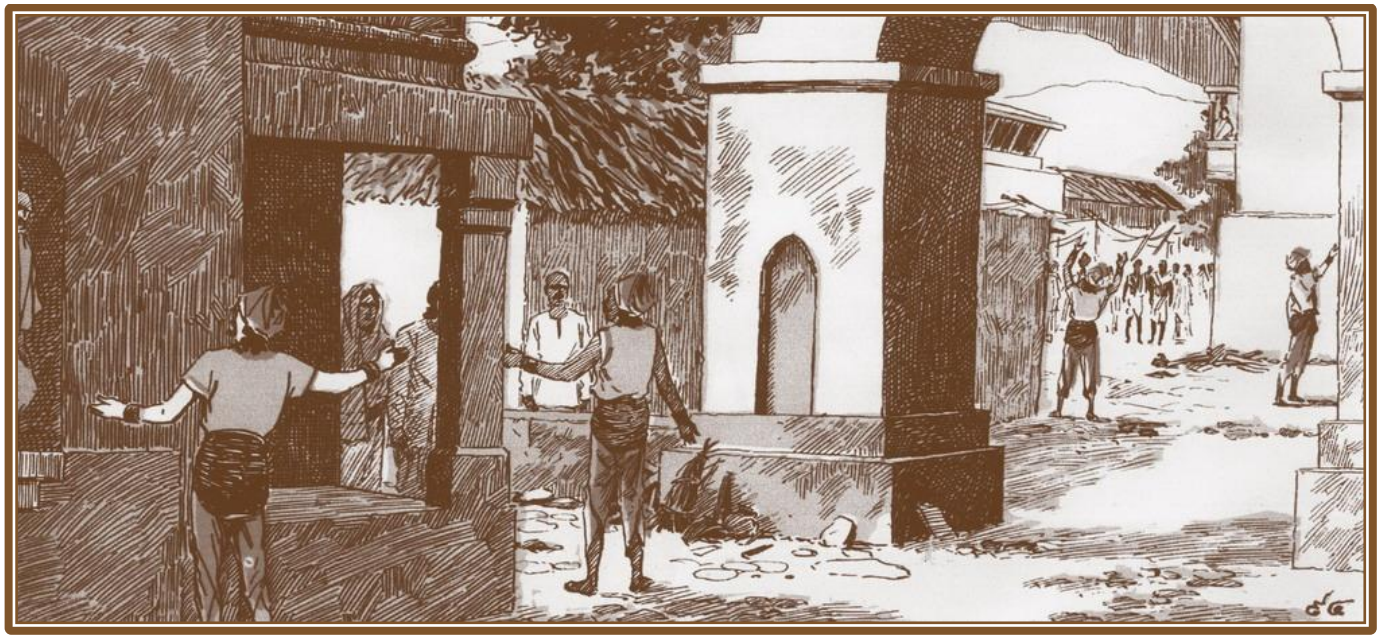

พระสิทธัตถะได้สั่งให้คนไปทูลกับพระราชบิดา อยากจะออกเที่ยวชมพระนคร ซึ่งครั้งหนึ่งเมื่อยังเด็กเคยไปเที่ยวในวันแรกนาขวัญ พระเจ้าสุทโธทนะรับสั่งอนุญาต แต่รีบสั่งอำมาตย์ให้เร่งป่าวร้องชาวเมืองจงทำความสะอาดบ้านเมืองบ้านช่อง ตกแต่งให้งดงามจงทุกแห่ง ขอทานไม่มี คนแก่ไม่มี คนเจ็บไม่มี คนตายไม่มี นครกบิลพัสดุ์จะต้องผาสุกมิรู้จักดับมิรู้จักโทรม มีแต่เจริญรุ่งโรจน์ค้ำโลกอยู่กระนั้นนั่นเทียว

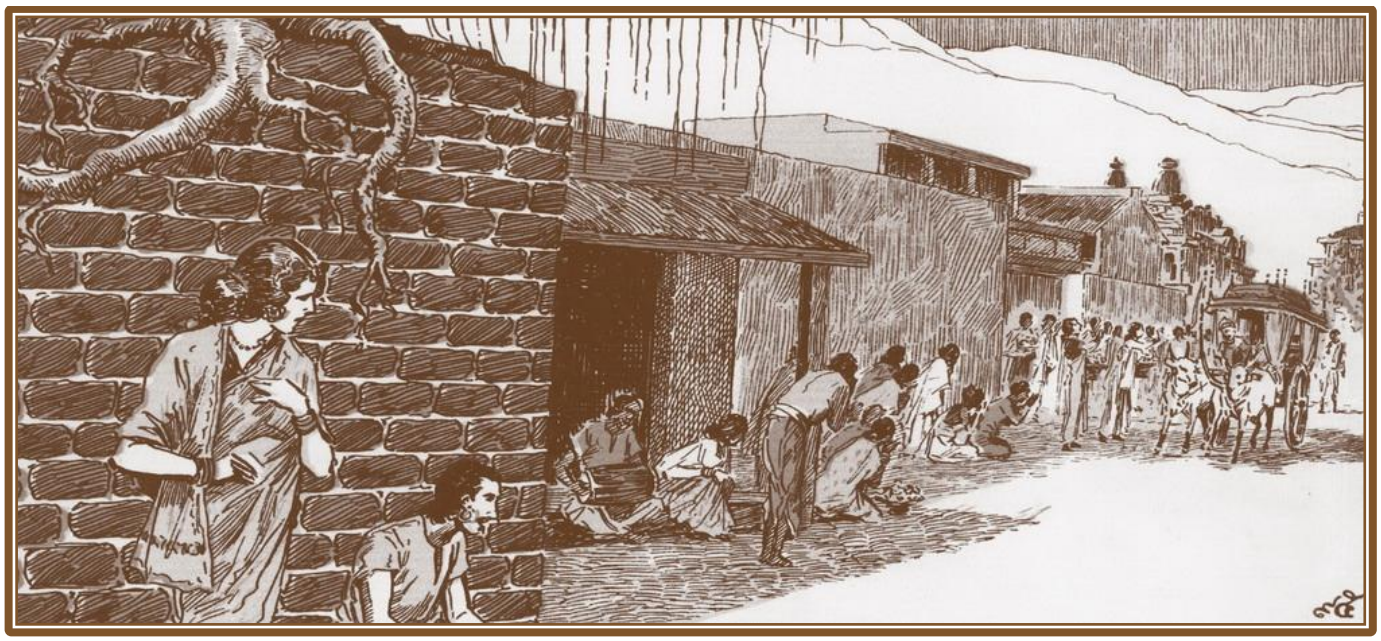

ครั้นถึงกำหนดชมพระนคร นายฉันนะได้จัดรถทรงงามหรู เทียมโคคู่ขาวผ่อง ซึ่งแต่งทั้งรถทั้งโค เพราเพริศตามแบบกษัตริย์ และทุกถนนก็เต็มไปด้วยความสดชื่นรื่นรมย์ โดยมารยาแต่งทำที่ราษฎรถูกผู้ควบคุมท้องถิ่นบังคับให้ทำ เจ้าชายสิทธัตถะจึงพบแต่ความหรรษาของปวงชน ถึงกับทรงรำพึงออกมาว่า ราษฎรเราช่างสุขสบายถึงปานนี้เชียวหนอ น่าปลื้มพระทัยนัก

อีกแดนหนึ่งห่างออกมา ก็คงมีแต่ความหรรษาเช่นแดนอื่นๆ ที่ผ่านมาแล้ว ไม่มีความทุกข์อยู่ในมนุษย์เลยจนคนเดียว แต่บัดใจนั้นเองก็เกิดโกลาหลขึ้น มีคนชราผอมแห้งกะโผกกะเผลกออกจากที่ซึ่งถูกบังคับให้ซ่อนตัว ตะแกหลุดออกมาได้ก็ร้องตะโกนด้วยเสียงแหบแห้งว่า หิวโหยเป็นกำลัง สุดจะทนซ่อนมิให้ออกภิกขาจารนั้นมิได้แล้ว ฝูงชนก็เข้ากีดขวางกันแกไว้ พระสิทธัตถะสงสัยพระทัยจึงสั่งหยุดราชรถ

พระสิทธัตถะได้สั่งให้คนทั้งหมด ปลดปล่อยชายชรานั้น แล้วสั่งนายฉันนะให้นำรถกลับพระราชวังที่แสนบรมสุข พระองค์เคร่งขรึมผิดไปจากเดิม ทั้งมีพระประสงค์จะอยู่โดยลำพังในราชอุทยาน ทรงครุ่นคิดแต่ในความรู้ใหม่ที่ได้พบมา ซึ่งนายฉันนะช่วยบรรยายถวายมาในระหว่างทางว่า คนเราทุกคนเมื่อพ้นจากเด็กก็โตเป็นหนุ่มสาว และนานปีเข้าก็แก่ชรา สังขารเหี่ยวย่นร่วงโรยดังที่เห็นนั้นทุกเพศ

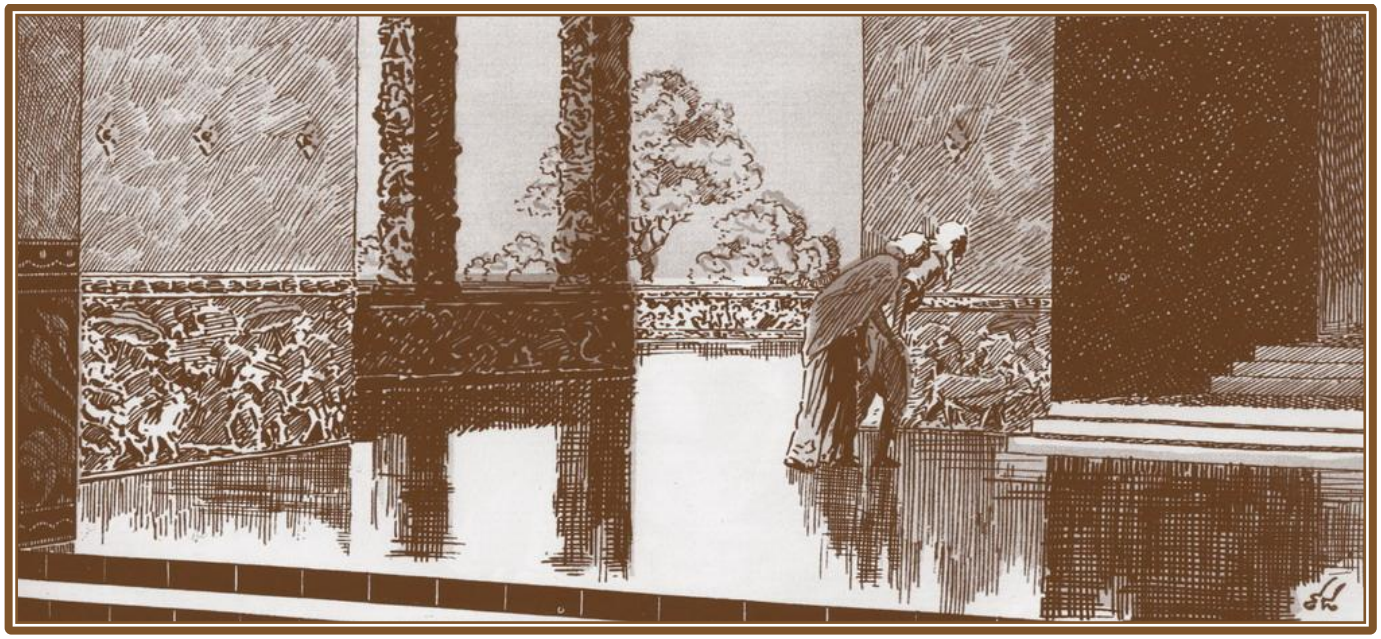

พระองค์เริ่มเกิดทุกข์ในพระทัยเป็นครั้งแรก เป็นความทุกข์ซึ่งมาจากการห่วงใยและเสียดายร่างกายของพระองค์ว่าจะต้องเป็นไปดังชายชรานั้น จึงมิไยดีจะระเริงสุขดังเคย ไม่เสวยผลไม้นมเนย และเบื่อหน่ายดนตรี เฝ้าแต่ครุ่นคิดเสียดายร่างกายที่งดงามจะกลับกลาย ปราสาทที่งดงาม ทั้งอุทยานที่สวยสดทั้งหลายในอีกไม่กี่สิบปีข้างหน้า เจ้าของผู้ครองก็จะมีร่างกายที่น่าเกลียดเดินปะปนอยู่กับของสวยงามเหล่านี้

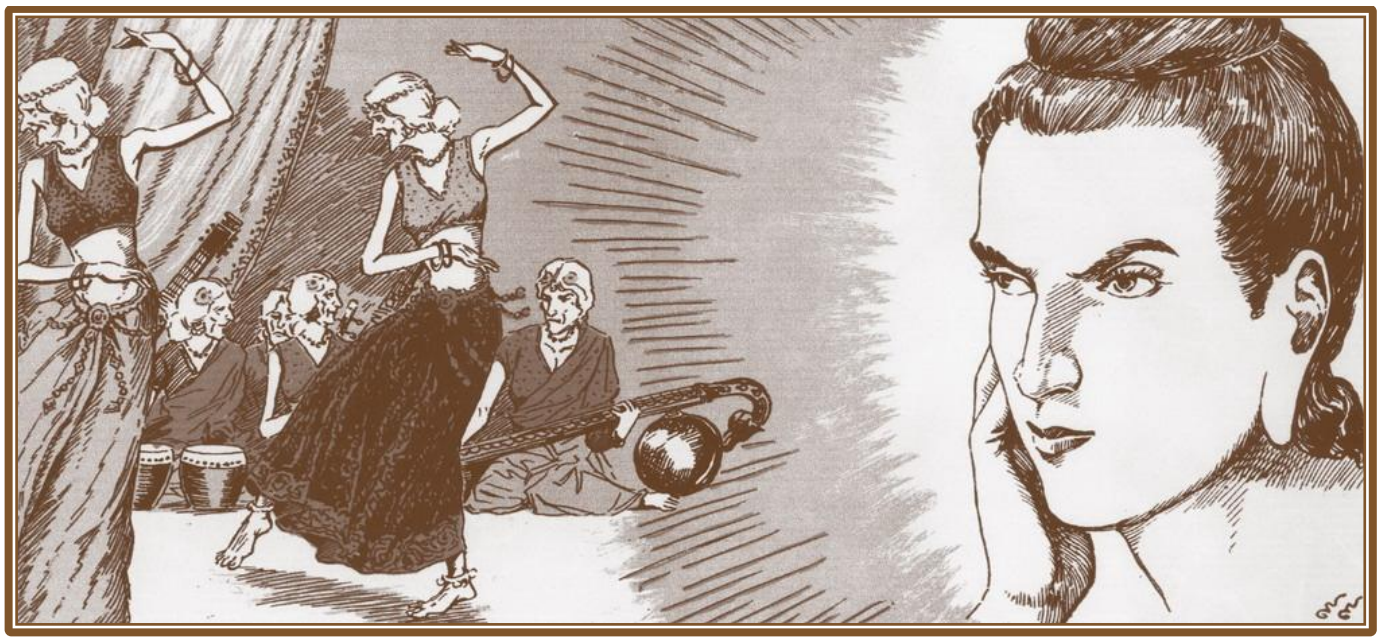

เหล่าชาวที่นักดนตรี คงบรรเลงอยู่ตามหน้าที่ นักระบำร่างสะคราญ ยังนวยนาดวาดวงก้านไปตามจังหวะ ทั้งช้าและเร็วเร่าร้อนด้วยชั้นเชิงยั่วราคะ พระองค์ทุกข์ระทมพระทัย จึงมิโปรดปรานอย่างเคย ทั้งยังทอดพระเนตรนางนั้นด้วยการเปรียบเทียบว่า ร่างอันสะคราญนั้นอีกหลายปีข้างหน้าก็จะแปรผันไป เมื่อนางนั้นยังคงยึดวิชาร่ายรำอยู่ จะน่าเกลียดสักปานใดเมื่อร่างกายนางนั้นได้แปรรูปไปเสียแล้ว

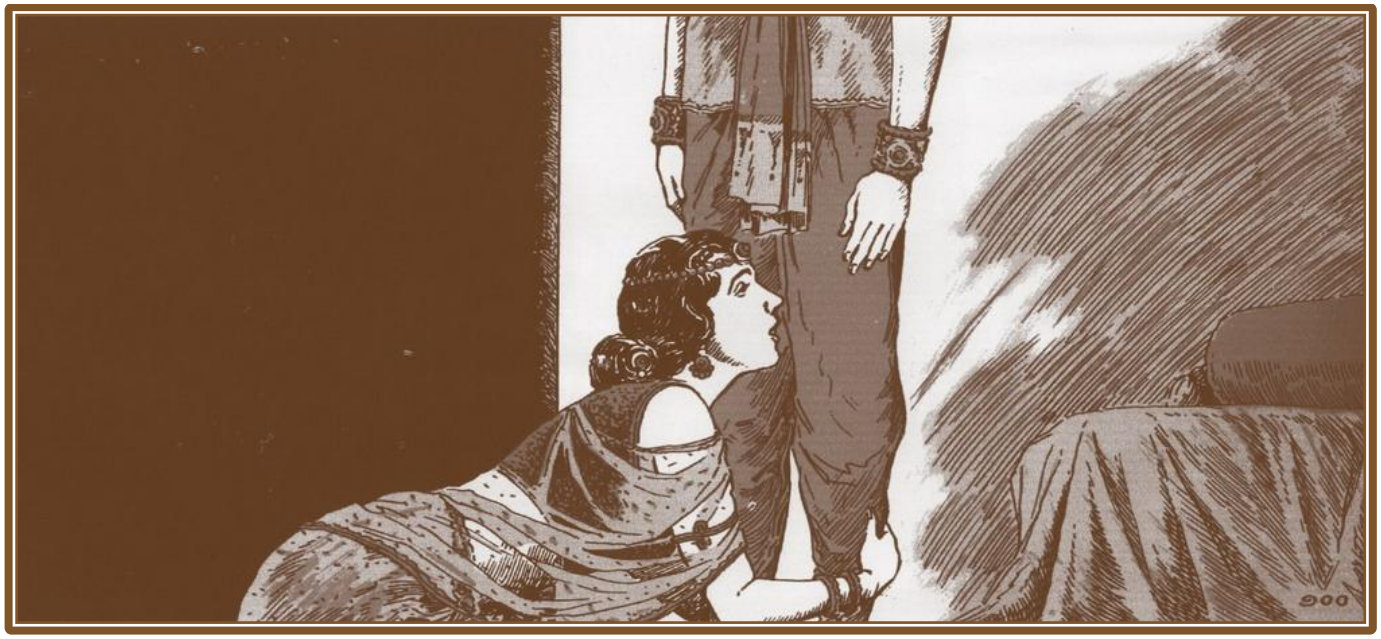

สงสารอยู่แต่ยอดดวงหทัยของพระองค์ ที่เฝ้าทูลถามพระองค์ด้วยพระสุรเสียงละห้อยละเหี่ย ว่าพระองค์ไม่มีความสุขในข้าพระองค์นี้เสียแล้วหรือ คำนี้ก็เป็นครั้งแรกอีกที่พระองค์ได้ยิน และพระองค์ก็ไม่ทรงประสงค์จะได้ยินดังนี้ เพราะเป็นเสียงที่ทุกข์ระทมน้อยพระทัยของเจ้าหญิง ด้วยเกรงจะหมดรักเธอ เหตุใดเล่าพระองค์จึงเป็นผู้ก่อให้แก่พระนางได้รับดังนี้ เกิดทุกข์เพิ่มขึ้นอีก เมื่อรู้ว่าเทพีผู้ยอดสวาทมีทุกข์

พระสิทธัตถะกอดประทับเจ้าหญิงศรียโสธราด้วยสุดสงสาร โอ ! เทพียอดสุดสวาท บัดนี้ดวงใจฉันได้เกิดทุกข์ทรมานห่วงใยและเสียดายในความสุขสำราญที่เคยรับ ด้วยนึกเห็นอยู่ว่าในภายหน้า เราทั้งสองจะต้องพบกับความชราภาพ ยโสธราเอ๋ย ในที่สุดก็หมดความสดสวย กลับกลายเป็นน่าเกลียด อ่อนแอและหลังโกงคู้ค่อม ดวงหน้างามที่สดใสจะเหี่ยวย่นจนน่าเกลียดน่ากลัว

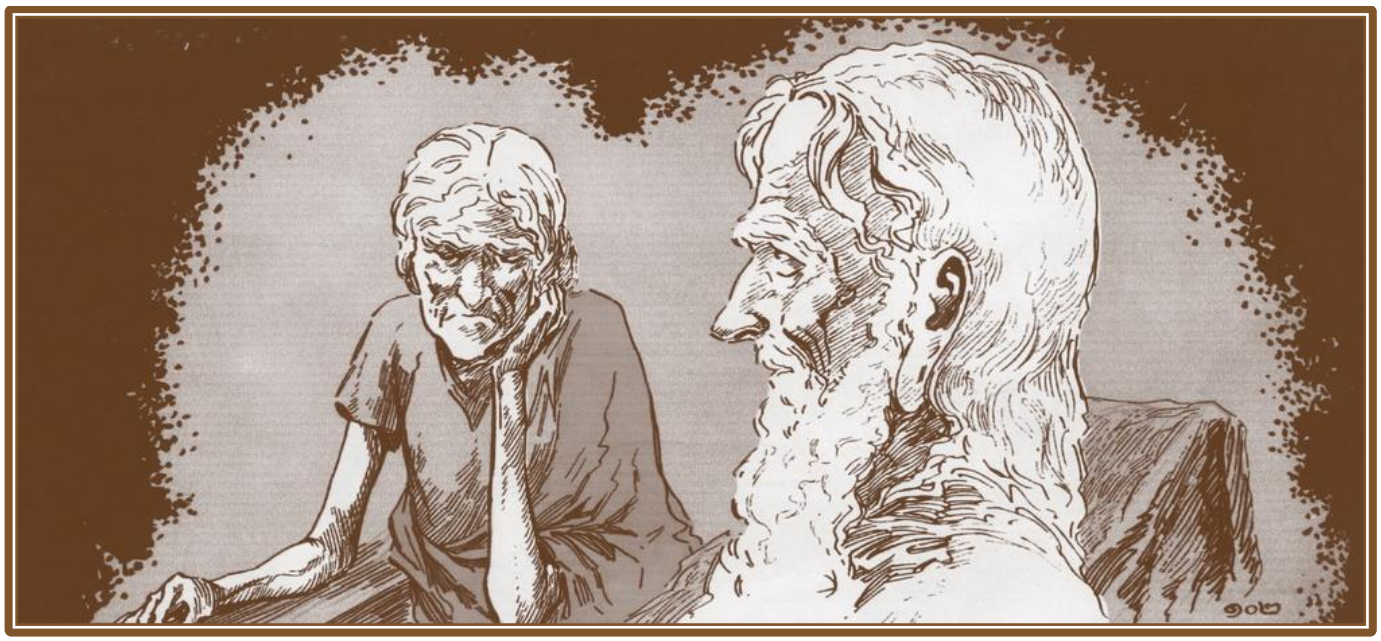

ทรงรับสั่งต่อไปว่า จริงอยู่แม้เราทั้งสองจะแนบแอบชิดกันอยู่มิคลาย แต่ความชรานั้นจะทำให้เราทั้งสองหมดร่าเริง มีแต่อ่อนแอ ความรักอย่างคะนองจะไม่มี ความปรานีที่เธอให้ฉันอย่างอ่อนช้อยก็หมดไป เราจะพบกับความมืดมัวดังราตรีกาล ความรู้ใหม่นี้ฉันเพิ่งได้พบและคิดเห็น จะเกิดเป็นทุกข์ขึ้นทั้งกลางวันและกลางคืน จะบรรทมก็มิหลับ จะเสวยก็มิได้ ดั่งที่เธอเห็นอยู่ขณะนี้

จะกล่าวฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะ ในคืนหนึ่งนั้นบรรทมหลับ ทรงสุบินหลายประการ เช่น ว่าเห็นรัศมีของพระอินทร์ เห็นธงศักดิ์สิทธิ์ถูกลมพัดขาด เห็นเทพยดามาเก็บธงนั้นไป เห็นช้างสิบเชือกเดินแผ่นดินสะเทือน และอะไรต่ออะไรมากมาย จนเห็นพระสิทธัตถะตีกลองดังสนั่นดังฟ้าฝ่า พระองค์บรรทมตื่นกลางดึกชักวุ่นวายพระทัย คิดไปแต่ข้างจะเกิดโชคร้ายอยู่ฝ่ายเดียว

รุ่งเช้าพระเจ้าสุทโธทนะได้ประชุมโหราจารย์ทำนายข้อสุบิน แต่ก็หามีผู้ใดจะทำนายได้ จนต่อมาอีกหลายวัน จึงมีพระฤาษีตนหนึ่งมาขอเข้าเฝ้า และจะขอทำนายพระสุบินให้ได้ทุกข้อ ฤาษีตนนี้แม้จะไม่มีใครรู้จักเลยก็ตาม แต่เมื่อฤาษีเข้าวังก็ถือเป็นมงคลอยู่ อีกทั้งอาสาจะช่วยทำนายพระสุบินที่ข้องพระทัย พระเจ้าสุทโธทนะจึงต้อนรับด้วยความนอบน้อม

พระฤาษีได้ฟังคำบอกเล่าของพระเจ้าสุทโธทนะในความฝันทุก ๆ ข้อ แล้วพระฤาษีได้ทำนายอย่างแจ่มแจ้งแต่ละข้อ ซึ่งในพระสุบินนั้นมิได้มีข้อร้ายเลย กลับมีแต่ความรุ่งโรจน์ทุกข้อไปอย่างมหาศาล ที่กษัตริย์วงศ์นี้จะได้รับ และทั้งเป็นศรีแก่นครกบิลพัสดุ์ยิ่งนัก แต่ในเนื้อหานั้นกระเดียดไปทางว่า พระสิทธัตถะจะเสียสละราชสมบัติออกบวช

เมื่อพระฤาษีลากลับไปแล้ว พระเจ้าสุทโธทนะเกิดความกังวลและทุกข์พระทัยขึ้นอีก ด้วยเกรงว่าพระราชบุตรจะหนีออกนอกพระราชฐานไปบวช จึงเรียกอำมาตย์มาสั่งสำทับให้เพิ่มการรักษาประตูพระราชฐานให้หนาแน่นขึ้นอีกเท่าตัว และกวดขันการเข้าออกของบุคคลทั่วไป ตลอดจนพระสิทธัตถะก็ต้องกวดขันเช่นกัน โดยคำสั่งที่เด็ดขาด ถ้าผู้ใดละเมิด ผู้นั้นตาย

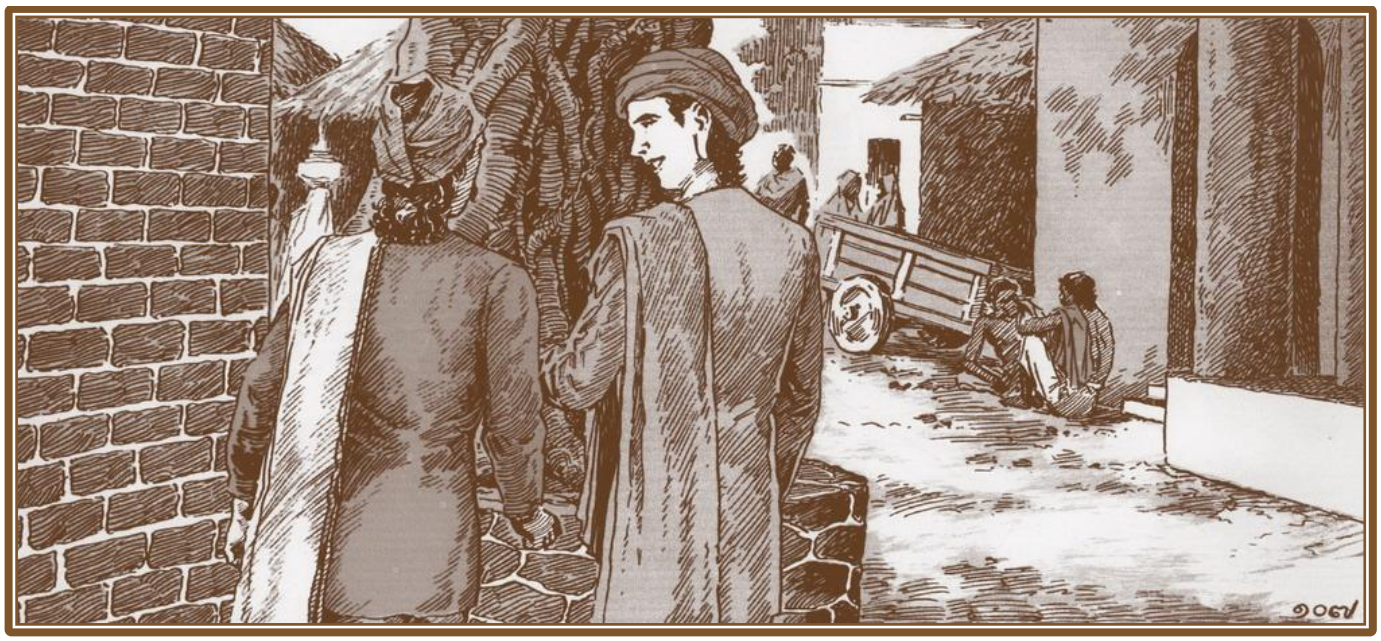

เป็นเรื่องประหลาดนักที่พระสิทธัตถะอยากออกชมพระนครอีกก็ออกไปได้ โดยพระราชบิดานั่นเอง ทรงอนุญาตให้ คงเนื่องจากความรักในพระราชบุตรหนึ่ง เหตุผลต่าง ๆ ที่พระสิทธัตถะอ้างถึงหนึ่ง พระราชบิดาก็จนด้วยวาจาจะคัดค้าน การออกจากพระราชฐานของพระสิทธัตถะในคราวนี้ มิได้เสด็จโดยราชรถ เปลี่ยนเป็นการไปอย่างสามมัญชน และสองคนกับนายฉันนะ แต่งกายเป็นนายพานิชออกสู่พระนคร

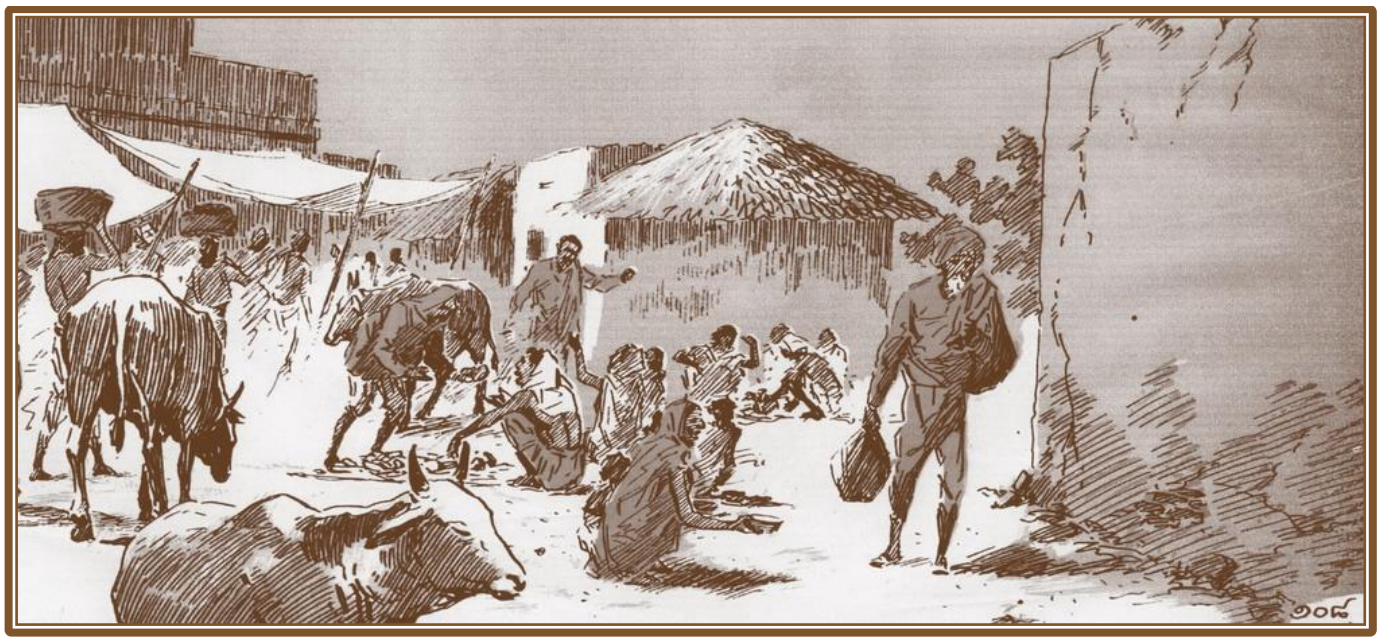

นายกับบ่าวสองคนเดินปะปนไปกับราษฎรทั้งหลาย จึงพบแต่ความจริงอันควรจะพบ ซึ่งเป็นความจริงประจำของชาวเมือง พ่อค้าแบกับดินกล่นเกลื่อน ถนนที่สกปรก ฝุ่นฟุ้งกลั้วกลบสินค้าต่าง ๆ ผู้คนเอะอะซื้อขาย ทุ่มเถียงกัน พวกวัวนอนเล่นเดินเล่นปะปนกับคน การสัญจรกล่นเกลื่อนไม่มีระเบียบ รวมแล้วไม่มีอะไรจะน่ายกย่อง หรือเกิดความหรรษา พวกขอทานน่าทุเรศมากมาย

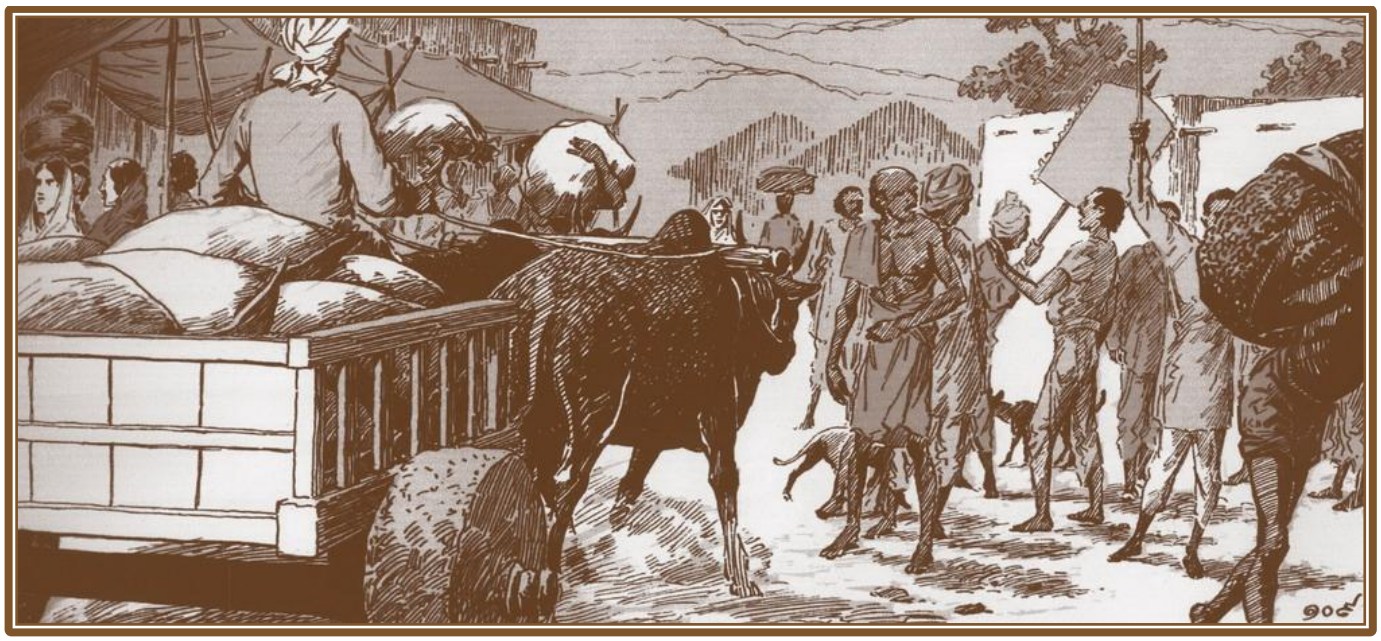

ตลอดทางที่เดินมาอย่างชาวเมือง พระองค์กับนายสารถีได้ผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ มีเกวียนที่ล้อทำด้วยหิน วัวต้องลากอย่างหนัก พวกแบกหามเอะอะสกปรก ที่ใครบางคนมีทีท่าจะมั่งมี มีคนใช้นำหน้าตามหลัง และคนนำหน้าจะตะโกนให้คนอื่น ๆ หลีกทางให้นายตัวเดินอย่างสบาย ส่วนพวกที่ยากจนจะเกรงบุญบารมีต่างหลีกทางให้ เป็นการเหลื่อมล้ำต่ำสูงหมดความเสรีอันจะพึงมีสำหรับตน

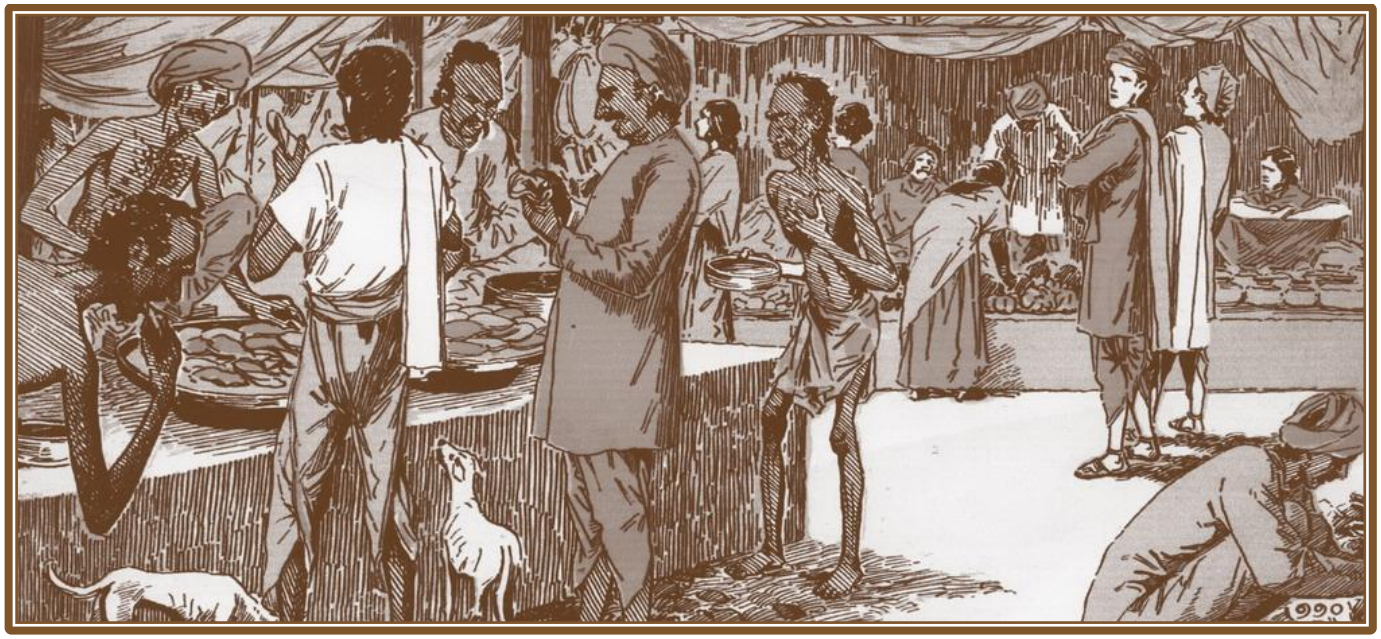

ร้านอาหารต่าง ๆ ที่ข้างทางวางแบรับฝุ่น คนขายแต่งตัวไม่สะอาด คนซื้อก็ยืนกินกันตามใจตัว คนขอทานเนื้อตัวน่าเกลียดยืนขออาหารปะปน ที่ขอได้ก็ได้บริโภคแก้หิว ที่ขอเขาไม่ให้ก็ยืนหน้าเซียว พวกสุนัขเที่ยววุ่นซอกแซกเข้าโน่นออกนี่หาอาหารเลี้ยงท้องที่หิว พระสิทธัตถะทอดพระเนตรแล้วถอนพระทัย เป็นสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ ที่เคยเห็นซึ่งผิดกับความเป็นอยู่ของพระองค์ราวฟ้ากับดิน

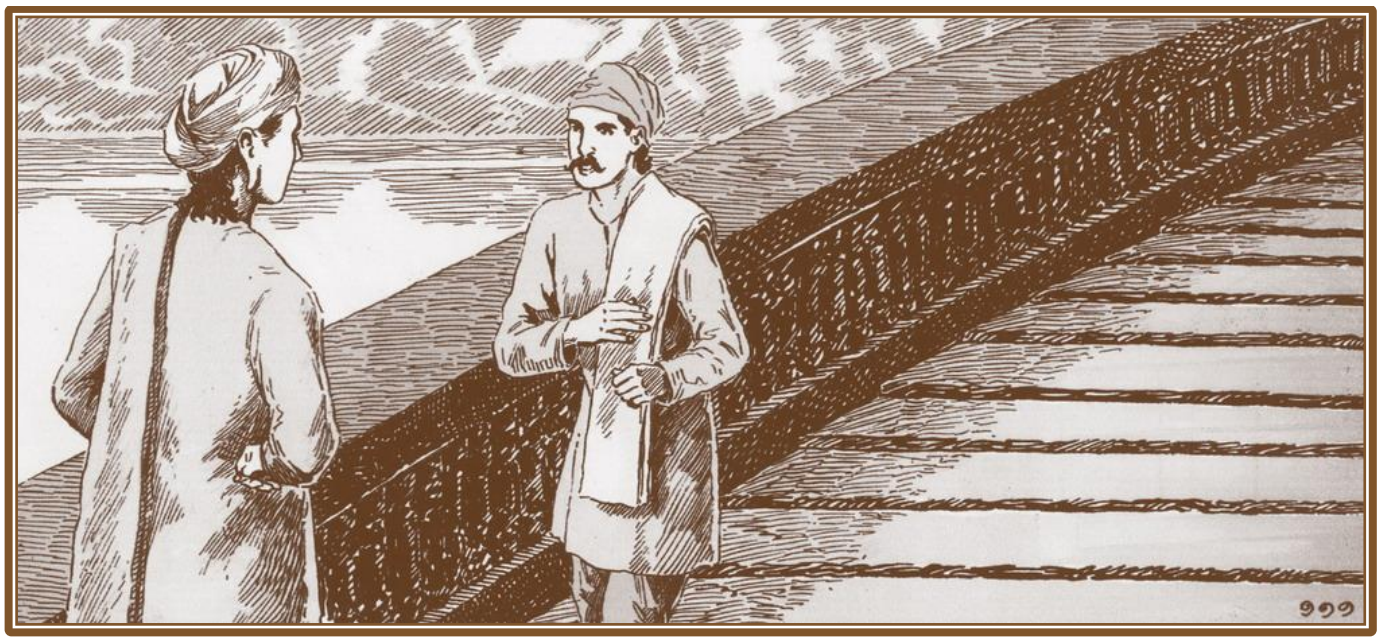

ขอลัดตัดกล่าวถึง เมื่อพระสิทธัตถะได้ช่วยคนเจ็บคนหนึ่งที่ครวญครางอยู่ข้างทางให้พ้นการทรมาน โดยจ่ายเงินให้คนนำไปหาแพทย์แล้ว ทั้งสองได้มายืนอยู่บนสะพานข้ามสายน้ำแคบ ๆ พระองค์สนพระทัยในเรื่องคนเจ็บว่า อาการอย่างนั้นจะมีในทุกคนหรือเปล่า นายฉันนะทูลว่า การเจ็บป่วยย่อมมีประจำทุกตัวคนซึ่งมันเป็นพิษที่มาโดยจร และทุกคนหารู้ไม่ว่าจะประสบเมื่อใด

ในปัญหาเรื่องการเจ็บไข้ยังมิทันจะหมดไป อีกซีกสะพานหนึ่งมีคนหลายคนหามศพเดินมา มีผู้ติดตามหญิงชาย ร้องไห้เศร้าโศก พระสิทธัตถะตะลึงมอง นายฉันนะทูลว่า นั่นคือการตายของมนุษย์พระองค์ได้ถามถึงอาการตายอย่างละเอียด และย้อนว่า ทุกคนต้องตายทั้งนั้นหรือ นายฉันนะจึงทูลว่า การตายนั้นคนทุกคนต้องตาย บางคนแก่ชราหมดแรงตาย บางคนเจ็บตาย ทั้ง ๆ หนุ่มสาวหรือยังเด็กอยู่ก็ตายได้

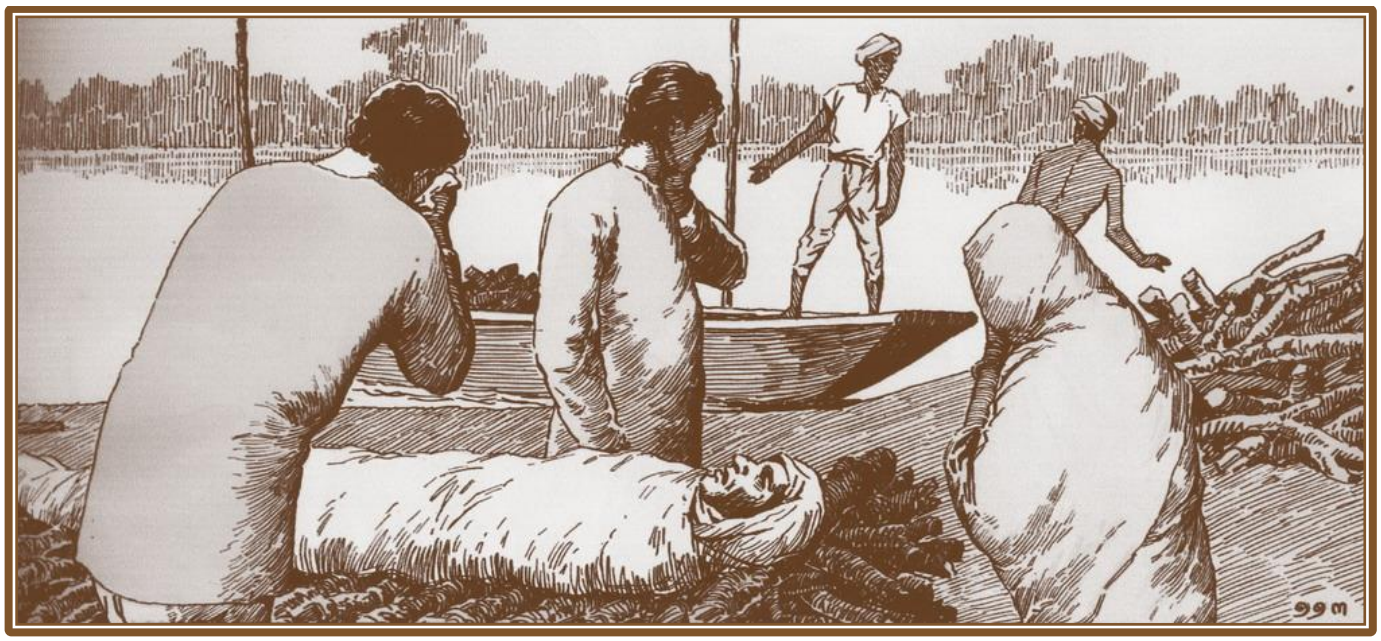

เรื่องของความตายที่เห็นอยู่ ณ บัดนั้น พระสิทธัตถะสนพระทัยอย่างหนัก ถึงทรงตะลึง นับเป็นความรู้ใหม่เพิ่มขึ้นจาก การแก่ การเจ็บ และความตายที่เห็นอยู่นั้น เป็นสุดทางของมนุษย์ พระองค์เร่งให้นายฉันนะเคลื่อนไปดูพิธีการตายนั้นอีก ซึ่งญาติของผู้ตายได้นำร่างกายที่ไม่มีความรู้สึกในสิ่งทั้งปวง วางลงบนกองฟืนที่ชายน้ำ พระองค์ได้เห็นลักษณะของคนตายเป็นครั้งแรก ซึ่งน่าเกลียดน่ากลัวนัก

เจ้าชายกระซิบถามนายฉันนะว่า นอกจากคนแล้วสัตว์อื่นก็เป็นดังนี้หรือ นายสารถีตอบว่า ข้าพระองค์ไม่เคยเห็นสิ่งใดคงทนได้เลย จะต้องเป็นดังนี้ทั้งสิ้น ในขณะนั้นพวกญาติของผู้ตายได้พากันแหงนหน้าขึ้นสู่เบื้องบน แล้วร้องขานชื่อ พระรามา ! เทพเจ้าผู้เป็นที่ยึดเหนี่ยว ถึงสามครั้ง ให้ช่วยนำวิญญาณของผู้ตายอันเป็นที่รักไปสู่สวรรค์ ด้วยเสียงอันเครือไม่แจ่มใส

ขณะนั้นเจ้าหน้าที่เผาศพได้จุดไฟขึ้นสี่ด้าน เปลวไฟลุกแลบเลียร่างอันมิรู้สึกต่อร้อนหนาว พระสิทธัตถะทรงนิ่งมองภาพนั้นอย่างพินิจ พลางเอ่ยพระโอษฐ์เชิงปรารภว่า ไฉนพระรามาจึงไม่ช่วยการตายของมนุษย์ นายฉันนะก้มหน้าตอบว่า ไม่เคยช่วยใครได้ ถ้าผู้นั้นถึงเวลาตาย และใคร ๆ ก็ช่วยไม่ได้ นอกจากจะร้องไห้อาลัยรัก และเสียดายที่เคยเห็นกันเคยอยู่ด้วยกันเท่านั้นเอง

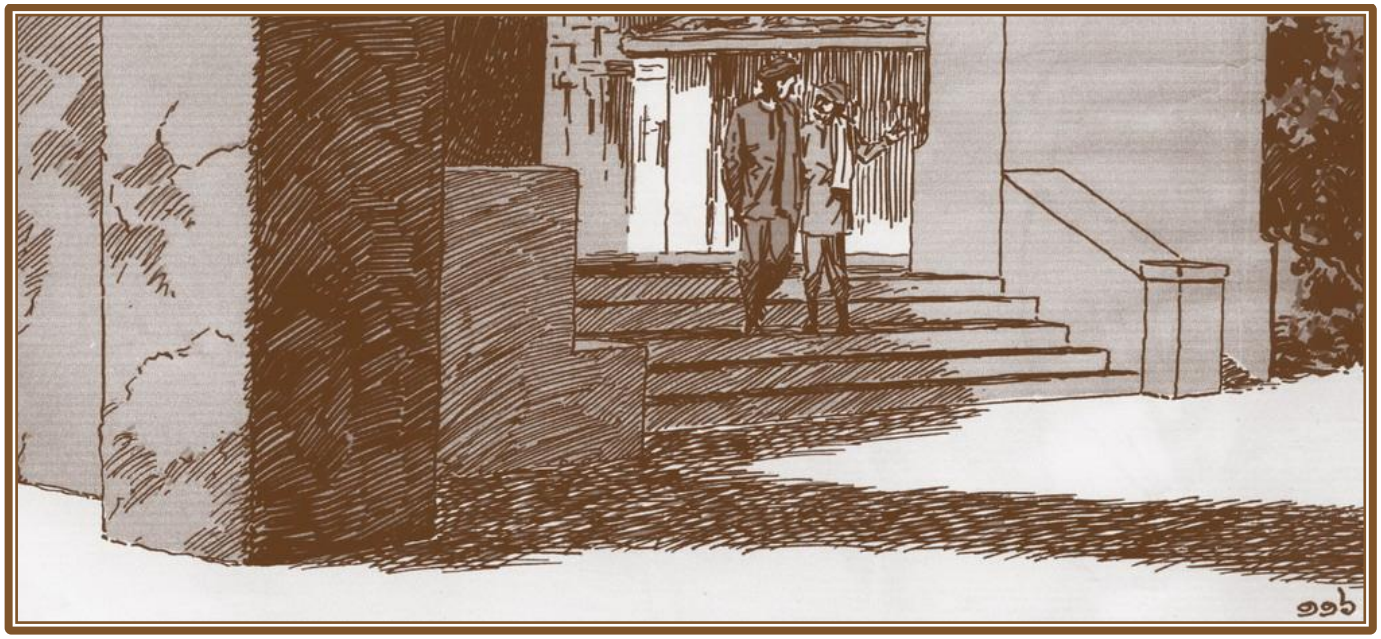

นายฉันนะ ผู้มีอายุผ่านโลกมานาน ได้ทูลต่อไป การตายนี้ทุกคนประสบได้ง่าย ๆ ไม่ผิดอะไรกับการเจ็บไข้ ดังที่ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้ว ความตายนั้นอยู่รอบด้านของคน เริ่มด้วย เจ็บตาย แก่ตาย งูกัดตาย สัตว์ร้ายทำร้ายถึงตาย ตกจากที่สูงตาย ตกน้ำตาย และอีกนานาประการที่จะเป็นทางตาย แม้แต่จะระวังรักษาให้หลุดพ้นการตายชนิดถูกทารุณกรรม ก็ต้องตายโดยความชรา

เมื่อกลับถึงพระราชฐานแล้ว พระสิทธัตถะได้หาโอกาสอยู่ที่เงียบโดยลำพัง เพื่อค้นคิดความจริงซึ่งทุกคนไม่ค่อยจะนึกถึง พระองค์ประทับใต้ร่มไม้ทอดพระเนตรดูพื้นดินและสายธาร และท้องฟ้า ด้วยพระทัยอันลึก ยากแก่ใครจะรู้ถึง หมู่เมฆที่ลอยผ่านไป สายน้ำที่ไหลสู่ที่ต่ำ ทั้งใบไม้ร่วงพรูซึ่งเกิดจากแก่งอม เป็นอันว่ารอบ ๆ พระองค์นั้นล้วนแต่สิ่งไม่แน่นอนยั่งยืนคงทน

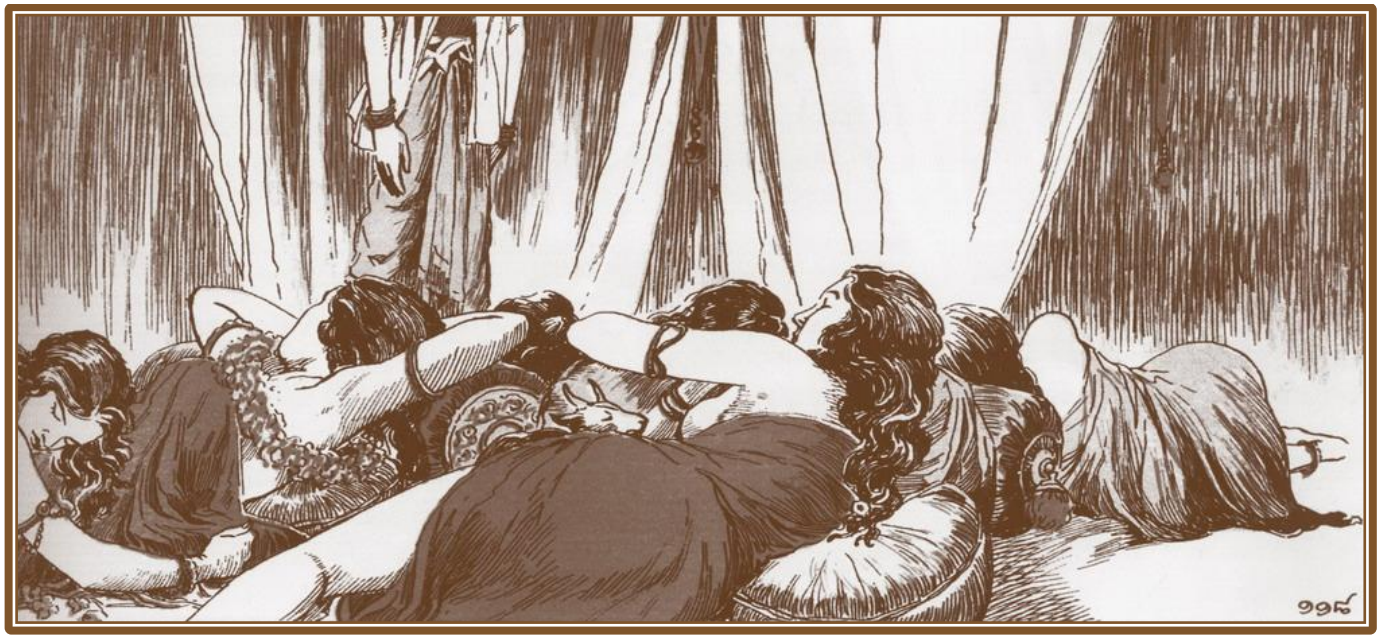

ในราตรีกาลนั้น พระองค์ได้ตื่นบรรทมเมื่อยามดึก ออกจากแท่นบรรทมสู่ม่านชั้นนอก คงพบนางกำนัลทั้งหลายนอนหลับประดับพระเกียรติ แต่ละนางงดงามดั่งเทพธิดา นอนหลับด้วยความเผลอ มีท่าต่าง ๆ ยิ่งดูยิ่งเพลินตา น่าโอบกอด บางนางเปิดเผยส่วนสำคัญที่สงวนออกมาบ้าง ดูเร้าอารมณ์นัก ช่างเป็นภาพประดับให้เพลินตาเพลินใจอย่างเยี่ยมยอด

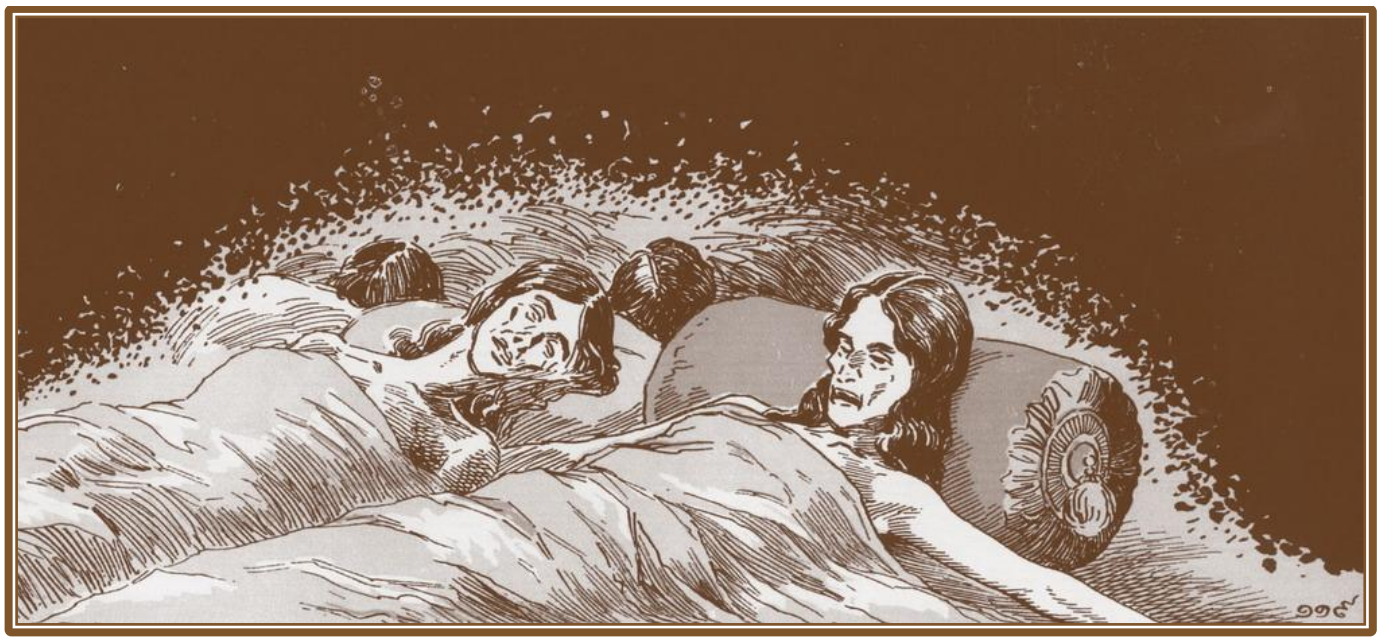

จะอย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำอางตานั้นก็หาได้ลบล้างภาพของการตายที่เห็นมานั้นมิได้ พระองค์ได้แปรร่างอันเฉิดฉายนั้นให้กลายเป็นคนชรา และแปรไปเป็นภาพเจ็บไข้ ลงท้ายเป็นภาพของการตาย สวมร่างสะคราญอันน่าจุมพิตน่ากอดนั้นให้เกิดน่ากลัว พระทัยของพระองค์ก็เต็มไปด้วยความสงสารและเมตตา และทางใดเล่าพระองค์จะช่วยคนเหล่านี้ได้

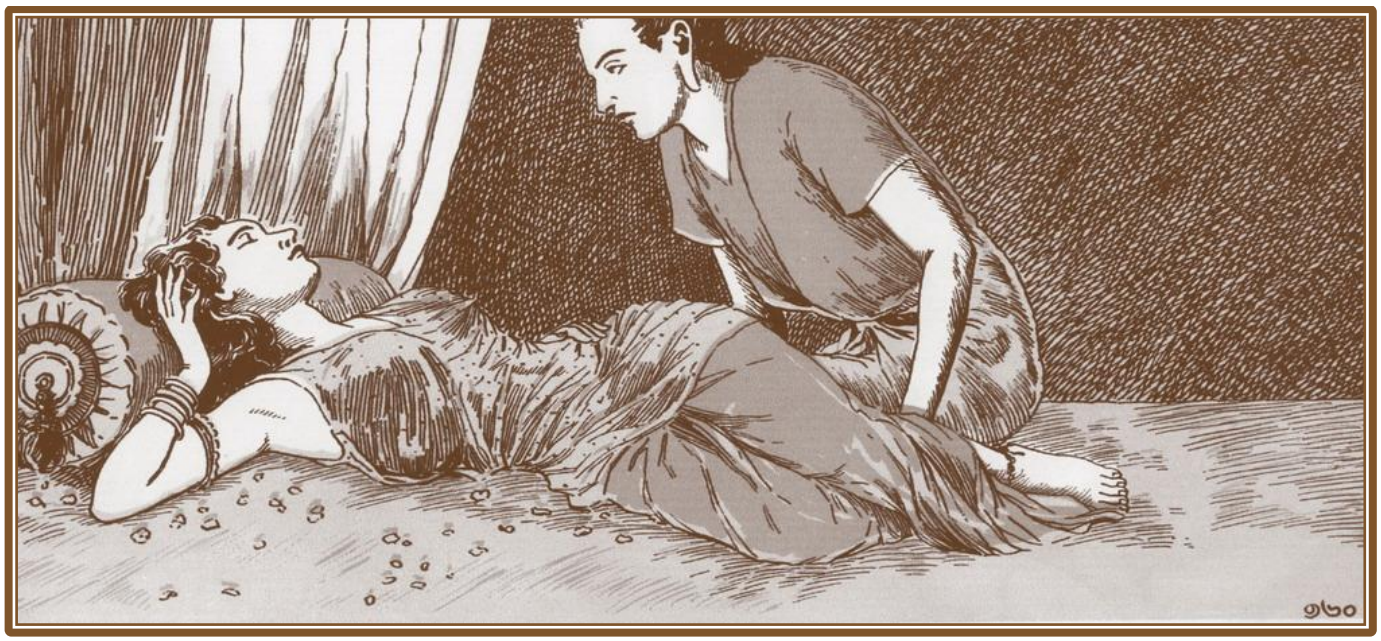

พระองค์ได้ตรงมายังพระแท่นบรรทม ของพระนางศรียโสธรา ประทับเพ่งพินิจร่างอันงามสุดจะพรรณนา เมื่อแปรความตายให้แล้ว พระองค์ก็ระโหยโรยแรง ทรงเสียดายในสุดที่รักของพระองค์ สงสารยอดดวงหทัยของพระองค์ ทำอย่างไรเล่า ยโสธราเอ๋ย ฉันจะพบทางที่จะช่วยเธอผู้เป็นยอดความหวานของฉันได้ ฉันสงสารเธอเป็นที่สุดแล้ว

พระสิทธัตถะตกอยู่ในกองทุกข์ และคุ่นคิดแต่จะหาทางช่วยคนทั้งโลก ทั้งช่วยพระองค์เองด้วย ช่วยมิให้แก่ มิให้เจ็บ มิให้ตาย แต่ความคิดนั้นก็ยังมิถึงจุดกระจ่าง ยังคงเป็นความฝันเลือนลาง ทั้งลึกลับสับสน ทรงคิดแล้วคิดเล่าจนเหนื่อยพระทัย แล้วพระองค์ก็ได้บรรทมหลับอยู่ข้าง ๆ พระนางยโสธราผู้เป็นยอดสงสารของพระองค์

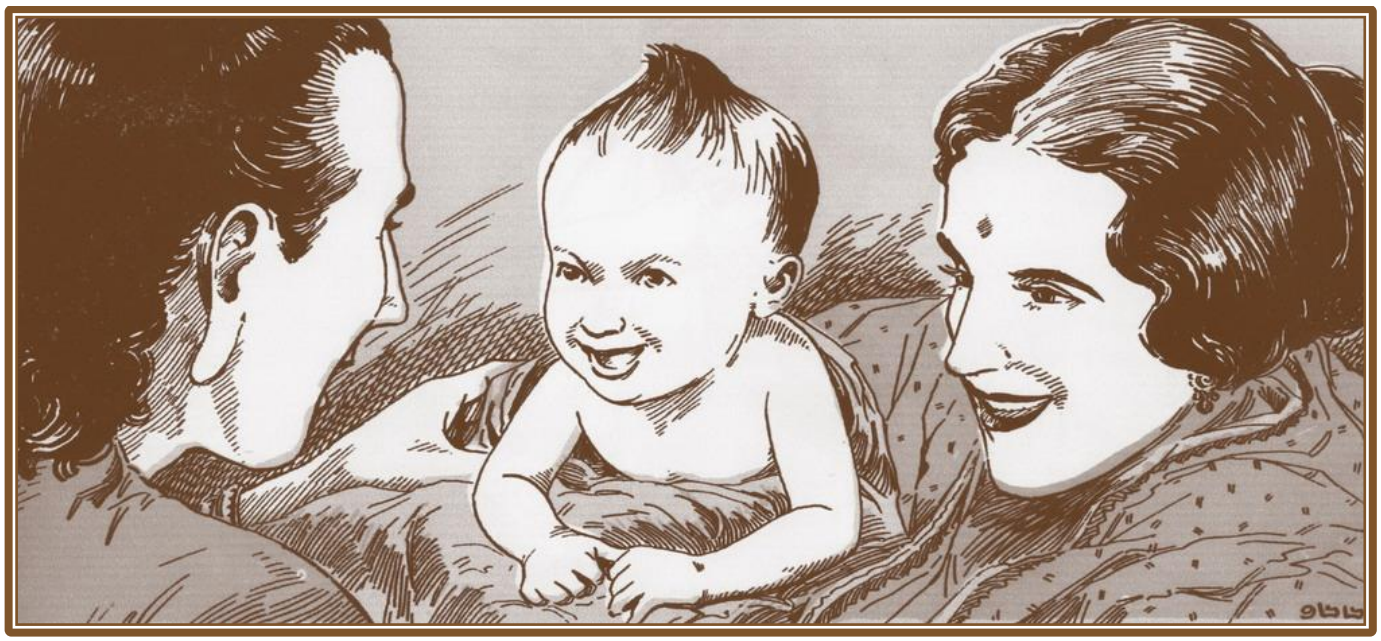

จำเนียรกาลต่อมา พระสิทธัตถะได้ทรงพบการเกิดของมนุษย์โดยใกล้ชิด ผู้เกิดนั้นคือพระราชโอรสของพระองค์นั่นเอง ทรงตั้งพระนามว่า พระราหุล พระองค์ได้พระเนตรเห็นการเจริญวัยของพระราชโอรสนับแต่พ้นครรภ์พระมารดา จนคืบคลานอ้อแอ้ ยิ่งวันก็ยิ่งรักในพระราชโอรสนัก แต่ยิ่งรักก็ยิ่งเกิดห่วงถึงความแก่เจ็บตาย สำหรับพระราชโอรสเกินกว่า

ในราตรีหนึ่ง อันเป็นราตรีที่ใกล้กาลเวลาของพระสิทธัตถะ จะออกแสวงหาความรู้เพื่อช่วยชาวโลก ในกลางดึกนั้น พระนางศรียโสธราได้ทรงพระสุบินอย่างแปลกประหลาดขึ้น และในสุบินนั้นเป็นที่ครั่นคร้ามแก่พระนางนัก สงสัยหนักไปในทางพระองค์เองจะสิ้นพระชนม์หรือไม่ก็พระราชสวามีสุดที่รักจะจากพระนางไปไกลแสนไกล ท้าวเธอสะดุ้งตื่นจากบรรทมและตกพระทัย

พระนางลุกจากแท่นบรรทมของพระนาง ตรงมายังพระแท่นบรรทมของพระสิทธัตถะ แม้แต่จะเกรงพระทัยพระราชสวามีปานใด ก็สุดจะระงับได้ พระนางได้โผพระกายลงซบที่พระอุระพระสวามี ร้องทูลด้วยเสียงสะอื้น ทรงตื่นเถิดเพคะ พระทูลกระหม่อม พระสิทธัตถะสะดุ้งตื่น ท้าวเธอฉงนพระทัยนักไฉนยอดดวงหทัยของพระองค์จึงมากอดพระองค์ด้วยอาการสะอึกสะอื้นดังนี้

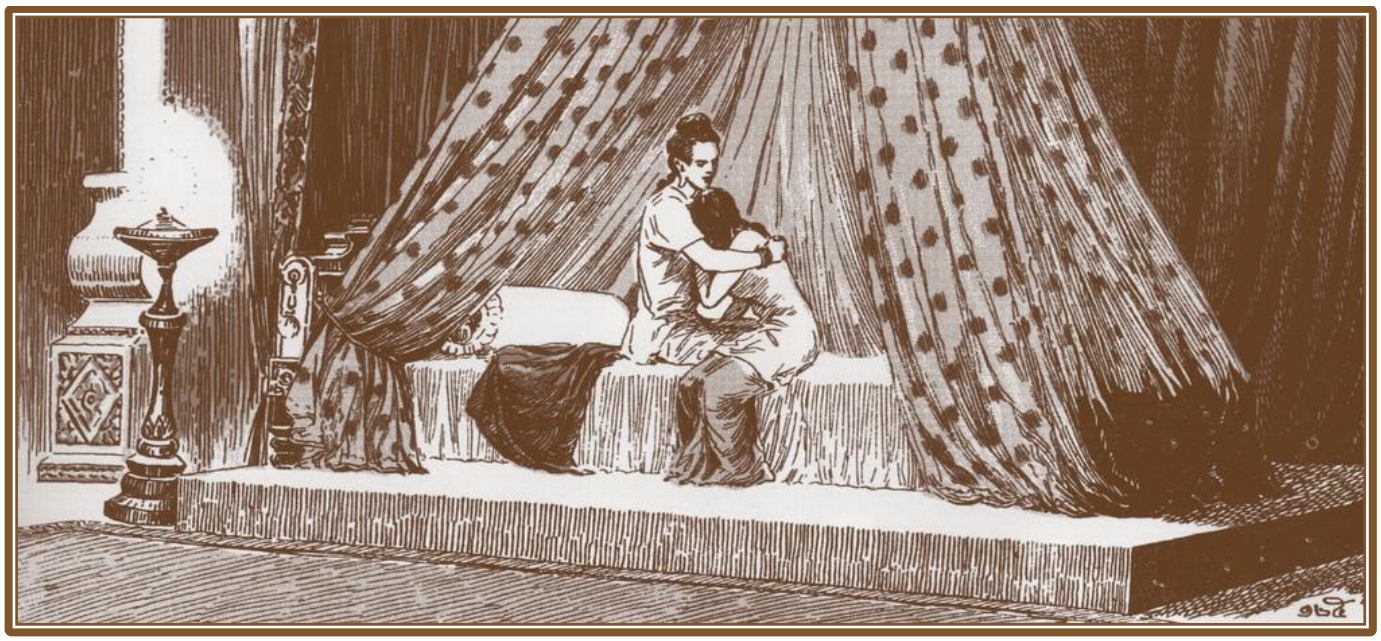

เมื่อพระสิทธัตถะตื่นบรรทมแล้ว พระนางได้ละล่ำละลักเล่าพระสุบินให้ฟัง พระสิทธัตถะฟังจนจบก็รู้อยู่แก่พระทัยว่า นั่นเป็นพระสุบินที่บอกเหตุว่า พระองค์ถึงเวลาที่จะจากพระนางไปหาความรู้เพื่อบำบัดชาวโลกแล้ว พระองค์จึงระงับการดำรัสความจริง ทรงเสแสร้งดำรัสไปในทางที่ดี เพื่อปลอบใจ ล้วนแต่เป็นมงคลทั้งสิ้น จนพระนางคลายทุกข์ลง

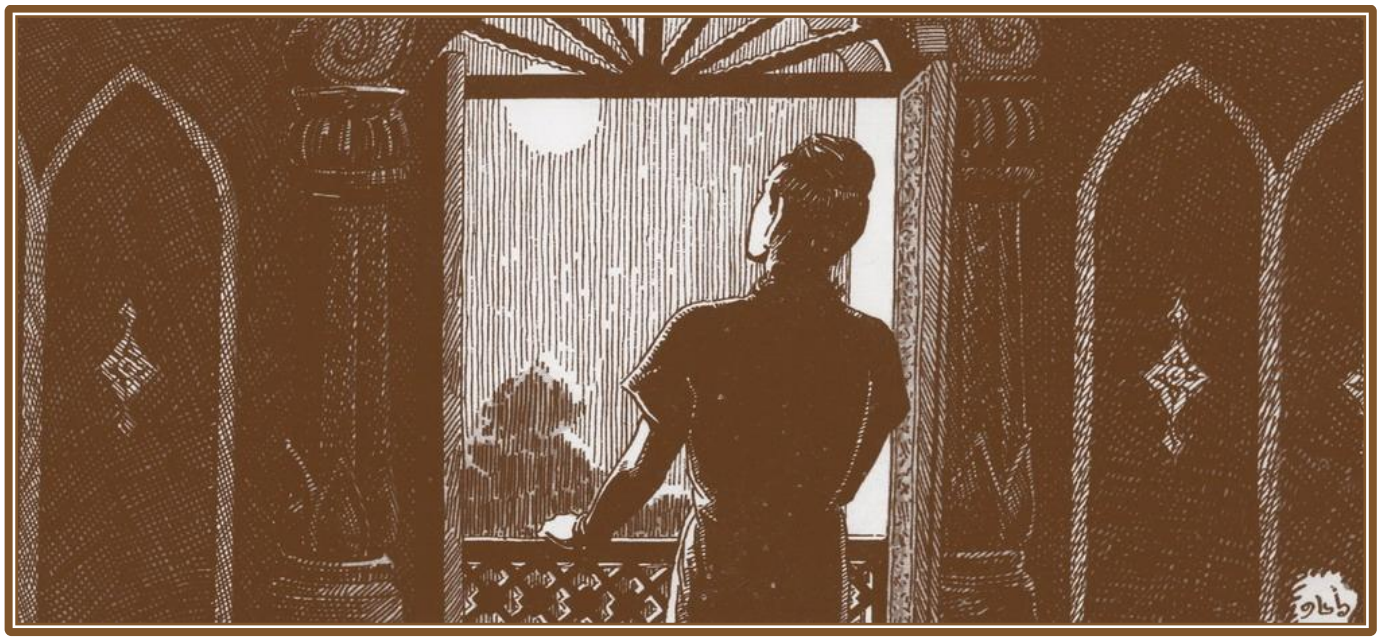

พระนางได้หลับลงอีกครั้ง ด้วยการพะเน้าพะนอปลอบโยน ล้วนคำละม่อมสูงส่งมีน้ำหนัก แต่ส่วนพระสิทธัตถะซิ เห็นจะหลับอีกมิได้แล้ว เพราะมีเสียงแว่วมาตามสายลม เชิญชวนให้พระองค์เร่งไปหาความรู้เพื่อช่วยคนทั่วโลก พระองค์ไปยืนที่พระแกล มองดูดวงเดือนที่จรัสแสง และเหมือนจะมีเทพเจ้าอยู่ในที่มองไม่เห็น กำลังถามว่า จะช่วยมนุษย์หรือครองมงกุฎเพชร

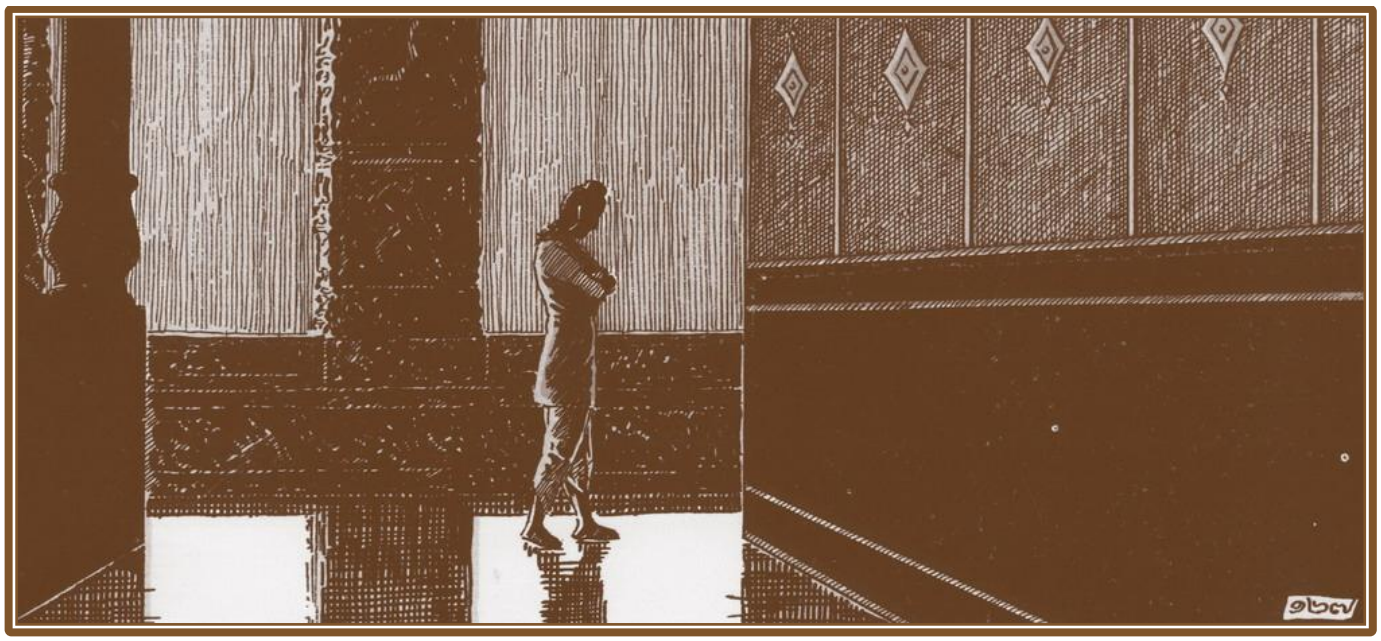

พระสิทธัตถะกำลังต่อสู้พระทัยตนเอง ในยามนั้นจะว่าเทพเจ้าทรงช่วยในกิจนี้ก็จะว่าได้ ช่างทรงเป็นใจสะกดคนทั้งปราสาทหลับไหลประดุจตาย มิได้จะมีใครมาขัดขวางหรือถ่วงพระทัยของพระสิทธัตถะได้ พระองค์จึงตกลงประกาศในพระทัยว่า เราจะไป ณ บัดนี้แล้ว ไปเพื่อประกอบกิจอันยิ่งใหญ่ สำหรับปวงชาวโลก สำหรับตัวเอง สำหรับบุตรและภรรยาสุดรัก พระองค์จะทำเพื่อทุกคน

พระองค์ได้ย้อนไปแต่งพระกายตามวิสัยกษัตริย์ แล้ววกมายืนพินิจดูยอดหทัยอีก ร่างนั้นนอนหลับนิ่งทั้งคราบน้ำตา อนิจจา ฉันจะต้องจากเธอ จากทั้งสุดแสนรัก ฉันจะไม่ได้เห็นเธอ กอดประทับเธอเช่นเคยอีกสุดจะนานแสนนาน กว่าจะได้ชัยชนะแล้วจึงจะกลับ ที่ต้องไปครั้งนี้ก็เพราะรักเธอ และรักมนุษย์ จะต้องตกอยู่ในข่ายการวนเวียนแห่งกองทุกข์

พระสิทธัตถะได้เกิดพระทัยหวั่นไหวขึ้นอีกครั้ง พระองค์ได้ดำเนินไปยังพระอู่ของพระราหุลราชกุมาร ซึ่งกำลังหลับพริ้มอยู่อย่างผาสุก พี่เลี้ยงนางนมหลับสนิทอยู่ใกล้ ๆ แม้พระทัยจะมั่นในอันจะประกอบกิจหาความรู้ แต่ก็สุดจะหักความทอดถอนอาลัยในพระกุมารน้อย ที่กำลังจะขาดพระบิดาแต่ยังมิรู้ความ น้ำพระเนตรท้าวเธอค่อย ๆ ซึม เยี่ยงปุถุชนทั้งหลาย

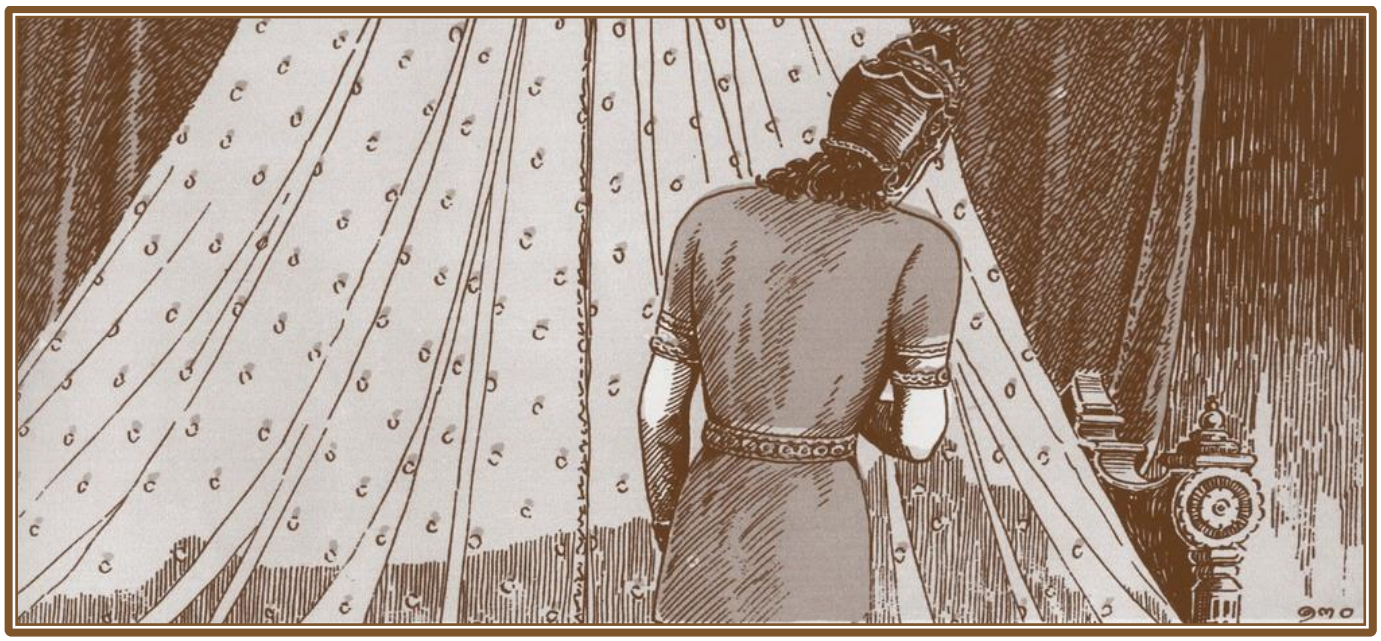

ตัดพระทัย พระราชดำเนินจากพระกุมารอย่างเยือกเย็น แต่ก็ได้มาหยุดยังพระแท่น ของพระนางยโสธราอีก พระทัยเรรวน สุดหัวใจของบุรุษแล้วในการตัดจากบุตรและภรรยาทั้ง ๆ แสนรักปานจะกลืน มีลมพัดมาปะทะวูบหนึ่งเสมือนสัญญาเตือน พระองค์หักพระทัยเป็นครั้งสุดท้าย หลับพระเนตรในภาพทั้งหลายหายไป แม้แต่จะไม่หายก็ก้มพระพักตร์ออกเดิน

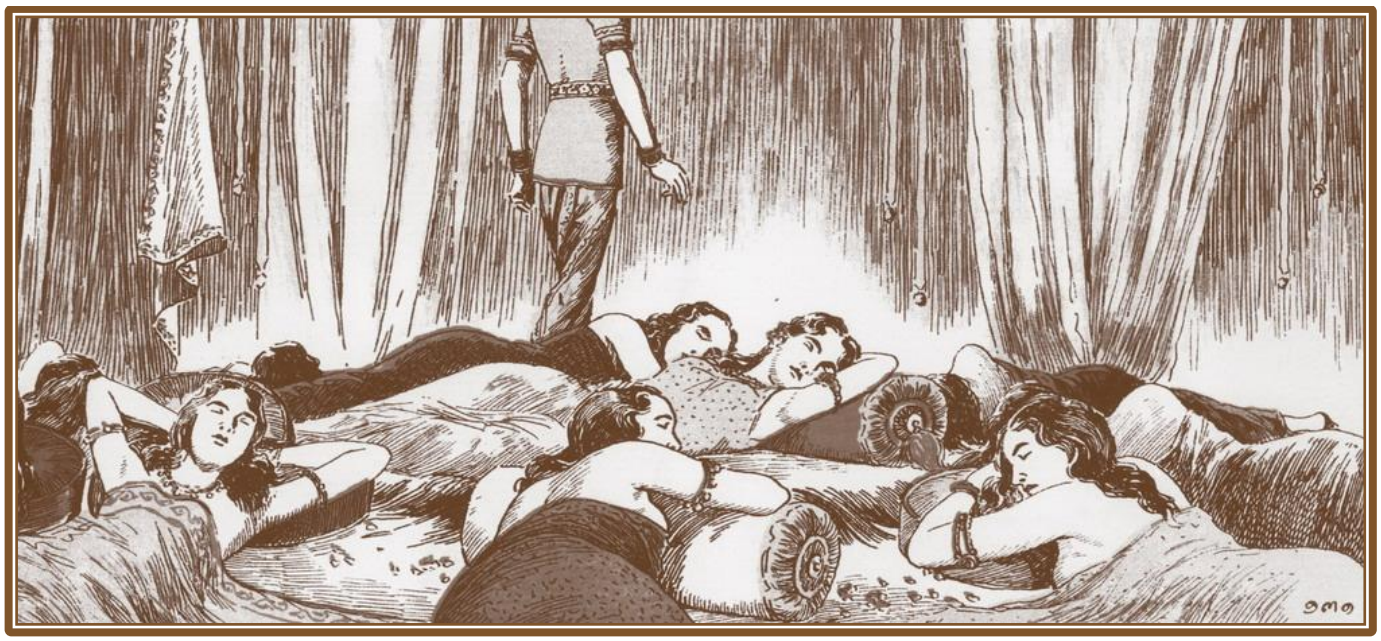

พระองค์ผ่านเหล่าสนมกำนัลโดยมิได้เหลียวดู ซึ่งขณะนั้นแต่ละนางนอนหลับอยู่เดียรดาษ ประดุจดอกปทุมชาติที่ลอยนิ่งอยู่เหนือน้ำ และมีปทุมอยู่สองดอกที่งามเลิศอยู่กลาง เหล่าดอกที่งามรองลงไปนั้นประดุจใบบัวแผ่ประดับอยู่โดยรอบ พระองค์ต้องจำจากสิ่งเหล่านี้ไป โดยมุ่งหวังจะหาความรู้ จะแก้ไขความร่วงโรยให้แก่เธอทั้งหลาย

เจ้าชายก้มพระพักตร์มองดูเพียงทางเดิน วิงวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงช่วยบันดาลให้ทุกคนในที่นี้ จงมีหนังตาหนัก อย่าได้ลืมตาขึ้นเห็นพระองค์ ขออย่ามีการร้องไห้อาลัย ขออย่ามีเสียงทักท้วงอ้อนวอนขอร้องต่อพระองค์เลย พระองค์ไม่ต้องการจะจมอยู่กับมนุษย์ทั้งหลายที่ยังค่ำครวญอยู่กับความมืด ลาก่อนนะมิ่งมิตรทั้งหลาย

พระสิทธัตถะได้ทรงผ่านทุกสิ่งที่พระองค์รัก เพียงแต่ชำเลืองบอกลาทุกอย่างที่เคยโปรดปราน จนเข้าสู่ที่มืดถึงโรงม้าต้น พระองค์ปลุกนายฉันนะให้ตื่นขึ้น แล้วแจ้งความประสงค์ที่จะจากไปในยามนั้น ทรงใช้คำว่าท่านจงพาเราไปให้พ้นกรงทองที่กักขังเถิด อีกทั้งได้ทรงอธิบายเหตุผลต่าง ๆ อีกมากมาย สุดที่นายฉันนะจะทูลทัดทานได้

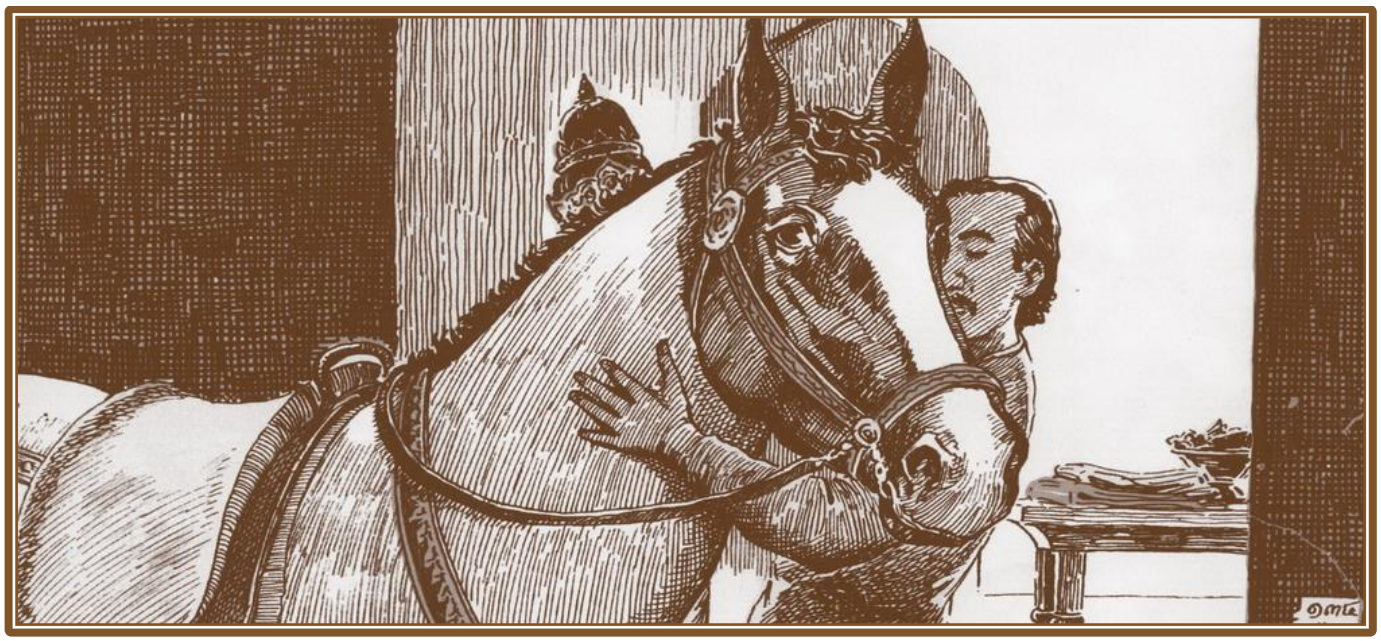

ไม่น่าประหลาดเลยที่นายฉันนะต้องหยุดการคัดค้าน ก็ด้วยเหตุผลของพระองค์นั้นหนักแน่น อีกทั้งกำลังพระทัยแห่งพระองค์นั้นแข็งแกร่ง สามารถบังคับนายฉันนะให้กระทำตามได้ นายสารถีก้มหน้าด้วยความเศร้าสร้อย ผูกเครื่องอานทรงแก่ม้ากัณฐกะ ใจนั้นคร่ำครวญระบายแก่ม้าต้นว่า พระองค์สุดที่รักของเรากำลังจะจากเราไปแล้ว กัณฐกะเอ๋ย เรานี้สุดทางแล้วที่จะทัดทาน

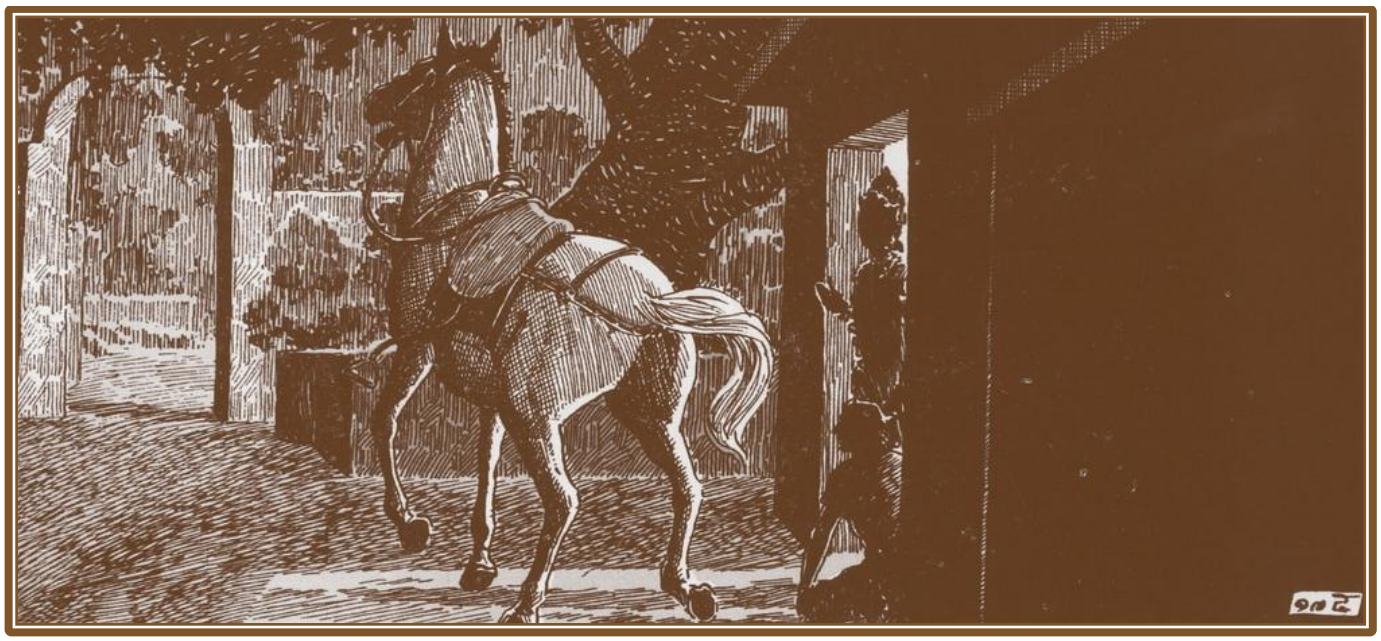

น่าพิศวงนัก ที่ม้ากัณฐกะกลับมีอารมณ์ผ่องแผ้วคึกคะนอง ดังมีความรู้สึกว่าพระสิทธัตถะกำลังจะเดินทางไปสู่ที่สว่าง หรือหลุดพ้นจากห่วงพันธนาการแห่งความไม่รู้ กัณฐกะอ้าปากร้องอย่างคะนอง ทั้งตะกุยเท้าหน้า และเท้าหลัง ยังถีบพุ้ย กระทำให้เกิดเสียงกึกก้องในยามดึกสงัด แต่ด้วยเหตุใดใครจะรู้เสียงนั้นมิได้แว่วเข้าหูผู้ใดแม้แต่น้อย

พระสิทธัตถะค่อยลูบศีรษะกัณฐกะเบา ๆ และดำรัสว่า นิ่งเสียเถิดม้าที่รักเอ๋ย เจ้าจงพาเราไปส่งยังที่ที่ไม่มีใครจะรู้จะเห็น เราจะไปเพื่อเจ้าและใคร ๆ ในโลก เจ้าจงพาเราไปด้วยกำลังแรงและเร็วดังสายฟ้า ขอให้เจ้ามีกำลังล้นม้าใดที่จะเทียบเทียม ครั้งนี้เราจะไปได้ปลอดโปร่งโดยเจ้าผู้เดียวเท่านั้นที่จะดลความสำเร็จแก่เรา

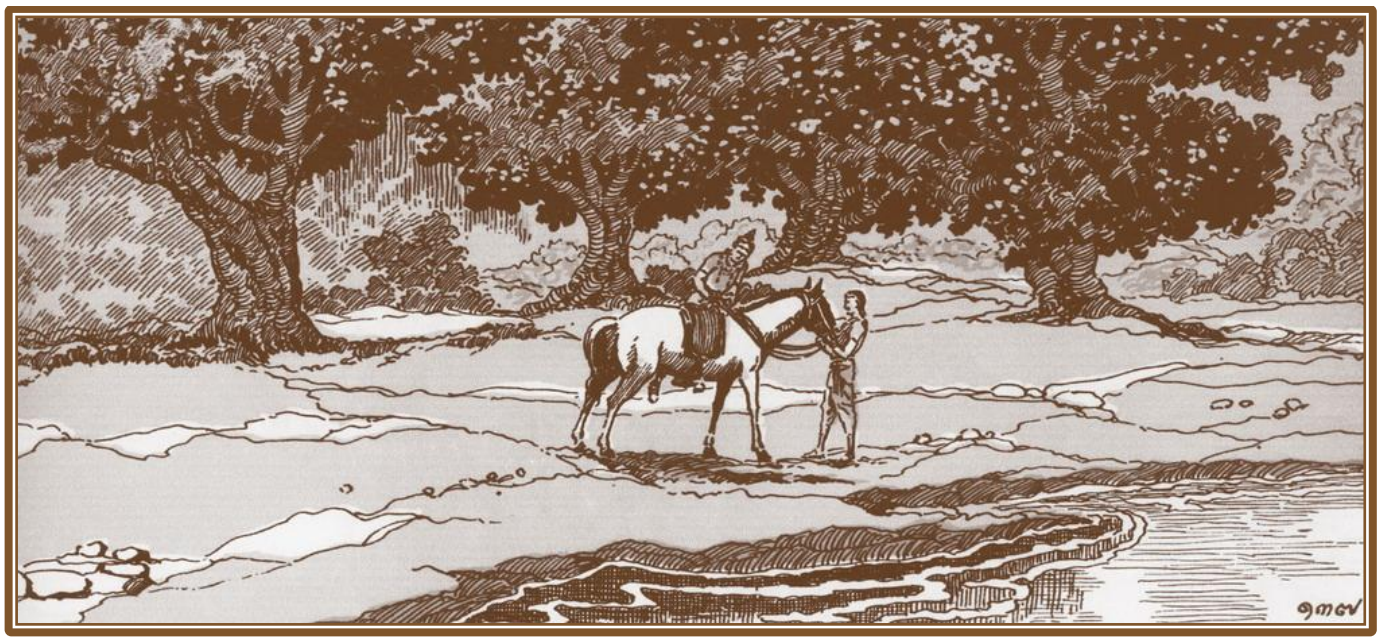

จะด้วยอภินิหารใดก็ยากจะกล่าว และเกินกว่าจะกล่าวได้ ประตูที่มั่นคงทั้งหลายในพระราชฐานทุกชั้นได้เปิดให้เสด็จอย่างสะดวก และนายฉันนะนั้น จะตามเสด็จด้วยประการใด จะด้วยเกาะหางม้าไป เช่นบางพระคัมภีร์ว่า หรือจะเกาะสายทิ้งเครื่องประดับม้าไป ก็ยากจะยืนยัน แต่รวมความว่า ทั้งสามชีวิตได้ไปถึงชายแม่น้ำอโนมาเมื่อรุ่งอรุณ

พระสิทธัตถะมองดูสถานที่นั้นด้วยใจวังเวง นอกจากจะเป็นแดนที่ไม่เคยจะพบเห็นในชีวิตแล้ว ยังเงียบสงัดปราศจากบ้านช่องผู้คน พระองค์รำพึงว่า ต่อไปนี้พระองค์จะต้องเดียวดายกับสิ่งวิเวกเหล่านี้ เป็นการผละจากชีวิตที่เคยมโหฬาร อันสะพรั่งด้วยข้าทาสชายหญิง พระองค์จะต้องพึ่งตนเองทุกประการ

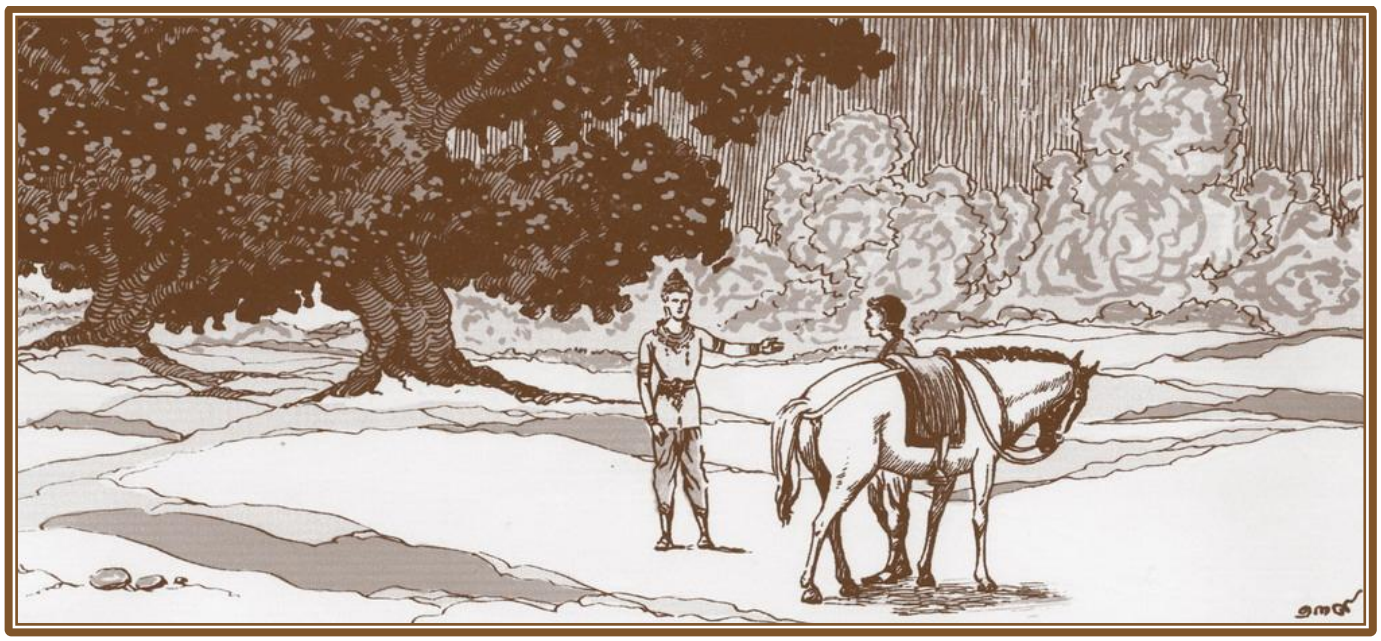

พระองค์ค่อยหันพระพักตร์มาดูนายฉันนะที่กำลังเศร้าหมอง รับสั่งว่า จงงดความเสียใจและอาลัยในตัวฉันเสียเถิด เท่าที่ส่งฉันครั้งนี้ นับว่ามีคุณแก่ฉันอยู่เนก ซึ่งฉันจะไม่ลืมท่านเลย อันความรู้ที่ฉันจะได้พบนั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ท่านมีส่วนช่วย ขอให้ท่านจงนำคำกล่าวลาของฉัน ไปกราบทูลพระราชบิดาด้วยว่า ฉันขอลาจนกว่าจะกลับมาด้วยเกียรติคุณความรู้

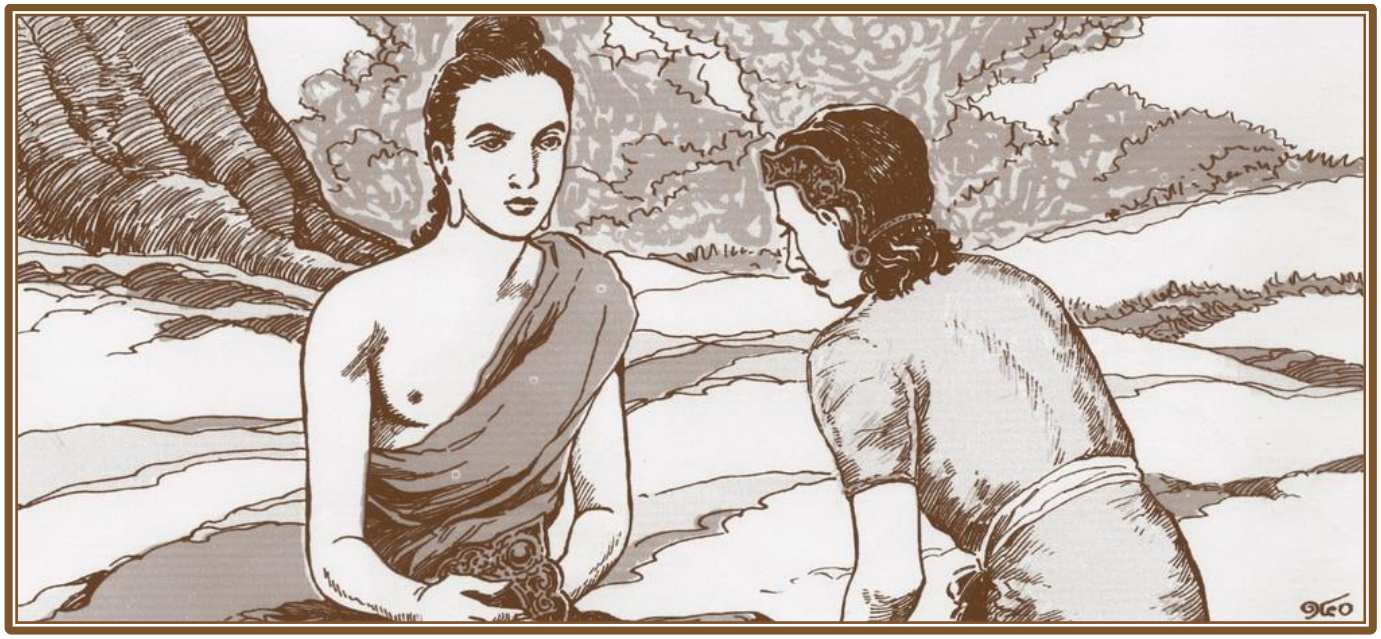

พระองค์ได้รับสั่งต่อไปอีกว่า จงนำเครื่องแต่งกายของฉันทั้งหมดนี้ กลับไปถวายแด่พระราชบิดา ตัวฉันไม่ต้องการสิ่งเหล่านี้อีกแล้ว ฉันเสียสละอย่างแท้จริง ไม่ต้องการสิ่งประกอบแต่อย่างใด ฉันพร้อมแล้วที่จะทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น ชีวิตฉันอุทิศให้แก่ผู้อื่นแล้ว เพื่อพยายามค้นคว้าหาทางระงับทุกข์ให้แก่ชาวโลกให้จงได้

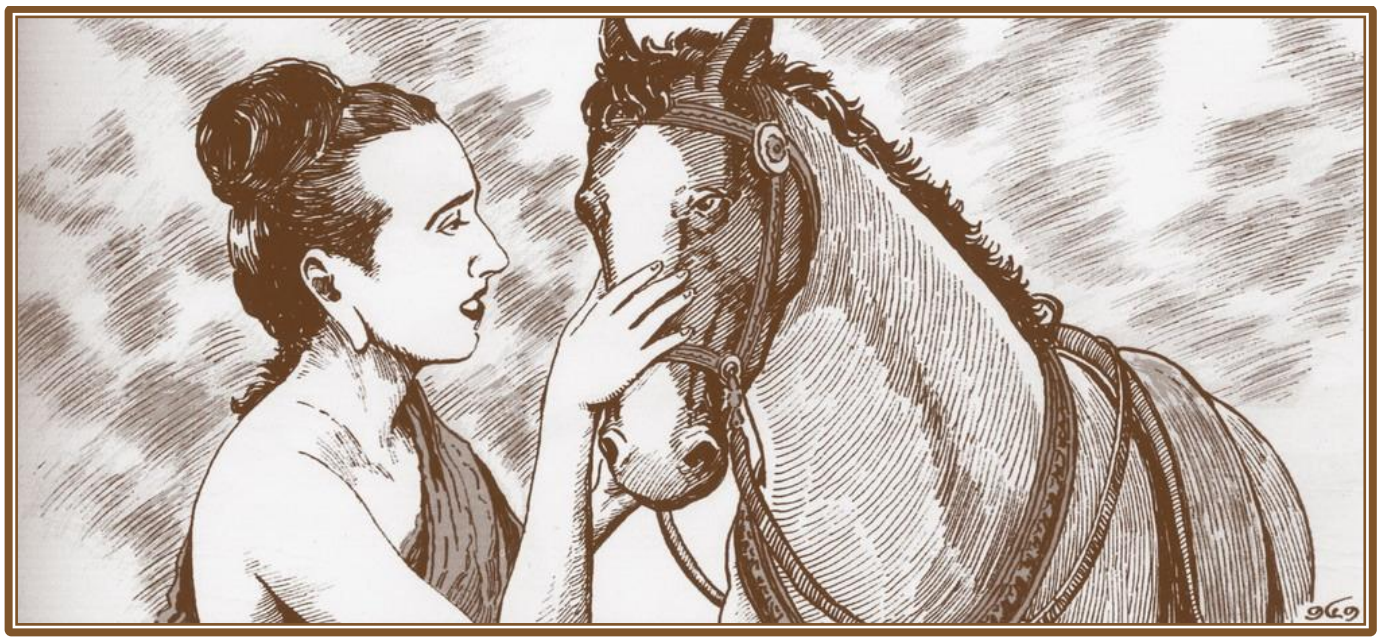

ครั้นพระสิทธัตถะสั่งสียนายฉันนะแล้ว จึงไปที่ม้ากัณฐกะ ค่อยลูบหน้าแล้วกล่าวว่า เจ้าได้เป็นผู้ช่วยจุดมุ่งหมายของเราเป็นอย่างเลิศ ซึ่งเราจะจดจำเจ้าไว้มิลืมได้เลย และเราจะพยายามช่วยเจ้าให้พ้นจากการเป็นอยู่ของเจ้า เราอยากให้เจ้าได้เป็นคนอย่างเรา นับแต่วาระนี้เจ้าจงคอยเราอยู่จนถึงวันนั้น ซึ่งเป็นวันที่เราจะช่วยให้เจ้าได้พ้นทุกข์ได้

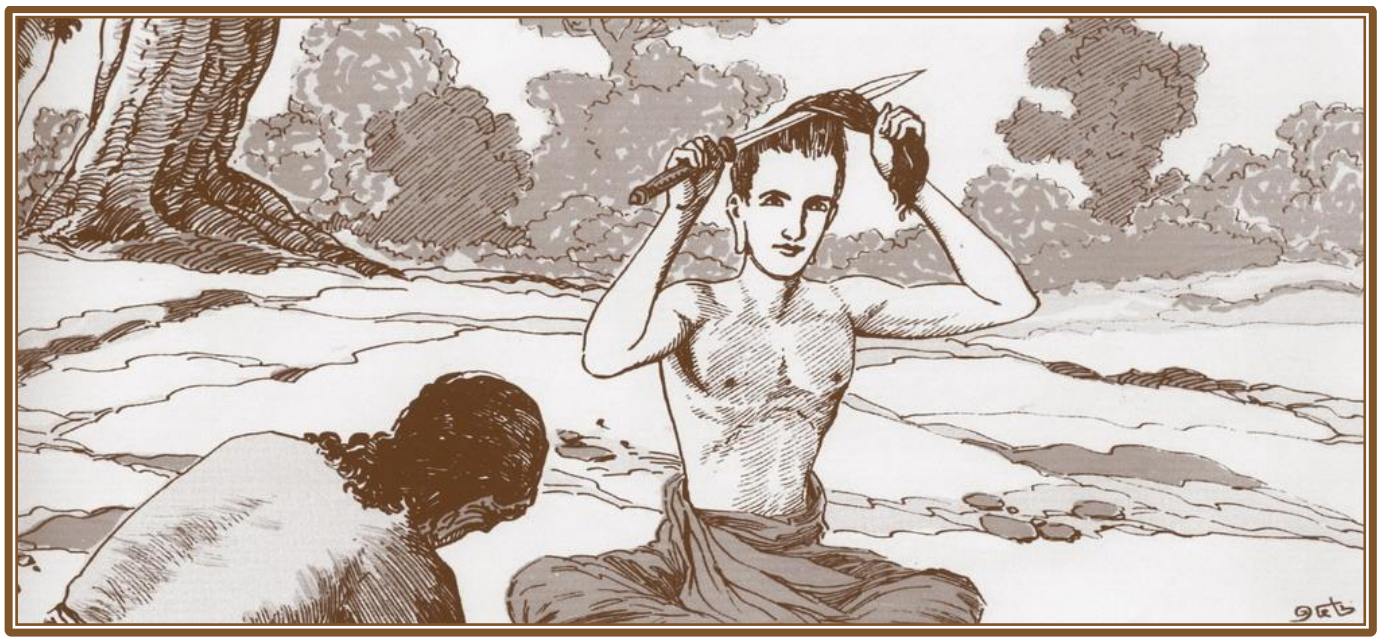

พระองค์รับสั่งกับม้าแล้ว จึงจัดการถอดเครื่องฉลองพระองค์ออกจนเหลือแต่ผ้านุ่งผืนเดียว แล้วจึงหยิบพระขรรค์ขึ้นตัดเฉือนพระเมาลีออกจากพระเศียร เพื่อมิให้คงอยู่ในรูปของคนธรรมดาสามัญ อธิษฐานเพศเป็นบรรพชิต พ้นจากการเป็นกษัตริย์ พ้นจากผู้มีอำนาจ นับเป็นวาระต้นที่พระองค์ได้ลสะแล้วในโลกีย์ เพื่อมุ่งทำประโยชน์แก่ชาวโลก

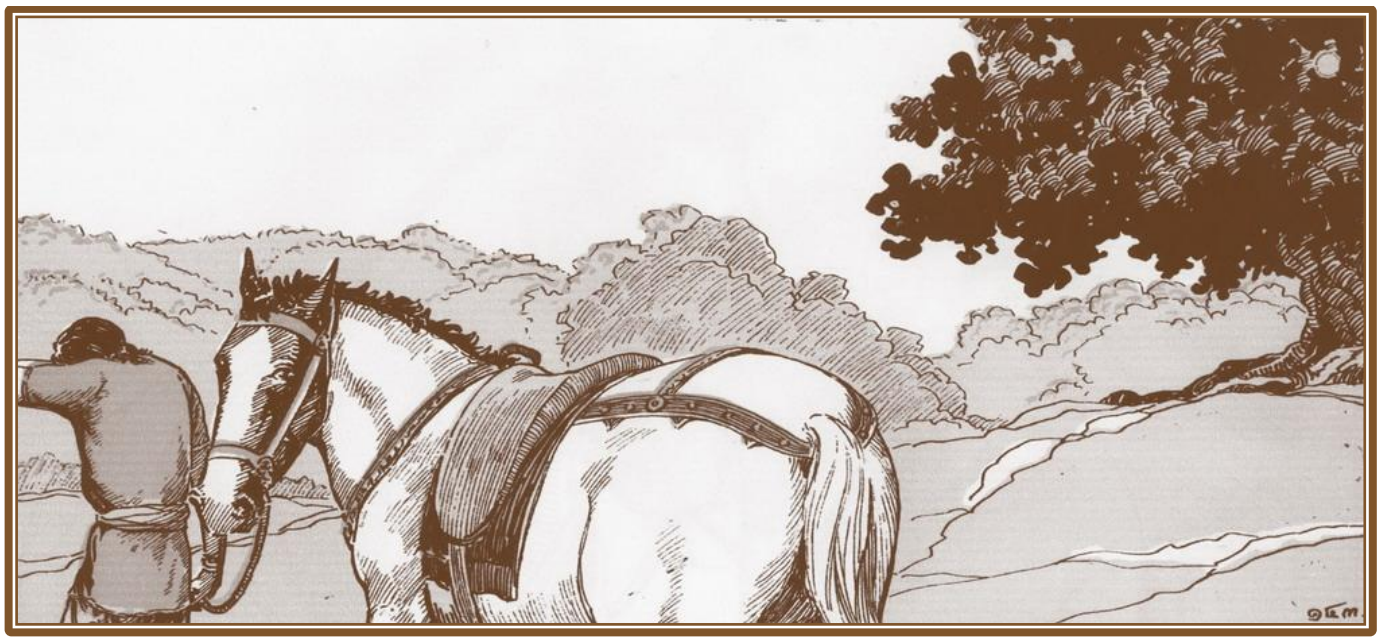

เสร็จกิจแล้วพระองค์ได้รับสั่งแก่นายฉันนะว่า ถึงเวลาแล้วที่ฉันจะต้องเดินทางไปเรียนรู้ และท่านก็ต้องกลับไปทำกิจตามที่ฉันสั่งไว้ ขอจงนำกัณฐกะกลับไปจงดีเถิด นายฉันนะบังคมทูลลาก้มหน้าซ่อนน้ำตาค่อยจูงม้าจากไปด้วยจำใจ กัณฐกะเล่าก็ต้องจำใจกลับ เมื่อเดินห่างออกไปแล้ว จึงเหลียวดูพระสิทธัตถะครั้งหนึ่งด้วยสุดจะอาลัย

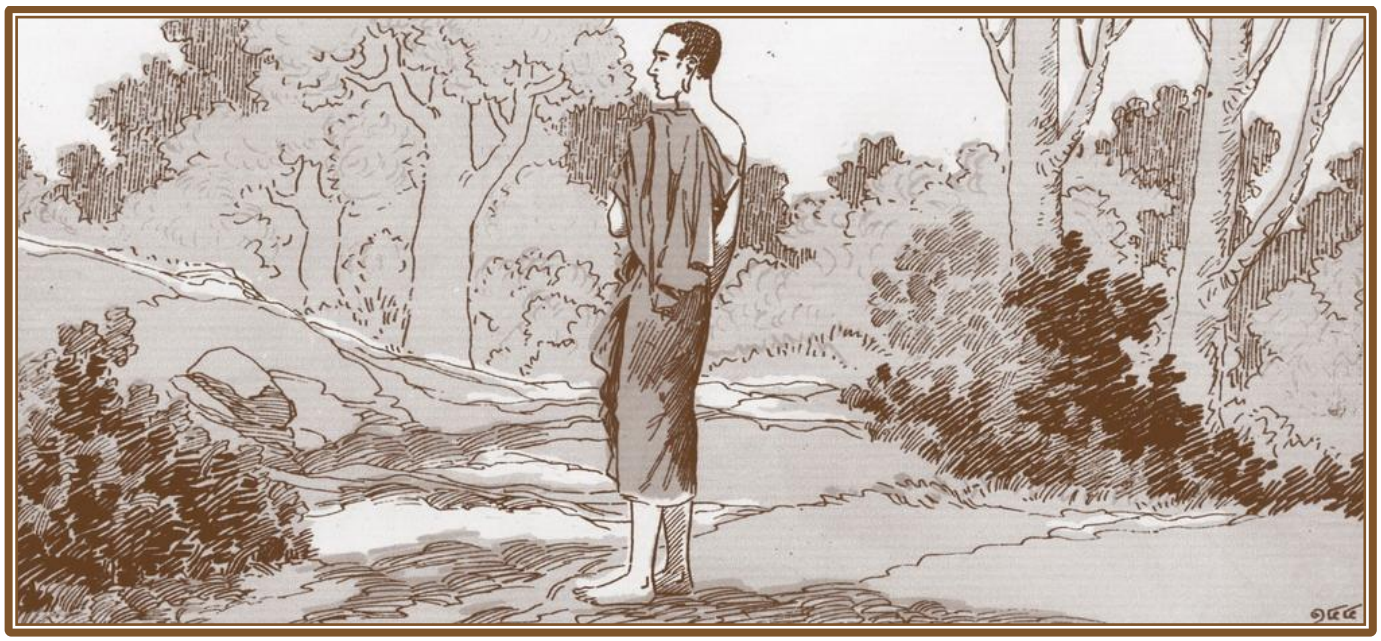

บัดนี้ พระสิทธัตถะได้ถึงแล้วซึ่งความเป็นอิสระโดยแท้ ทั้งได้พบความวิเวกเดียวดายเป็นครั้งแรกในชีวิต ซึ่งไม่มีการห้อมล้อมด้วยพระเกียรติดังเก่าก่อน ต่อไปนี้จะไปยังที่ใดและทำอะไรก็ต้องเป็นโดยพระองค์เอง ไม่มีผู้ใดช่วยเหลือแม้แต่คนเดียว พ้นจากการเป็นกษัตริย์ ก็พบกับการสิ้นเนื้อประดาตัวเลยทีเดียว นับว่าพระองค์ได้เสียสละอย่างใหญ่หลวง

เหตุประหลาดอีกเหตุหนึ่งเกิดขึ้น และก็สุดจะเดาได้ว่า เหตุนั้นมีรากฐานมาจากใด แต่ก็น่าจะสันนิษฐานอยู่สองประการ เหตุนั้นคือ เมื่อนายฉันนะได้พากัณฐกะม้าต้น ห่างพระสิทธัตถะมาแล้วเพียงสุดสายตา กัณฐกะได้ล้มลงสิ้นใจตาย จึงประมาณเอาว่า อาจเกิดจากการเหนื่อยอ่อน ซึ่งวิ่งมาไกลแสนไกลตอนเมื่อคืนนี้ เป็นประการแรก ประการหลังนั้น เกิดจากความอาลัยในพระองค์ จนใจแตกตาย

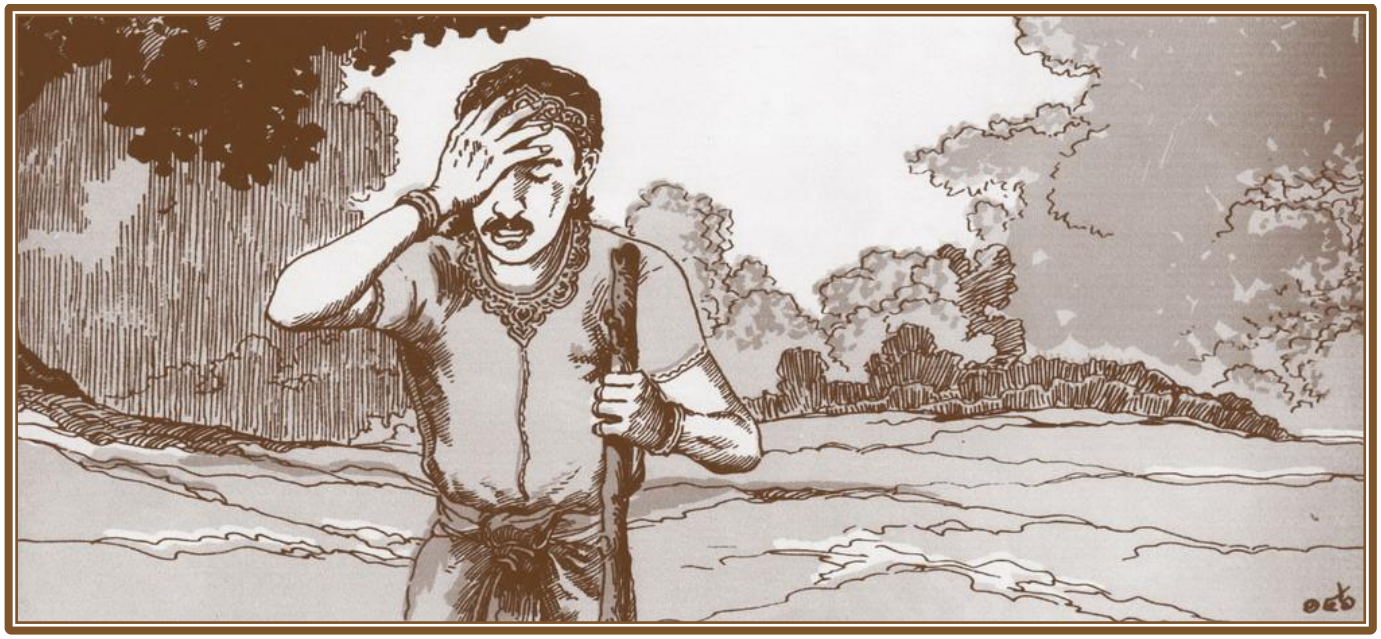

ความเศร้าสลดได้เกิดแก่นายสารถีเป็นทวีคูณ เมื่อครู่นี้ เจ้านายอันเป็นสุดที่รักและบูชาได้จากไปทั้งเป็น ในบัดนี้ม้าต้นผู้เคยอยู่เคยนอนมาด้วยกัน ทั้งเคยรับใช้เจ้านายคู่กันมา แต่มามีอันเป็นเกิดกาลกิริยาตายไปต่อหน้าซึ่งสุดที่นายฉันนะจะช่วยเหลือหรือยับยั้งไว้ได้ เช่นเดียวกันกับเสียเจ้านายไปโดยเสด็จหนีออกบวช นายฉันนะได้รวบรวมกำลังทำการฝังกัณฐกะด้วยความระโหยโรยแรง

ทางเบื้องหลังไกลโพ้น พระสิทธัตถะกำลังโดดเดี่ยวอยู่ในถิ่นที่พระองค์ไม่รู้จัก ไม่เคยผ่านเคยเห็นมาเลยนับแต่น้อยคุ้มใหญ่ พระองค์ทรงดำเนินไปอย่างไม่มีจุดหมาย จวบจนตะวันบ่าย และความหิวได้บังเกิดขึ้น พระองค์ได้หมุนเข้าหาน้ำประทัง เพราะทางที่ผ่านไปนั้นเป็นชายลำธาร ต่อมาจึงได้เสวยผลมะม่วงสุกที่ร่วงหล่นอยู่ตามแถวทาง

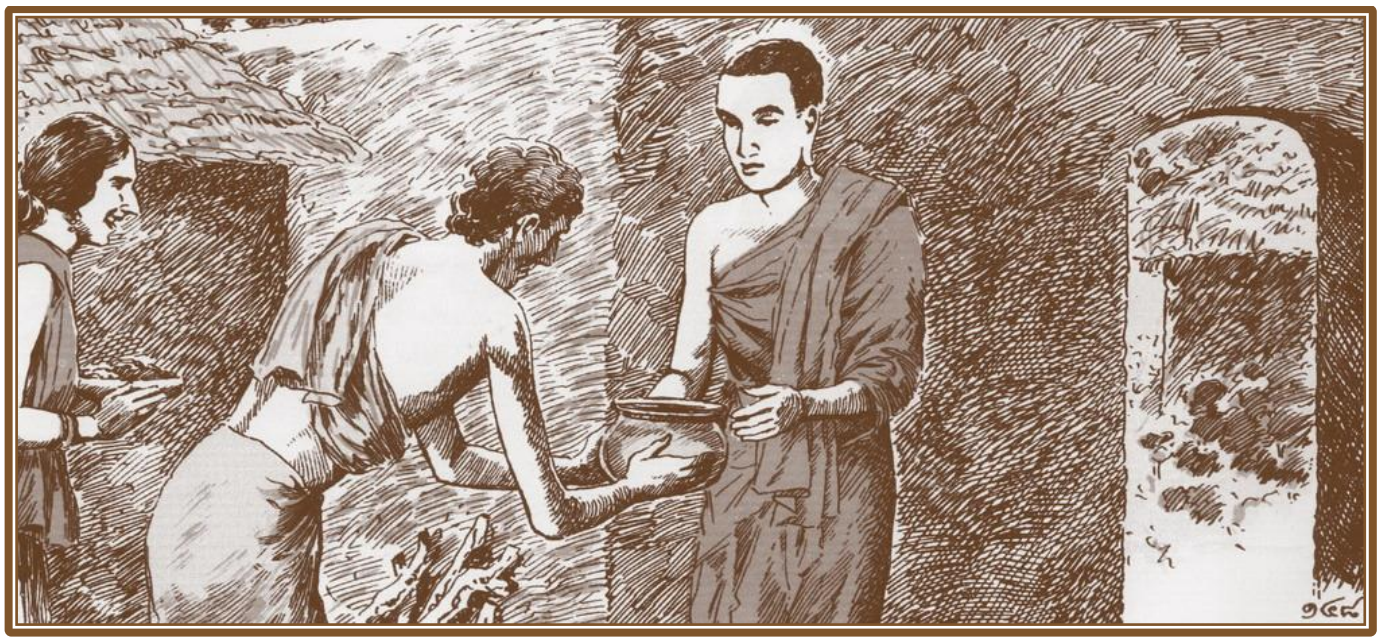

นับแต่พระองค์ได้บรรพชาล่วงมาได้ ๗ วัน ยังมิได้พบกับภัตตาหารเลย นอกจากผลไม้เล็ก ๆ น้อย ๆ พอประทังมา ครั้นล่วงเข้าวันที่ ๘ พระองค์ได้ย่างเข้าสู่แคว้นราชคฤห์ ทรงดำเนินผ่านหมู่บ้าน และได้พบกับการต้อนรับของชาวบ้านในฐานะฤาษี เขาเหล่านั้นพากันถวายอาหาร โดยจัดภาชนะให้แทนบาตรของนักพรตพร้อมกับอาหารเต็มตามศรัทธา

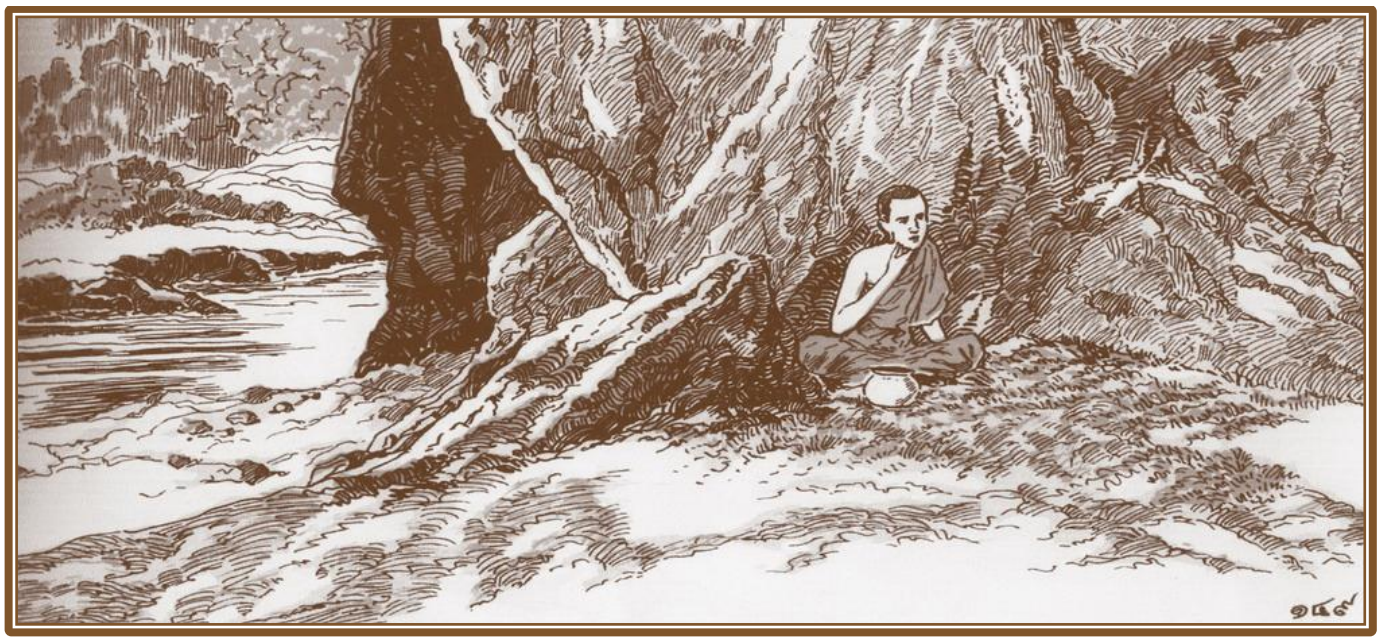

เมื่อพระสิทธัตถะได้รับการถวายอาหารแล้ว พระองค์ได้ย้อนกลับทางเดิม จนถึงมัณฑวะบรรพต เลือกเอาตรงหน้าผาที่ร่มเย็นและเงียบสงัด อันเหมาะสมกับสมณวิสัยจะบำเพ็ญพรต ครั้นนั่งลงแล้วที่กอหญ้าจึงได้พิจารณาอาหารที่ได้มานั้นด้วยความขยะแขยง ทั้งกลิ่นและความไม่สะอาดนั้นมีอยู่เนก ความที่ไม่เคยจะบริโภคอาหารอย่างนี้ ทำให้พระศอของพระองค์ตีบตัน

นานเท่านาน พระองค์ได้ใช้ดวงจิตวิจารณ์อาหารนั้นกับความเป็นอยู่ของพระองค์ในเวลาปัจจุบัน โดยละเอียดถี่ถ้วน ดังจะสอนจิตพระองค์ว่า จงพบในสิ่งที่ไม่เคยพบ ทั้งย้อนไปถึงผู้ที่ถวายมา ด้วยจิตที่เต็มเปี่ยมในความยินดี และอาหารเหล่านี้ก็เป็นอาหารที่พวกเขาเหล่านั้นบริโภค ซึ่งเขาทั้งหมดกับพระองค์ก็คือมนุษย์ด้วยกัน ถ้าพระองค์ไม่เริ่มรู้จักสิ่งแรก ๆ เสียบัดนี้ ก็เท่ากับไม่รู้จักอะไรต่อไป

พระองค์มีพระนิสัยชอบจะคิดให้ลึกให้ไกล จึงรำลึกอยู่ว่า พระองค์เสด็จมาครั้งนี้ก็เพื่อจะศึกษาในสิ่งที่พระองค์ไม่รู้ เพราะมนุษย์ทุกคนหาได้มีฐานะเท่าเทียมกันไม่ อาหารจึงไม่เหมือนกัน และบัดนี้พระองค์เป็นคนธรรมดาปราศจากสมบัติ ปราศจากตำแหน่งกษัตริย์ เมื่อคิดทะลุมาถึงนี่ พระองค์ก็เสวยอาหารนั้นโดยมิได้รังเกียจ

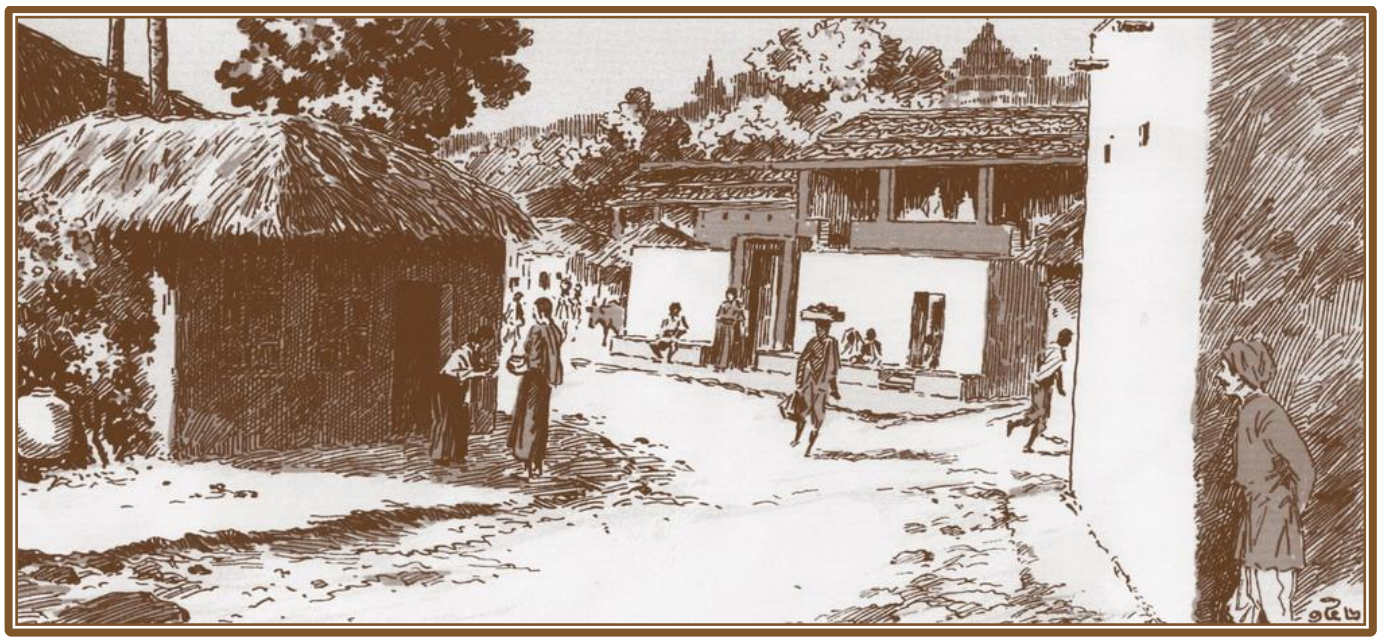

รุ่งขึ้น พระองค์ได้ประพฤติเช่นเคย ถือภาชนะใส่อาหารเดินเข้าสู่นครราชคฤห์ รับการถวายอาหารชนิดต่าง ๆ ตามศรัทธา ซึ่งอาหารแต่ละรายหาเหมือนกันไม่ พระองค์ก็ได้พบความจริงอีกว่า อาหารนั้นจะดีจะชั่วขึ้นอยู่กับอารมณ์ของผู้บริโภคจะจู้จี้เอาตามฐานะที่จะเฟ้นหา ส่วนคนไม่มีฐานะก็บริโภคเอาเพียงกันตาย ในเช้านี้ มีอำมาตย์ของเจ้านครคอยติดตามดูพระราศีแห่งพระองค์ตลอดเวลา

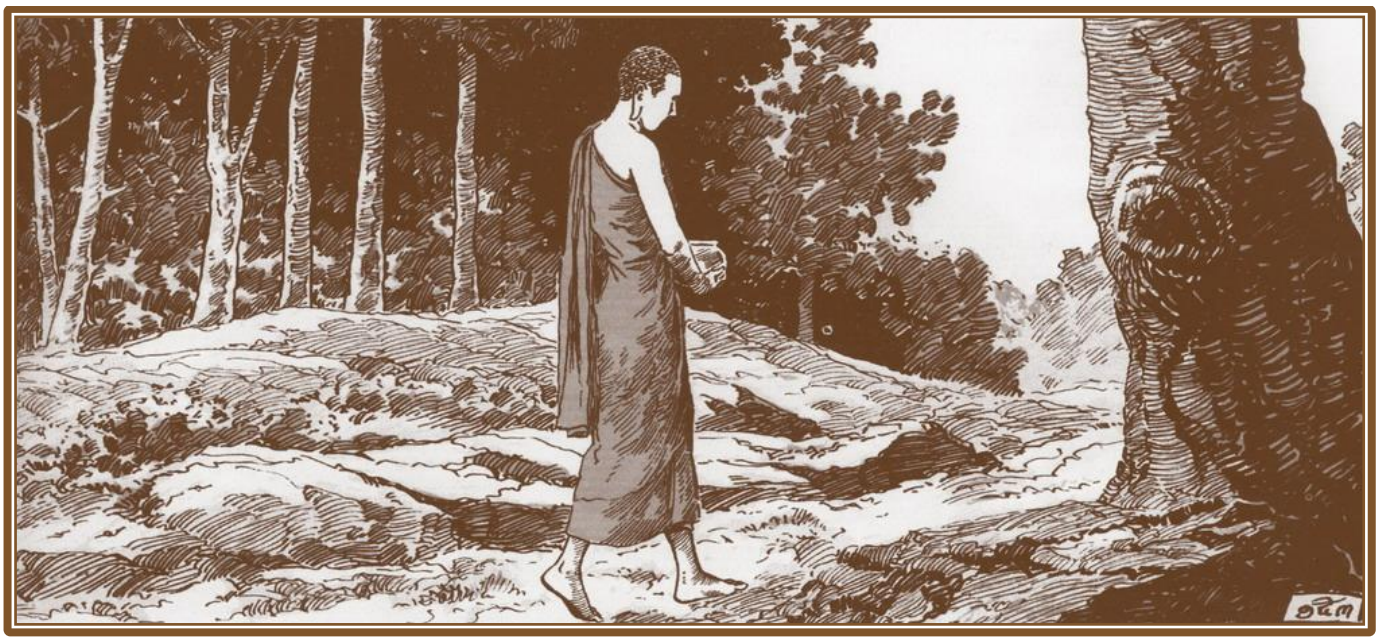

พระองค์คงเสด็จกลับยังหน้าผาที่เคยบำเพ็ญพรต ระหว่างทางเดิน พระองค์ได้ส่งจิตย้อนไปถึงผู้ถวายอาหารหยั่งจิตถึงผู้ให้และผู้รับ ผู้ให้นั้นเต็มด้วยความอารีเอื้อเฟื้อและเมตตา ผู้รับนั้นก็มีจิตขอบคุณและยินดีพร้อมทั้งยกย่องในความเมตตาของผู้ให้อย่างล้นพ้น พระองค์ได้พบเรื่องของผู้ให้และผู้รับแล้ว ถ้าไม่มีผู้รับผู้ให้ก็หมดทางจะสำแดงความเมตตาได้

ฝ่ายอำมาตย์ของพระเจ้าพิมพิสาร ได้นำเรื่องที่เห็นพฤติกรรมของนักพรตผู้มีราศีเจิดจ้าผิดกว่านักพรตใด เข้าทูลต่อพระเจ้าเหนือหัวตน พระราชาแห่งแคว้นมคธจึงสนพระทัย เสด็จไปกับข้าราชบริพารจนถึงที่พักของพระสิทธัตถะ โดยอาศัยการนำทางของผู้ที่เคยสะกดรอยตามดูนักพรตผู้สง่างามจนรู้ที่อยู่ เป็นผู้พาไปถึง

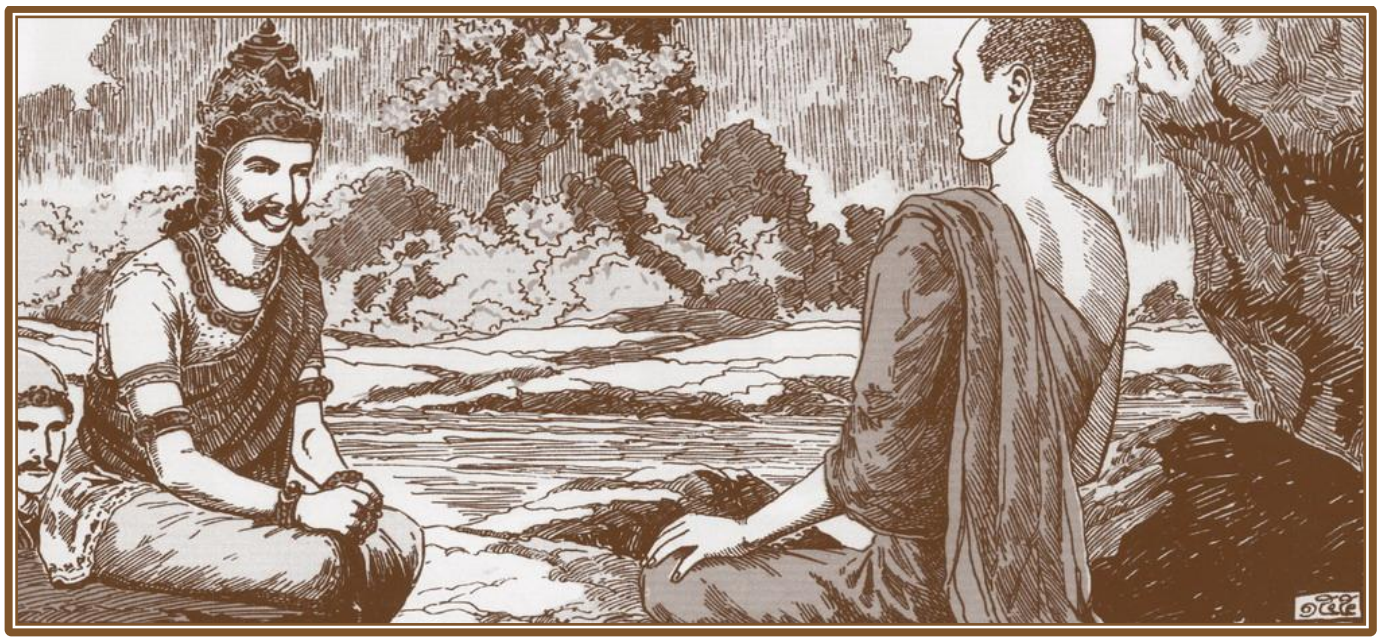

เมื่อได้พบกันแล้ว ณ ที่หน้าผานั้น พระเจ้าพิมพิสารก็รู้ว่าเป็นราชโอรสแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ จึงเกิดสงสัยว่าอาจจะเกิดแก่งแย่งกันในเรื่องราชสมบัติจึงหนีออกบวชดังนี้ พระราชาแห่งมคธผู้มีพระทัยโอบอ้อมอารีเป็นอย่างสูง จึงขอร้องให้พระสิทธัตถะประทับอยู่ด้วยกัน โดยจะแบ่งราชสมบัติและนครใดนครหนึ่งให้ครองโดยสิทธิ์ขาด ด้วยน้ำพระทัยที่เปี่ยมปีติ

เรื่องผู้ให้กับผู้รับ พระสิทธัตถะรู้จักแล้วก็จริงอยู่ แต่หาตรงจุดหมายกันไม่ จึงขอถวายคืน แล้วพระองค์ได้ทูลถึงความมุ่งหมายของพระองค์ที่ได้สละราชสมบัติออกบรรพชาครั้งนี้ ก็เพื่อจะศึกษาหาข้อเท็จจริงในหลักธรรม เพื่อเผยแพร่กับประชาชาวโลกให้รู้ในสิ่งที่ไม่รู้ ราชาแห่งมธจึงโมทนาด้วยนัก และขอร้องว่า ถ้าสำเร็จเมื่อใด โปรดได้แวะมาเทศนาแก่พระองค์ด้วยเถิด

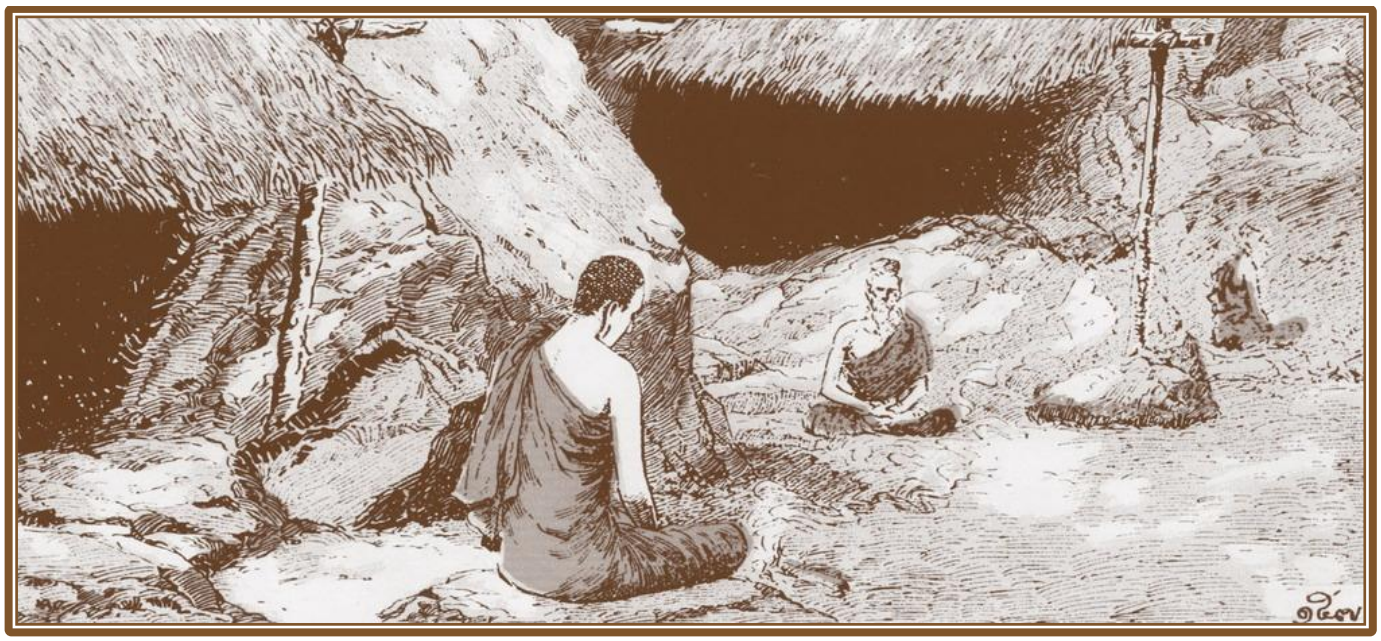

ครั้นแล้ว พระมหาบุรุษได้เสด็จจาริกจากราคฤห์ไปสู่สำนักอาฬารดาบส ณ ไพรสณฑ์ตำบลหนึ่ง พระองค์ได้ลงมือเล่าเรียนในสำนักนี้เป็นครั้งแรกตามลัทธิของสำนัก ทรงเรียนจนจบหมดความรู้พระดาบสก็ยังมิพบวิชาที่ต้องการ เพราะพระดาบสเหล่านี้เพียงแต่บำเพ็ญตนเป็นสันโดษ ตัดช่องน้อยแต่พอตัว หาเป็นที่พึ่งแก่ผู้ใดไม่

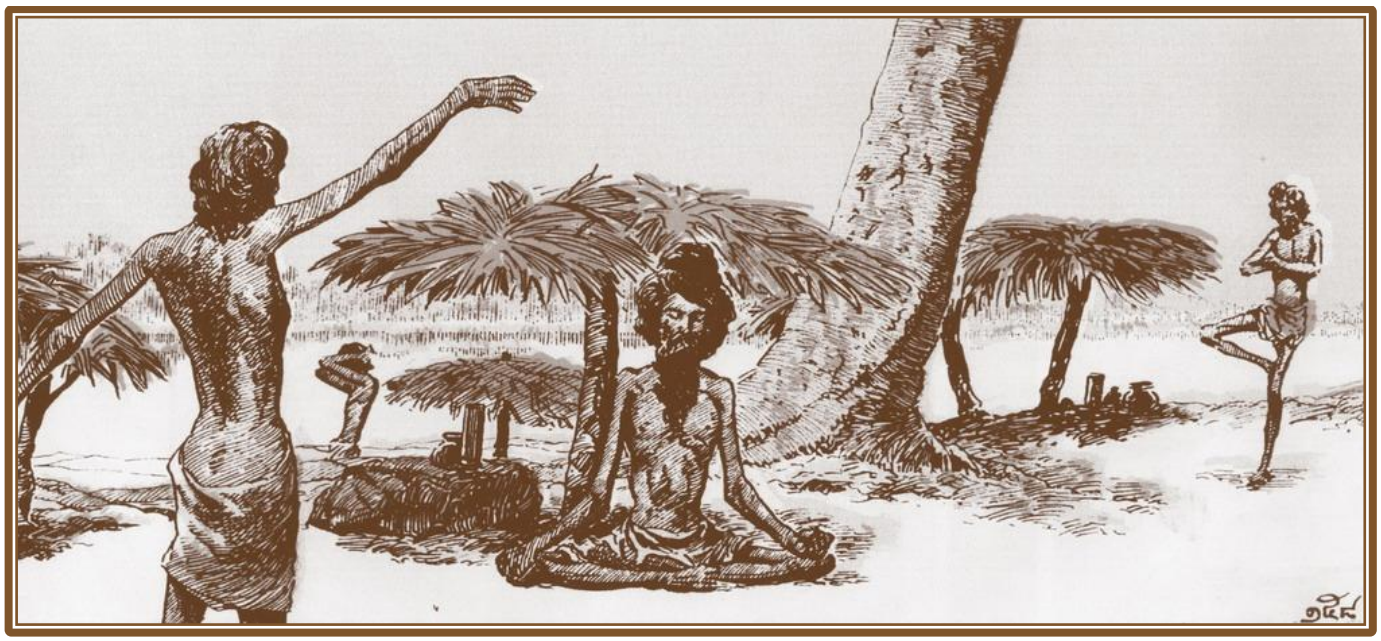

พระองค์ได้อำลาจากสำนักนั้นไปสู่อีกสำนักหนึ่ง ซึ่งเป็นแหล่งรวมของพวกโยคีมากหลาย ซึ่งล้วนแต่ทรมานกายเพื่อความสำเร็จ โยคีแต่ละองค์ทรมานกายในท่าทางต่าง ๆ กัน สุดแต่องค์ใดจะคิดว่าท่านั้นท่านี้จะนำไปสู่ความสำเร็จ เช่น อดอาหาร หรือบริโภคแต่เมล็ดผักเพียงวันละเมล็ดเดียว จนร่างกายซูบโทรมและบางองค์ก็หมดแรงถึงแก่ความตายไปก็มี

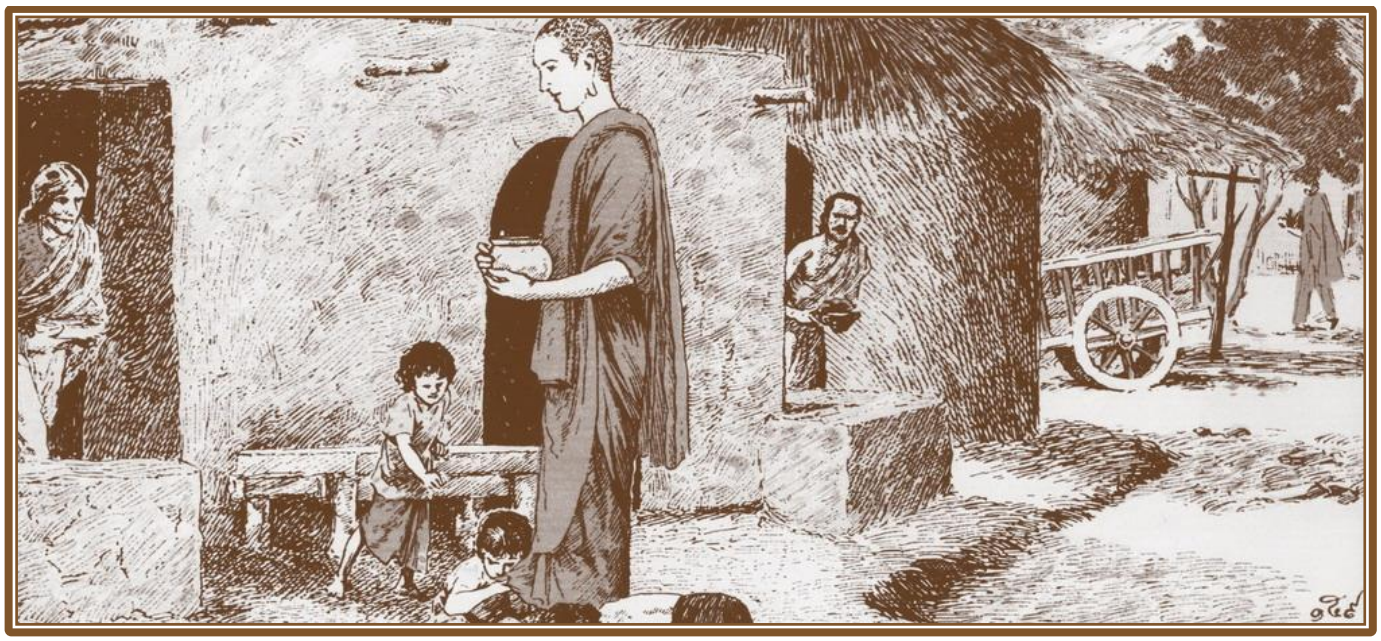

แต่พระองค์ยังไม่เห็นด้วยกับการทรมานต่าง ๆ หรืออดอาหาร พระองค์ยังคงเข้าเมือง เพื่อบิณฑบาตรอาหารอยู่ตามเคย ด้วยกิริยาสุภาพและเคร่งในจรรยาธรรม ทุกคนในเมืองเพ่งเล็งเอาว่า พระองค์คือเทพเจ้าหาใช่โยคีธรรมดา ต่างสั่งลูกหลานให้จูบพระบาทและจูบชายฉลองพระองค์ บ้างต่างก็วิ่งวุ่นหาอาหารนมเนยถวายจนล้นบาตร

ขากลับพระองค์ได้พบหญิงหนึ่งค่อนข้างสวย นางมองดูพระองค์ด้วยความหมายในห้วงลึก ซึ่งพระองค์เข้าใจดีในดวงตา บัดนี้พระองค์ได้หนีมาแล้ว หนีมเหสี และหนีแต่ละนางที่สูงส่งด้วยรูปและตระกูล เหตุใดจะให้มาเกิดรกจิตอีก แต่มารยาทแห่งกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ พระองค์ยิ้มให้อย่างสุภาพ แช่มช้อย แล้วค่อยทรงดำเนินผ่านไป เพื่อกลับแหล่งนักพรต

พระสิทธัตถะได้รู้ความจริงของโยคีที่ทรมานตนในท่าต่าง ๆ เพื่อความสำเร็จนั้น แท้จริงแล้วก็เพียงทำกิริยาและใจ เพื่อให้เทพเจ้าเบื้อบนทรงเห็นใจ ในความมานะเสียสละซึ่งความสุข ก็โดยหวังเอาเทพเจ้าช่วยนำวิญญาณไปสู่ที่บรมสุขภาคหน้าเท่านั้น หาได้เป็นวิชาที่จะช่วยทุกข์แก่ผู้ใดได้ไม่ พระองค์จึงอำลาจากที่จรไปอีก เพื่อหาความรู้ที่แท้จริงใหม่

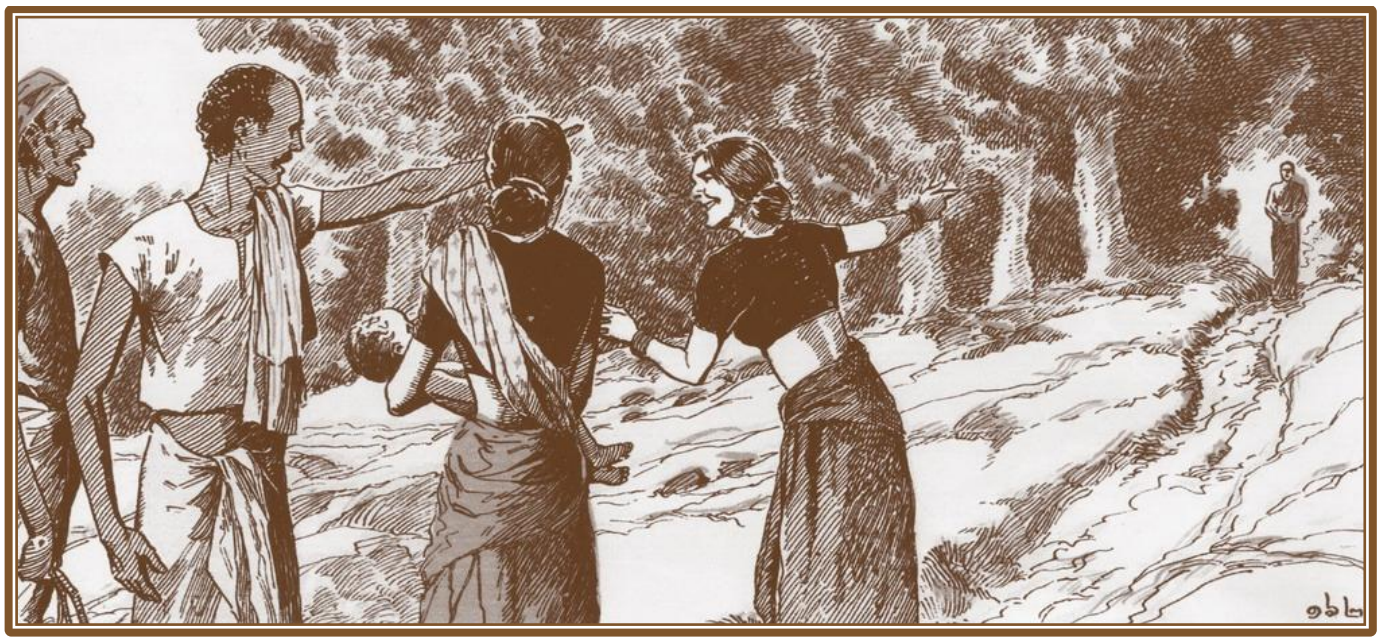

พระองค์ได้เดินลงเนินสูงแห่งหนึ่ง ก็มีหญิงคนหนึ่งอุ้มลูกน้อยที่งูกัดตาย แล้ววิ่งร้องไห้มา มีชาวป่าสองคนชี้บอกกับหญิงนั้นว่า จงไปอ้อนวอนให้ฤาษีรูปงามองค์นั้นช่วยเถิด ท่านจะบอกยาให้ช่วยชุบลูกน้อยให้กลับคืนชีพมาอีกได้แน่ ฤาษีองค์นั้นมิใช่คนธรรมดา ต้องเป็นเทพเจ้าจุติมาเป็นแน่แท้

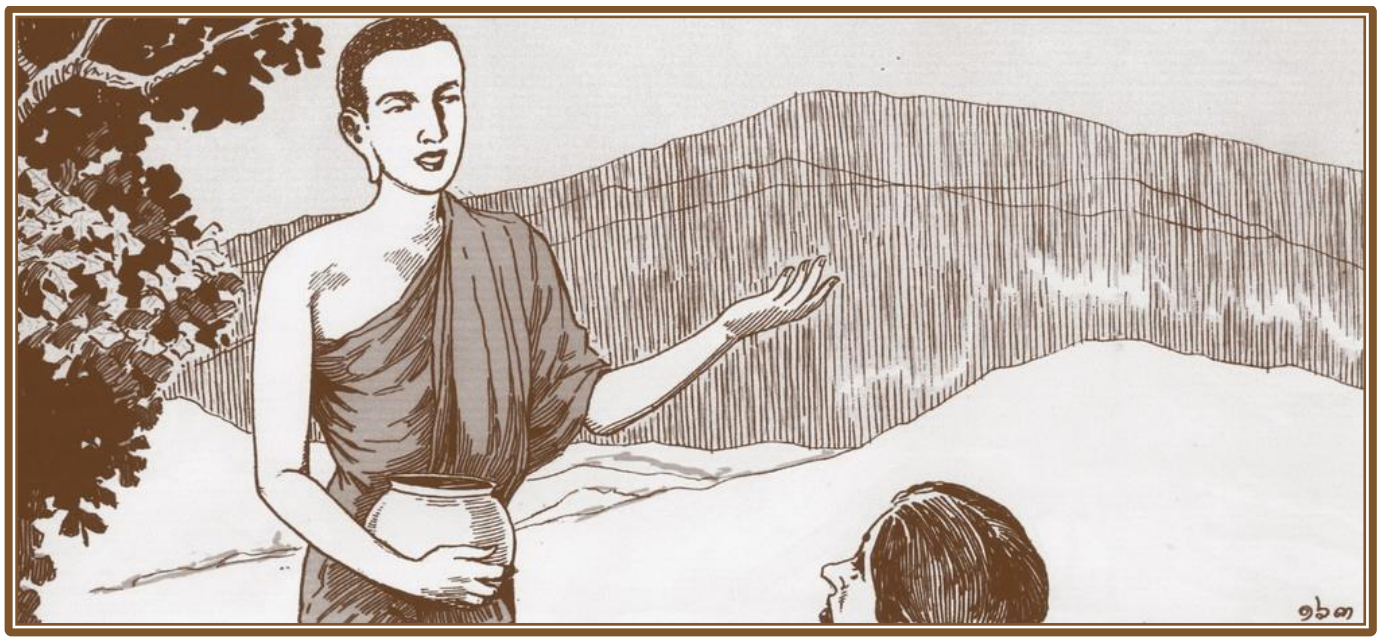

ครั้นเมื่อนางไปถึงพระองค์แล้วได้อ้อนวอนขอให้ช่วย พระองค์สลดพระทัยแต่รับสั่งว่า น้องหญิงเอ๋ย น้องจงเที่ยวไปตามบ้านทุกบ้าน ขอเมล็ดน้อยหน่าเขาสักราวหนึ่งกอบ แต่ต้องเลือกเอาบ้านที่ไม่เคยมีคนตาย นั่นแหละเมล็ดน้อยหน่าบ้านนั้น จะช่วยแก้ไขให้คนตายแล้วฟื้นขึ้นได้ น้องหญิงจงรีบไปตามที่เราบอกเถิด

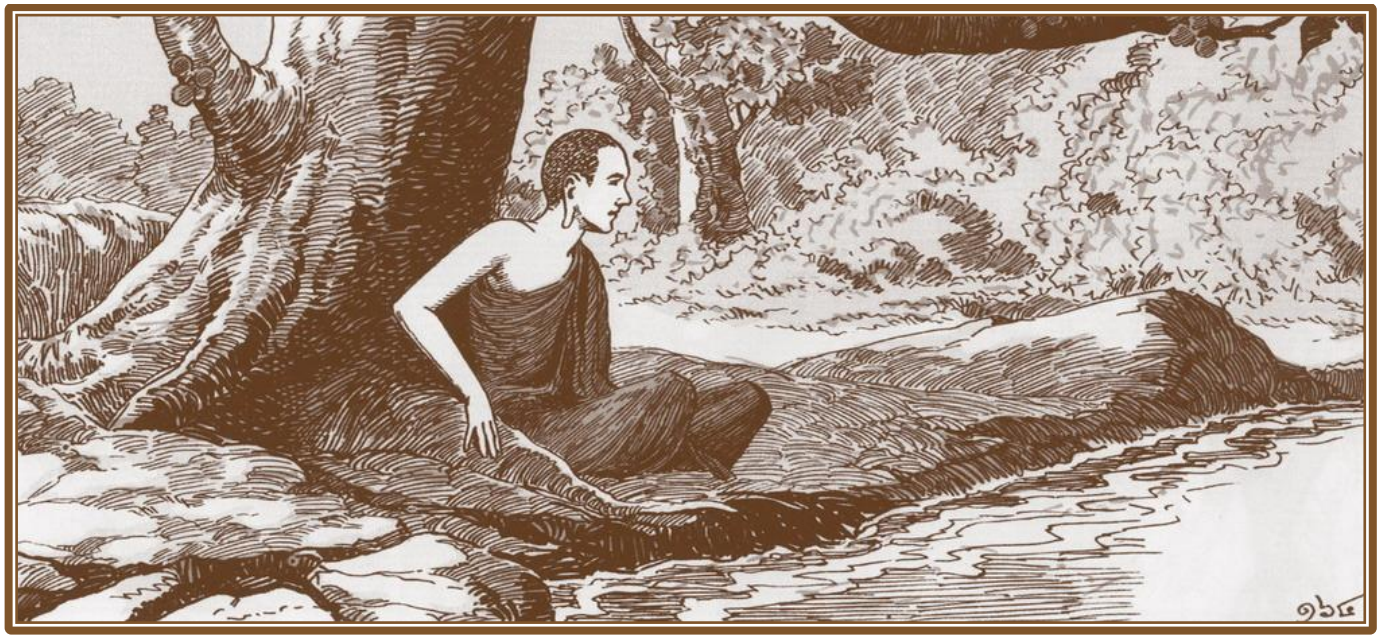

เมื่อจากกันไปแล้ว พระองค์ได้หยุดพักที่โคนมะเดื่อชายลำธาร ทรงนึกถึงหญิงที่จากไปว่า ความโง่ทำให้คิดว่า คนด้วยกันจะช่วยคนตายให้กลับมีชีวิตขึ้นได้ใหม่ ครั้นจะเตือนสติเวลานั้น ก็เห็นว่ากำลังตกอยู่ในกองทุกข์ ย่อมจะโง่เขลา หามีสติคิดถึงข้อเท็จจริงได้ไม่ พระองค์จึงแสร้งให้ไปหาที่ที่มนุษย์ไม่ตาย เพื่อพบความจริงเอาเอง

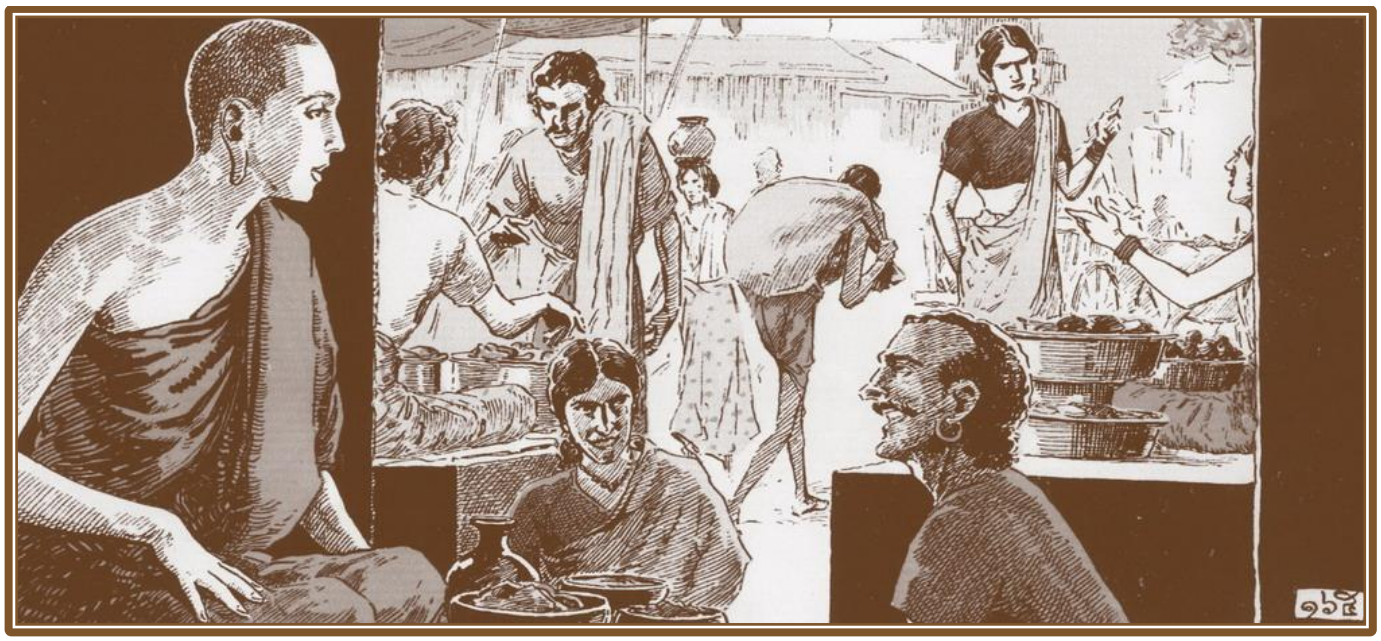

ในวันต่อมา พระสิทธัตถะได้มาถึงนครหนึ่ง ชาวตลาดร้านอาหาร เห็นพระองค์มีสง่าราศีรึงดงามผิดโยคีทั้งหลาย ก็อยากจะใกล้ชิดด้วยเพื่อจะชมดวงตาที่อ่อนหวาน จึงชวนเชิญเข้ามาเสวยอาหารในร้าน แล้วเจ้าของร้านจึงเล่าว่า เมื่อวานนี้ มีการบูชายัญถวายเทพเจ้าด้วยฆ่าแพะแกะที่วัง เป็นพิธีให้เกิดมงคลแก่พระราชาและประชาชน

พระสิทธัตถะนั่งฟังด้วยความสลดพระทัย เจ้าของร้านเล่าว่า พวกพราหมณ์แต่งชุดขาว ทำพิธีสวดมนต์ประชุมเพลิง เผาไม้หอมให้กลิ่นฟุ้งไปถึงเทพเจ้า และพวกหนึ่งนั้นฆ่าแพะแกะจำนวนสองร้อยตัว เลือดไหลเป็นลำธาร เป็นพลีกรรมบูชาไล่ความอัปมงคลให้พ้นไปจากพระราชาและพลเมืองทั้งหมด

พระสิทธัตถะหยุดเสวยอาหาร แล้วรับสั่งว่า เหตุใดจึงคิดว่า เลือดสัตว์ทั้งหลายจะมาล้างความชั่วของมนุษย์ได้ จะเป็นมงคลประการใดแก่ผู้ทำลายชีวิตผู้อื่น ตัวเราเองไม่กล้าอาจหาญพอจะสู้กับกองทุกข์หรือ จึงให้ผู้อื่นมาเสียเลือดเสียชีวิต เพื่อแก้ความชั่วของเรา มงคลนั้นจะเกิดด้วยประการใด การฆ่าเขานั้นเป็นมงคลแก่ตัวเรากระนั้นหรือ

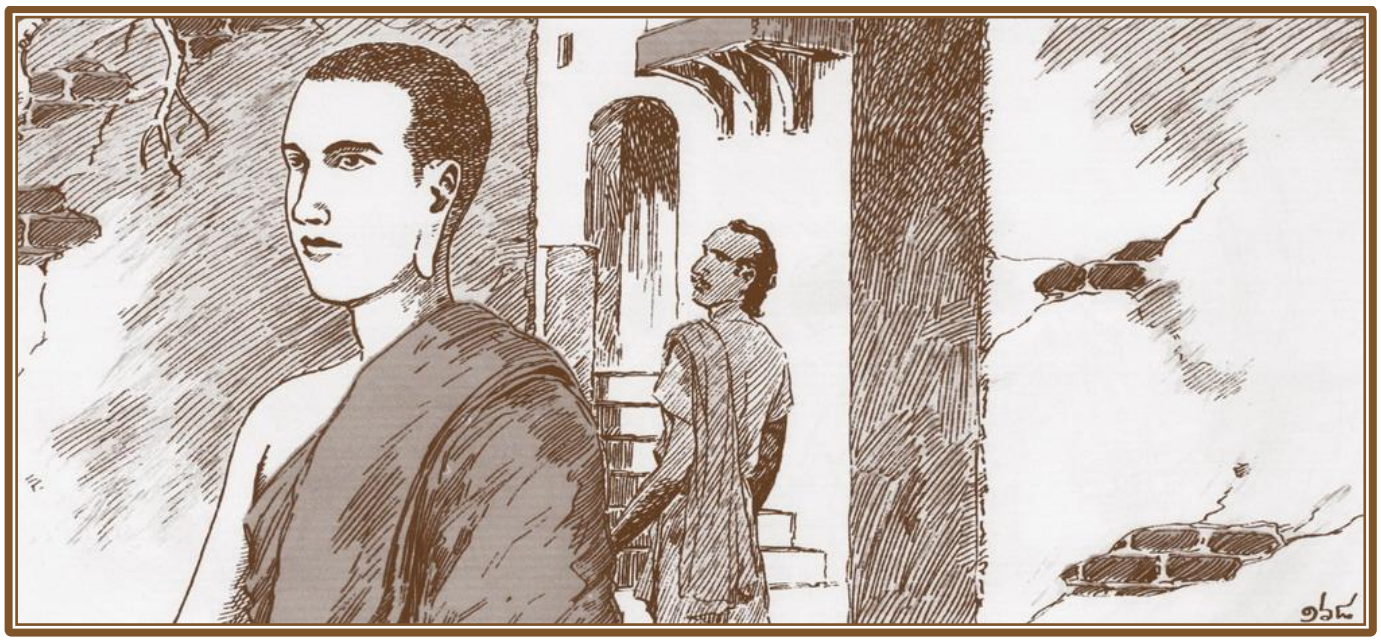

พระสิทธัตถะให้ศีลให้พรแล้วอำลาร้านอาหารนั้น เดินผ่านฝูงชนไป ทรงนึกถึงเจ้าของร้านอาหารที่อยากให้พระองค์มาทันพิธีนั้น และจะได้เข้าไปล้มพิธีนั้นเสีย ในข้อนี้พระองค์มองไม่เห็น พระองค์ยังไม่ยิ่งใหญ่พอจะชี้แจงให้คนโง่เขลาที่กำลังคลั่งลัทธิ ซึ่งยึดเอาเป็นหลักชีวิตของเขา ให้แจ่มแจ้งในทางที่ถูกที่ควร

จะกล่าวถึง ๕ บุรุษ ผู้มีหลักฐานและตระกูล ได้ข่าวพระสิทธัตถะสละราชสมบัติออกบวช ก็พากันละสมบัติออกบวชตาม พยายามสืบเสาะหาพระสิทธัตถะ เพื่อจะติดตามศึกษาธัมมะด้วย หากว่าพระองค์ค้นพบในธัมมะขั้นสำเร็จ ก็จะได้เป็นที่พึ่งสั่งสอนพวกเขาทั้งหมดให้ได้รับแสงสว่างตามไปด้วยทั้ง ๕ บรรพชิตได้ติดตามมาจนถูกทาง

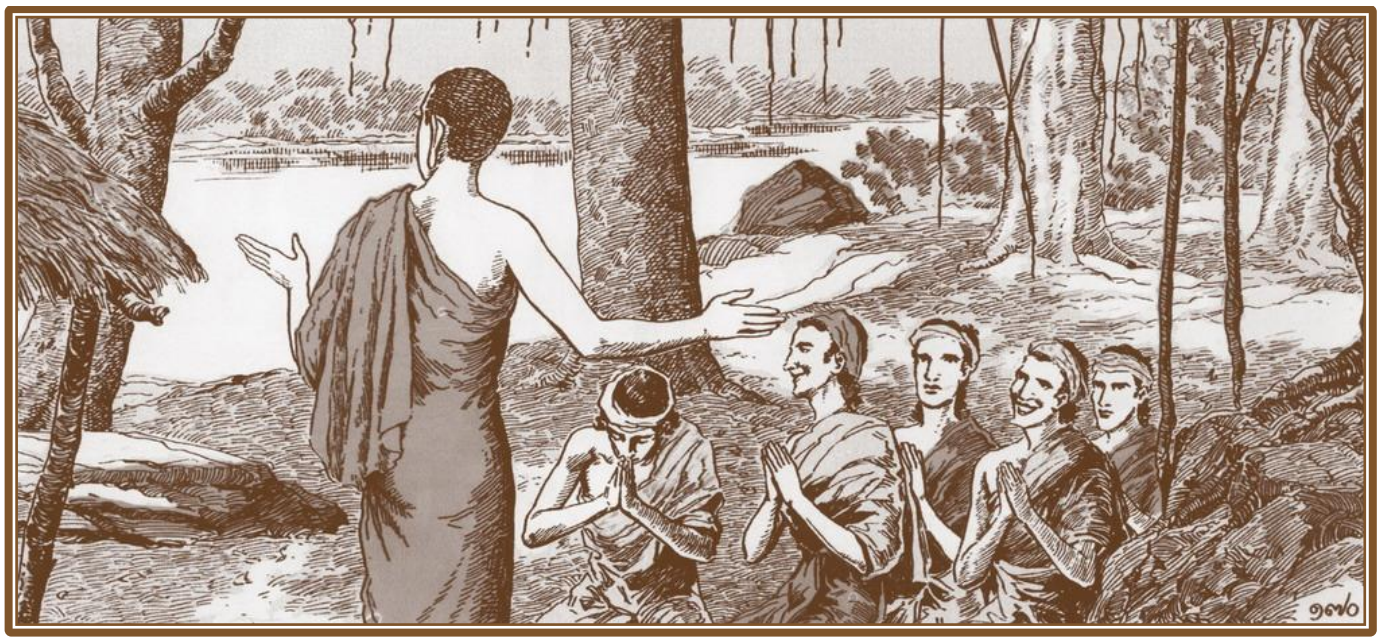

เมื่อบรรพชิตทั้ง ๕ สืบรู้ว่า บัดนี้พระสิทธัตถะกำลังอาศัยอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม จึงตรงไปยังที่นั่น ครั้นพบแล้ว จึงพากันถวายตัวเป็นผู้ปรนนิบัติ เพื่อส่งเสริมให้พระองค์ได้ค้นหาความรู้ด้วยตนเองจนสำเร็จ พระองค์ทรงยินดีที่จะให้ร่วมทางค้นหาความรู้ที่ยังลี้ลับด้วยกัน โดยมีพระองค์เป็นผู้นำ

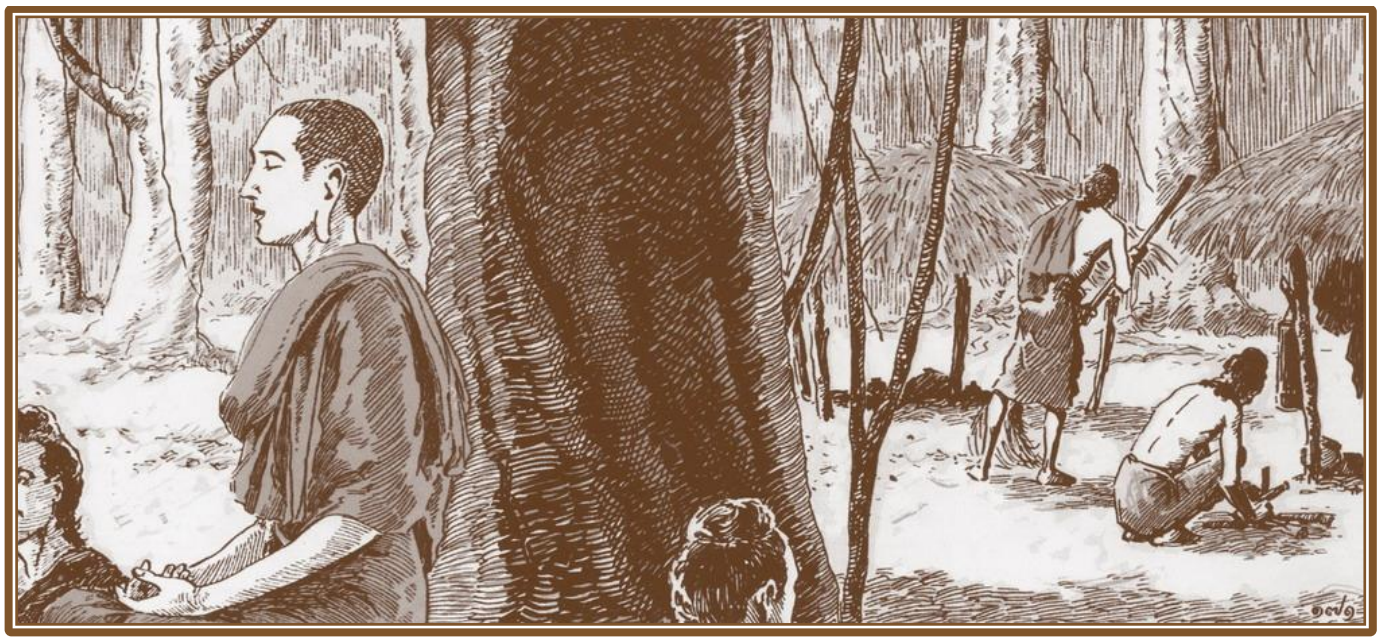

เมื่อมีคนมาติดตามปรนนิบัติเพื่อหวังความรู้ในพระองค์ดังนี้ ทำให้พระองค์หนักพระทัย มุมานะจะค้นคิดให้ได้ บางเวลาไม่ได้เสวยอาหารเลย พยายามนั่งสำรวมจิตคิดทบทวนทุกด้าน วันแล้ววันเล่า เสวยบ้างไม่เสวยบ้าง ยิ่งแห็นความรู้อยู่รำไร ยิ่งมานะมากขึ้น จนสัญญาใจว่า ถ้ายังไม่สำเร็จจะไม่ยอมแตะต้องอาหารเลย

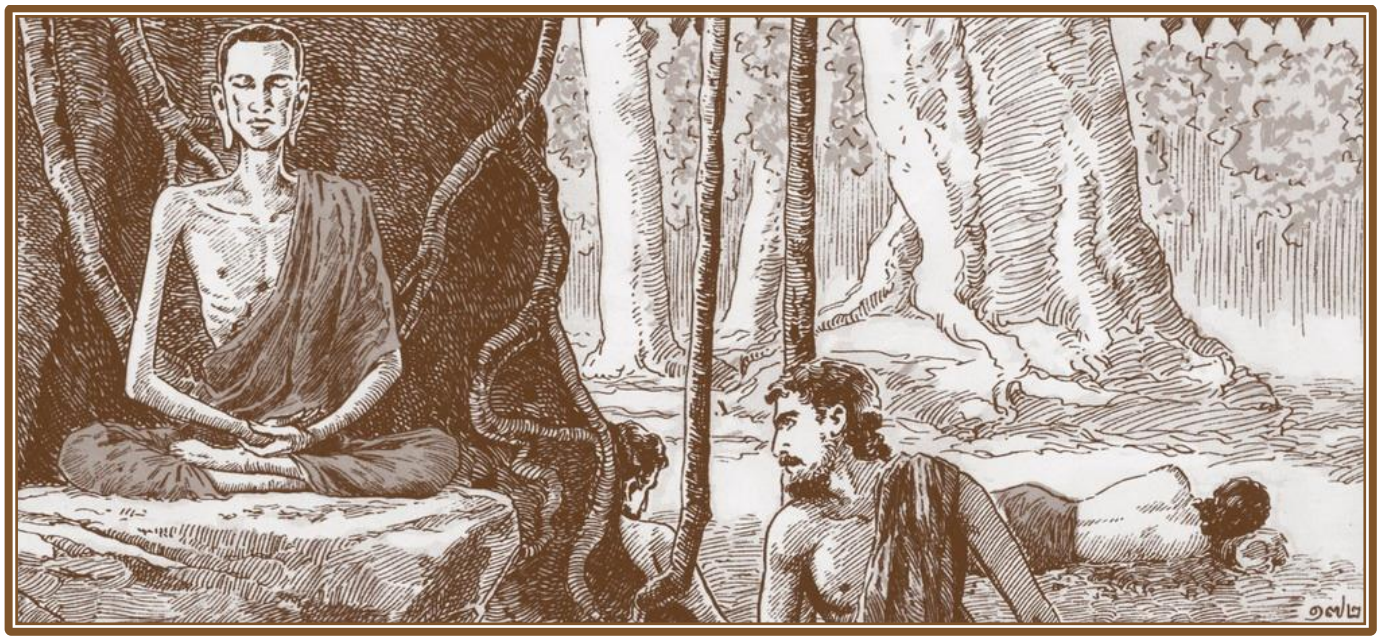

ในที่สุด เรื่องมานะของพระสิทธัตถะก็กลายเป็นทรมานกายในด้านอาหารเยี่ยงโยคีที่เคยผ่านมาแล้ว ร่างกายของพระองค์ได้ผ่ายผอมลงทุกวัน แต่พวกปัญจวัคคีย์สาวกติดตาม ได้เพิ่มการนับถือในพระองค์มากขึ้นในด้านการมานะ รู้สึกว่าพระองค์เอาจริงเอาจังน่าเลื่อมใส ทั้ง ๕ คนจึงผลัดเปลี่ยนกันเฝ้าพระองค์อยู่มิได้ขาด

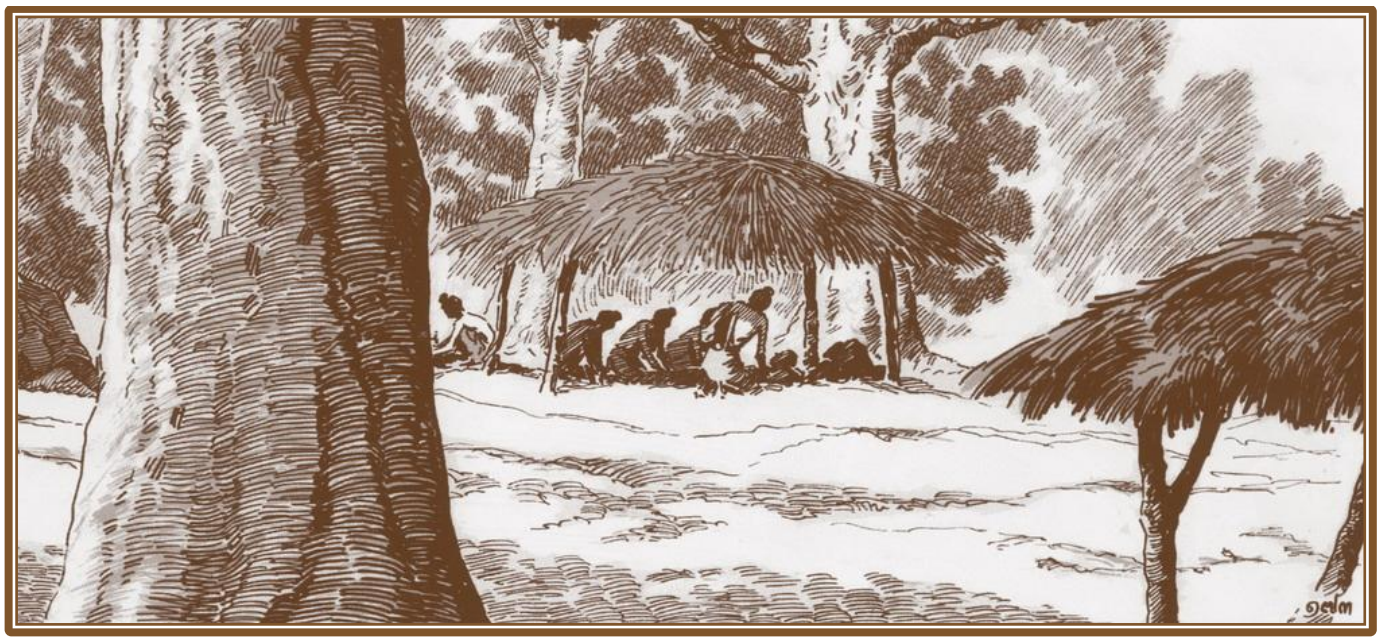

การเพียรของพระองค์ ตลอดจนการอดอาหาร ได้เป็นไปในทางที่ผิด จึงเกิดมึนเวียนพระเศียร ปวดพระนาภี ธาตุทั้งหลายในพระวรกายป่วนปั่นไปหมด เรี่ยวแรงไม่มีจะต่อสู้กับการบำเพ็ญตน จึงเกิดลมจับจิตล้มลงสลบ เหล่าปัญจวัคคีย์ได้เข้าแก้ไขนวดเฟ้นกันชุลมุน เพื่อให้พระองค์ฟื้นคืนองค์ขึ้นต่อสู้ไปใหม่

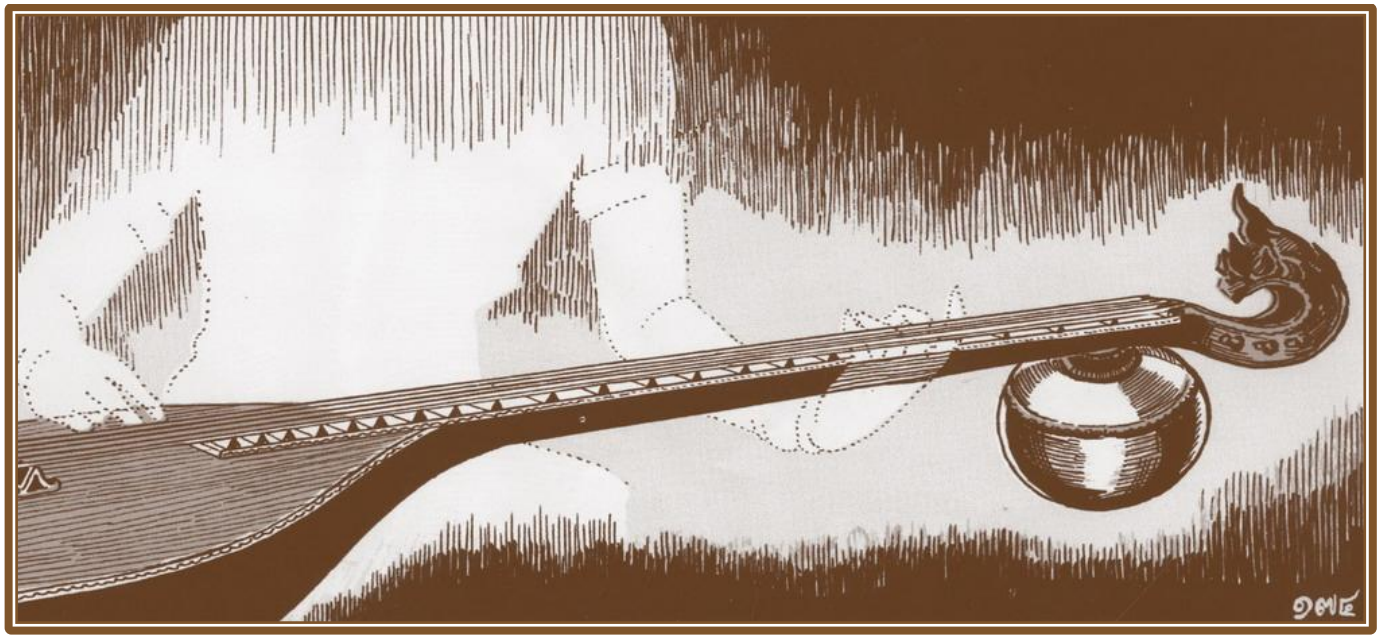

เมื่อพระองค์ฟื้นขึ้นแล้วก็นั่งมานะต่อไป พระอินทร์ทราบข่าวจากเหล่าเทพบุตรว่า พระสิทธัตถะบำเพ็ญทรมานกายเพื่อความสำเร็จ ท้าวเธอจึงเห็นว่าพระสิทธัตถะกระทำผิดทาง จึงรีบมายังที่นั้น โดยแฝงเข้ามาทางความรู้สึกเฉพาะพระสิทธัตถะเท่านั้น และทรงดีดพิณให้ฟังเป็นปัญหา โดยเชื่อว่ามีความฉลาด และฟังเสียงพิณออก

ท้าวโกสีย์ได้ขึ้นสายพิณจนตึงเปรี๊ยะ พอดำเนินเพลง สายพิณก็ขาดลง ครั้นขึ้นใหม่อีกครั้งเกรงจะขาด จึงเทียบสายหย่อน ๆ ครั้นดำเนินเพลงก็เกิดความยืดหย่อนหาเสียงเพราะไม่ได้เลย จึงบิดสายเอาเพียงพอดี ๆ พิณจึงดำเนินเพลงไปได้อย่างละมุนละม่อมเพราะพริ้ง พระสิทธัตถะทรงระงับฟังอยู่ตลอดจนจบ

ครั้นพระอินทร์เสด็จกลับไปแล้วโดยทิ้งปัญหาไว้ให้พระสิทธัตถะขบคิด พระองค์ได้ความแจ่มแจ้งในปัญหาเพลงพิณนั้นว่า การกระทำของพระองค์นั้นผิดทาง ตึงเครียดเกินไป เทียบด้วยสายพิณขาด ถ้าหย่อนไปก็ย่อมไม่สำเร็จ หากพระองค์ทำเพียรปานกลาง โดยไม่คิดทำลายร่างกายของพระองค์เองย่อมมีกำลังไปสู่ความสำเร็จ

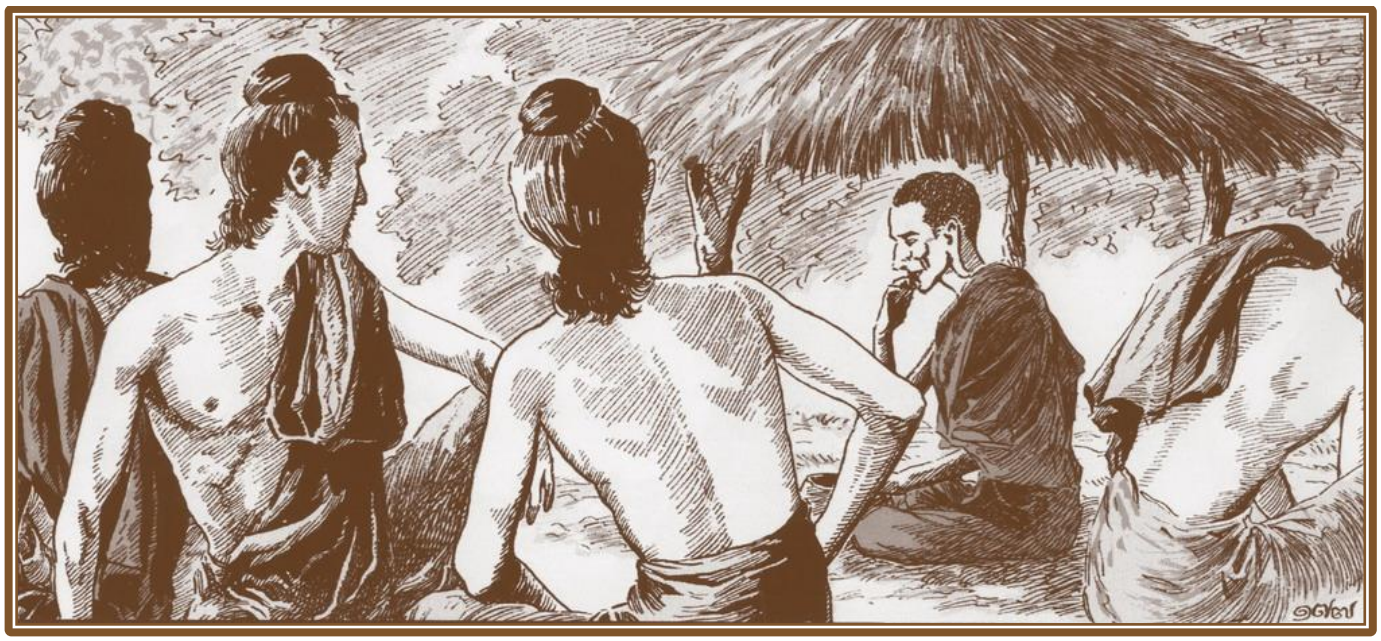

พระสิทธัตถะได้คติอันน่าพึงคิดจากเสียงพิณในความว่างเปล่า ก็รู้ชัดเจนว่า การมานะที่แล้วมา เป็นมานะที่ผิด พระองค์จึงเลิกวิธีนั้น และได้ขออาหารจากปัญจวัคคีย์เสวยเพื่อบำรุงร่างกาย ต่อมาเมื่อมีแรงแล้วจะได้หาทางค้นคว้าต่อไปอีกให้พบความสำเร็จ แต่การกลับพระทัยของพระองค์ ทำให้คนทั้งห้าเข้าใจไปว่าพระองค์หมดมานะในความสำเร็จเสียแล้ว

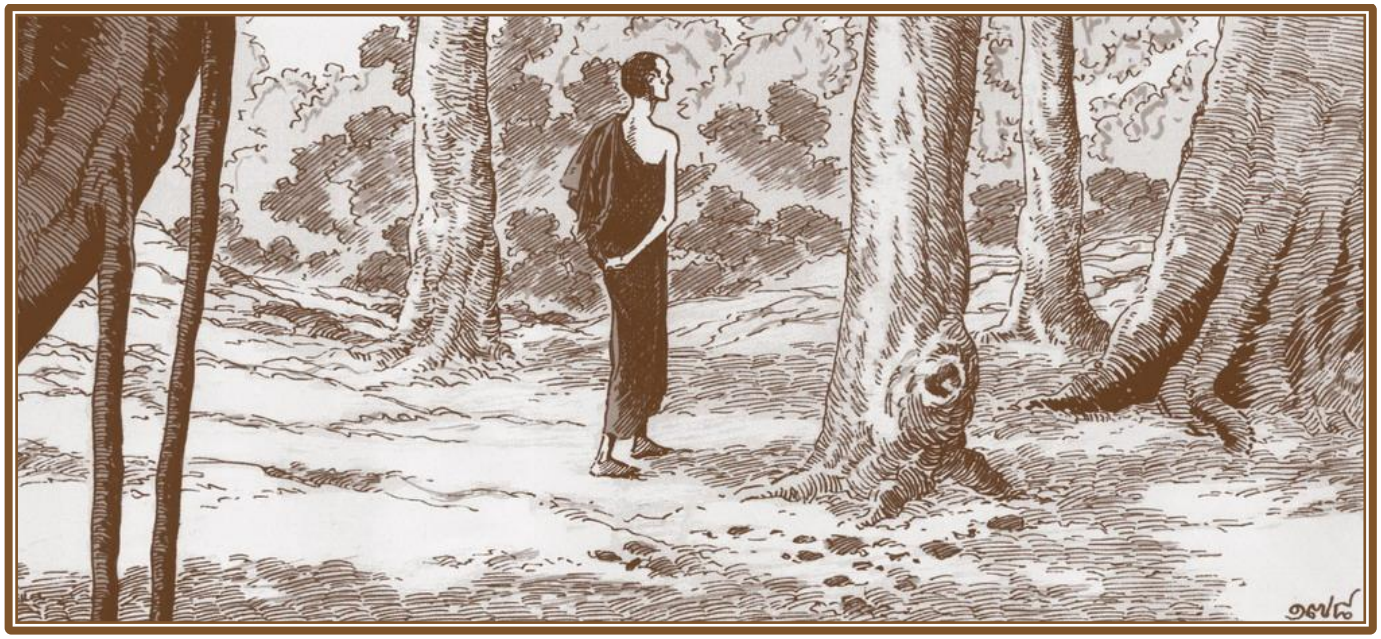

ยิ่งหลายวันเข้าพวกปัญจวัคคีย์ก็เพ่งเล็งพระองค์ ยังมีจิตโลภอาหารอยู่ เห็นจะไม่สำเร็จแน่ จึงพากลับหลบหนีไปหมด พระองค์มิได้เสียพระทัย เพราะรู้อยู่ว่าทุกคนย่อมเกิดเข้าใจผิดได้เสมอ และก็มีสิทธิ์จะทิ้งไปได้ เมื่อทรงเหลืออยู่เดียวดาย พระองค์ค่อยบริหารกายด้วยการเดินไปรอบ ๆ อย่างสงบ เพื่อให้เส้นสายที่ตึงเครียดหย่อนลงพอจะบิณฑบาตได้

จะกล่าวถึงนางหนึ่งเป็นภรรยาของผู้มั่งมี นามของนางว่า สุชาดา ผู้เลอโฉม แต่นางหามีความสุขตามฐานะที่ควรจะสุข เพราะสตรีใดก็ตามเมื่อให้บุตรชายแก่สามีมิได้ ชาวอินเดียย่อมไม่ยกย่องตามควร นางให้เกิดความทุรนทุรายยิ่งนัก บนบานต่อเทพเจ้าหลายต่อหลายก็ไม่เกิดผล ในที่สุด ได้บนบานขอลูกชายกับเทพารักษ์ โดยถวายอาหารอันเอมโอษฐ์

นางสุชาดาผู้นี้จำเป็นนักที่จะกล่าวว่า เป็นบุคคลที่ช่วยให้เกิดพระมหาบุรุษขึ้นในโลก จะพูดว่าเป็นคู่อุปถัมภ์กันมาแต่ปางก่อนก็ว่าได้ การดิ้นรนของนางนี้เอง จึงได้พบกับพระสิทธัตถะ โดยนางได้บุตรชายสมใจแล้วจึงจัดปรุงอาหารชั้นดี เตรียมจะแก้บนแก่เทพารักษ์ และได้สั่งสาวใช้ให้ไปในป่า กวาดที่ให้เตียนจะนำของไปถวาย สาวใช้กลับมาหน้าตาตื่นว่าพบเทพารักษ์ตัวจริง ๆ ที่โคนไม้ ริมฝั่งเนรัญชรา

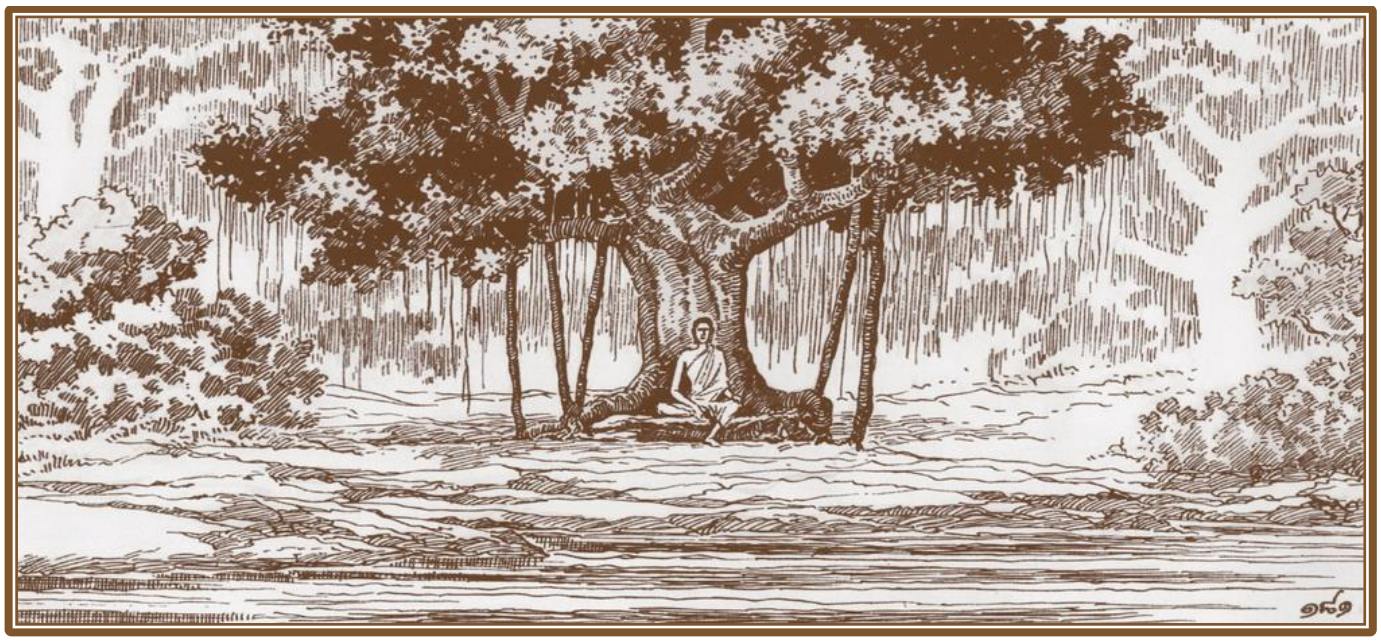

วันที่นางสุชาดาจะพบกับพระสิทธัตถะนั้น เป็นเวลาที่พระองค์จะออกบิณฑบาตตอนเช้า แต่เกิดหมดแรงจึงนั่งพักที่โคนไทร หันพระพักตร์สู่ฝั่งน้ำ และแสงอรุณได้สาดสะท้อนผิวน้ำขึ้นจับพระพักตร์ ทำให้เกิดเป็นประกายรัศมีดูงดงามนัก สาวใช้นางสุชาดามาพบพระองค์เข้า จึงเชื่อว่าพระองค์คือเทพารักษ์ ซึ่งลงมาจากคบไม้โดยแน่แท้

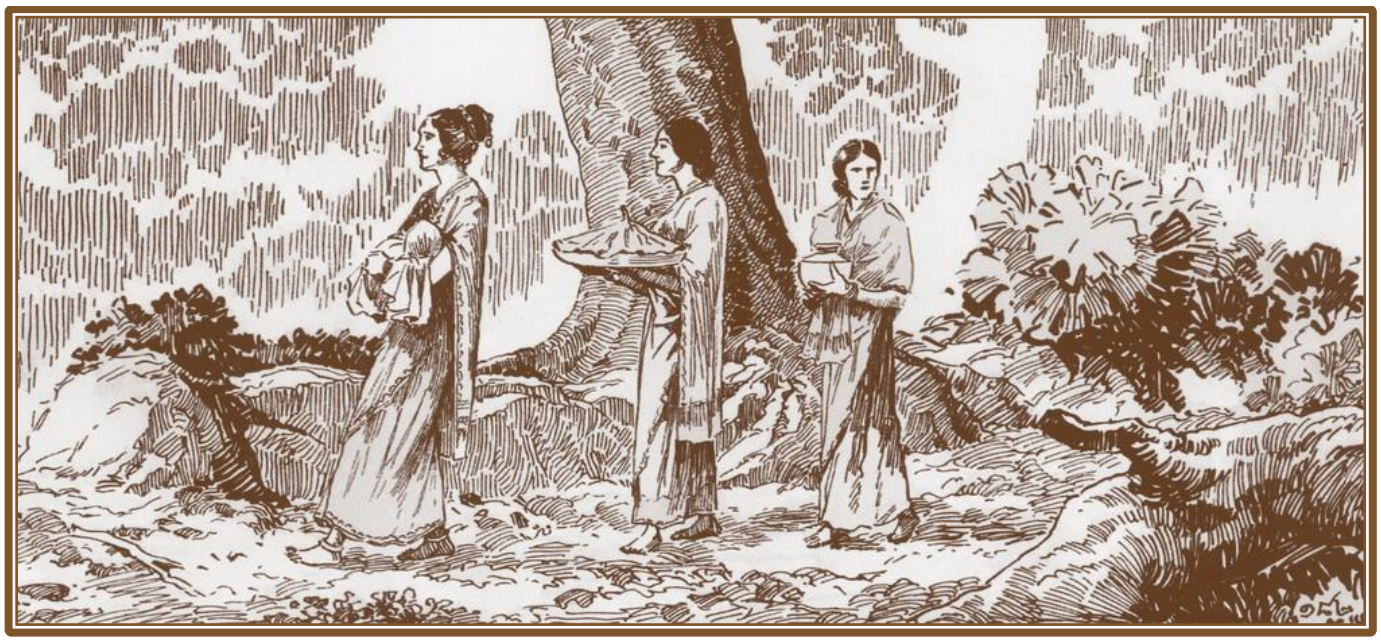

ด้วยความดีใจอย่างไม่เคยมี ว่าจะได้เห็นเทพเจ้าด้วยตาแท้ ๆ ซึ่งมิใช่ว่างเปล่าดังที่ใครเคยรู้เคยพบ นางอุ้มลูก แล้วสั่งสาวใช้ให้นำข้าวปายาสที่กวนด้วยนมดี แล้วปั้นก้อนใส่ถาดทองเป็นอย่างดี ซึ่งน้อยบ้านจะมีโอกาสและทุนทรัพย์ทำได้ รีบออกจากบ้านมาด้วยกัน โดยหญิงคนใช้เป็นผู้ชี้ทางว่า ได้เห็นเทพารักษ์อย่างชัดเจนที่โคนไทร

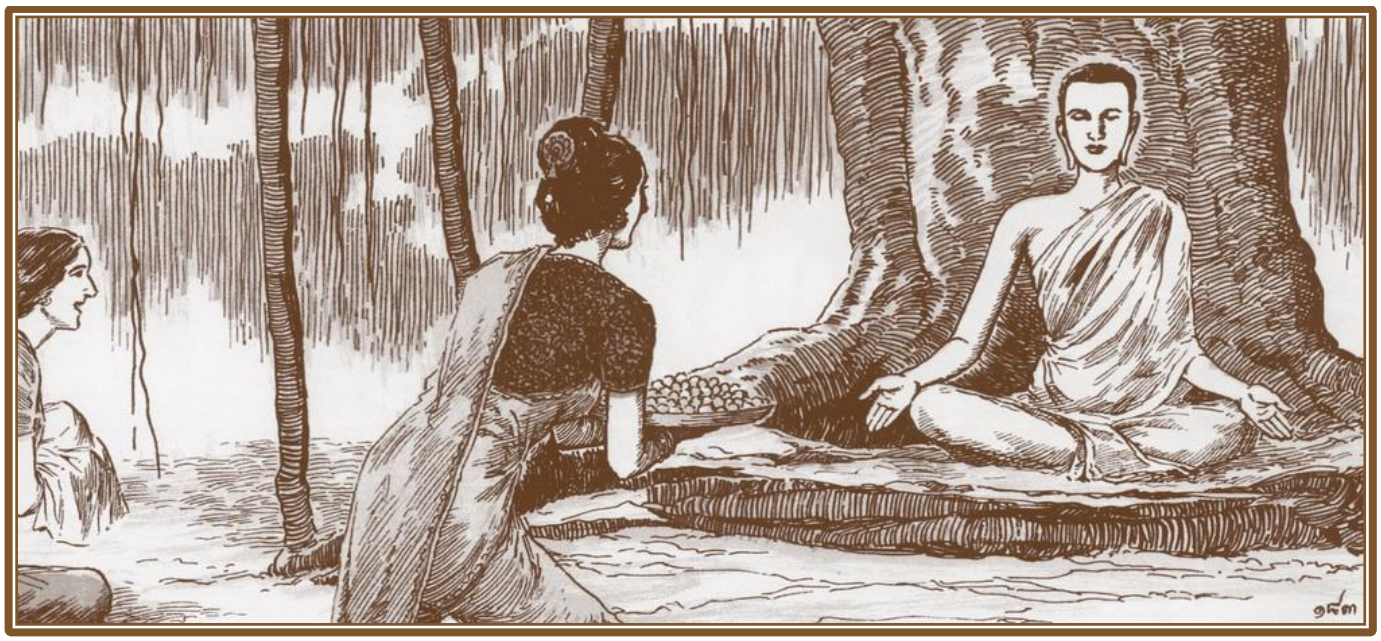

นางสุชาดาได้พบแล้ว เห็นพระพักตร์ของพระองค์นั้นเปล่งปลั่งด้วยรัศมี นางจึงตรงเข้าไปเบื้องพระพักตร์และถวายถาดอาหาร พระองค์มิได้รับสั่งด้วยพระสุรเสียง แต่แบหัตถ์ให้รู้ว่า ไม่มีสิ่งจะถ่ายอาหาร นางเห็นกิริยาของพระองค์ดังนั้น ก็รู้ทันว่า พระองค์ไม่มีภาชนะจะรับอาหาร นางเกิดศรัทธาแรงกล้า กล่าวคำขอถวายพระองค์ทั้งถาดทองนั้นเลย

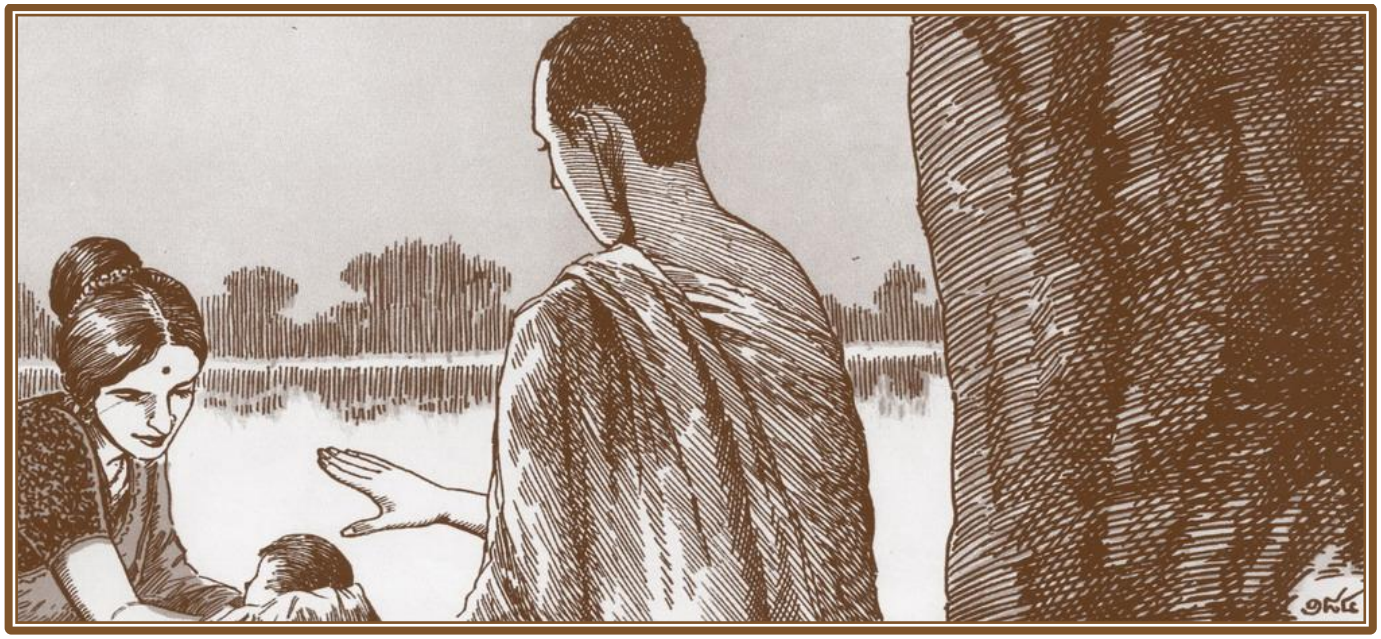

นางได้พร่ำขอบคุณที่พระองค์ได้ประทานบุตรให้สมปรารถนา ดังชุบชีวิตนางให้รุ่งโรจน์ จึงกล่าวคำถวายพระพรว่า พระประสงค์สิ่งใด ขอให้ได้สมประสงค์ทุกประการ เมื่อนางเปิดผ้าคลุมเด็กให้ดู พระองค์ได้ยกพระพักตร์ขึ้นเหนือหัวเด็ก สำรวมจิตอวยพรแก่เด็กน้อยนั้นให้เจริญด้วยประการทั้งปวง ให้เป็นที่รักแก่มารดายิ่งนัก

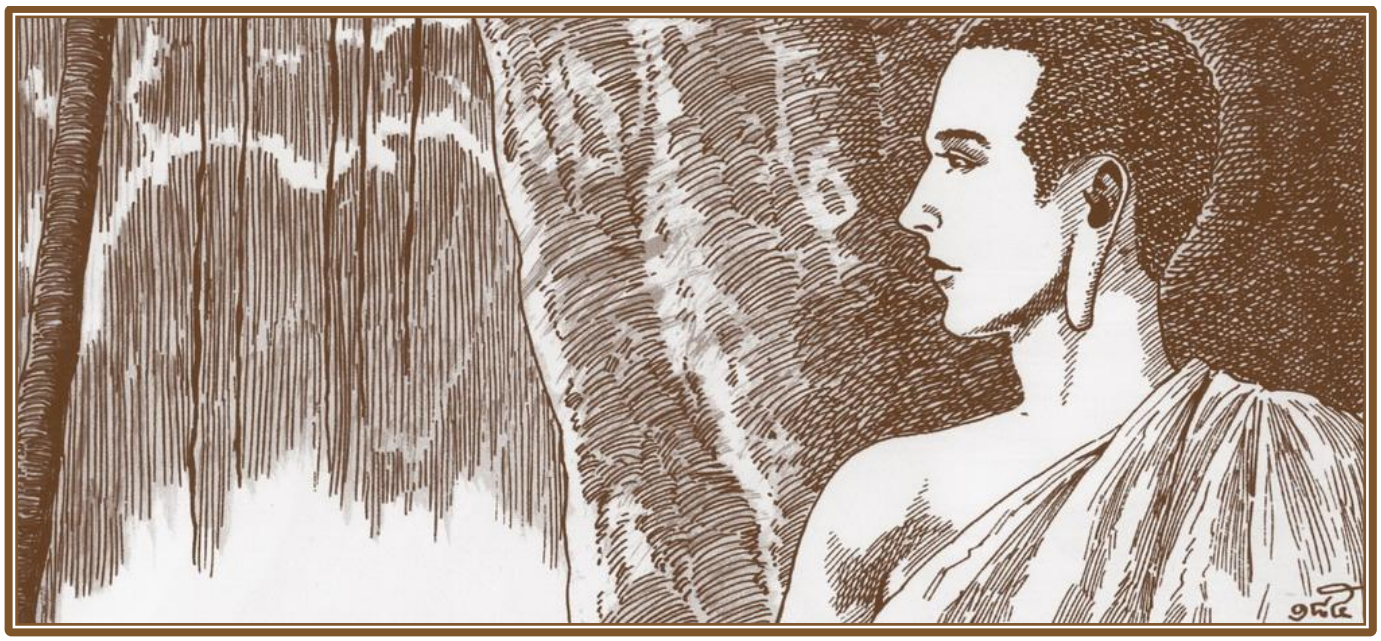

เมื่อนางสุชาดาจากไปแล้ว พระองค์รำพึงว่า นางนี้จะคิดว่าเราคือเทพเจ้าหรืออย่างไรก็แล้วแต่ แต่มนุษย์ใดเล่าจะกล้าบอกกับนางว่านางเข้าใจผิด ทั้ง ๆ เห็นอยู่แล้วว่า นางกำลังเชื่อและปีติในลูกน้อย นางกำลังมีสุขอันยอดยิ่ง " ฉันใดเล่า จะพร่าหัวใจนางให้สลายจากความสุขและปีตินั้นเสีย เรื่องอาหารนั้นไม่สำคัญเท่าตอบแทนใจนาง"

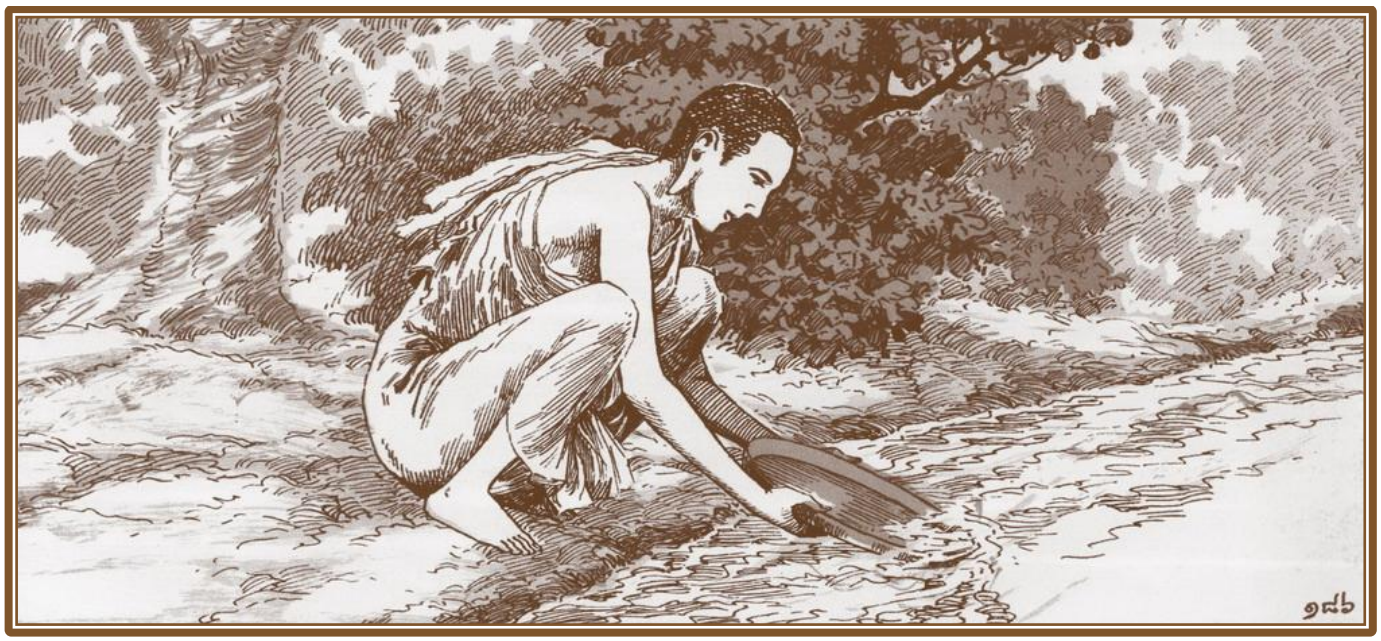

พระองค์ได้เสวยข้าวปายาสนั้นหมดสิ้น มีความรู้สึกว่าดังอาหารทิพย์ สามารถก่อเกิดกำลังให้ต่อสู้พากเพียรไปได้อีก ทั้งคำกล่าวของนางยังแว่วอยู่ว่า พระองค์ประสงค์สิ่งใด จงสำเร็จทุกประการ คำนี้ช่างเป็นพรที่ยิ่งใหญ่ และดูจะเป็นนิมิตดีนี่กระไร เสมือนลางสำเร็จในวิชาที่มุ่งหมายจะบรรลุในเวลาไม่ช้านี้ พระองค์ได้ตรงไปชายน้ำเพื่อเสวยน้ำ

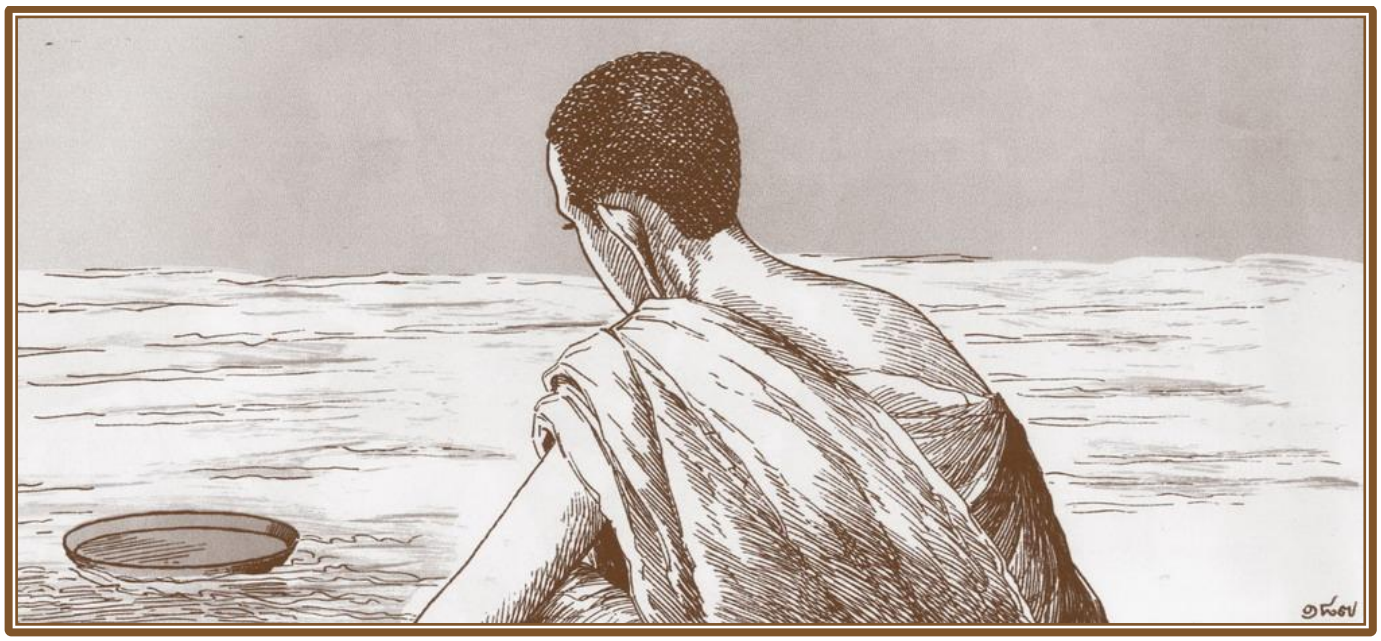

เห็นน้ำไหลผ่านไป พระองค์จึงคิดถึงการเสี่ยงพระบารมีเพื่อเป็นกำลังใจ จึงทำพระทัยให้แน่วแน่อธิษฐานว่า หากพระองค์จะสำเร็จเป็นพระสัพพัญญูแล้วไซร้ ขอให้ถาดทองนี้จงลอยทวนน้ำขึ้นไปเถิด พลางวางถาดทองลงบนผิวน้ำ บัดนั้นคล้ายจะเกิดกัมปนาทขึ้นในความรู้สึกสะท้านสะเทือน ถาดนั้นได้ลอยทวนน้ำขึ้นไปเห็นชัดกับพระเนตร

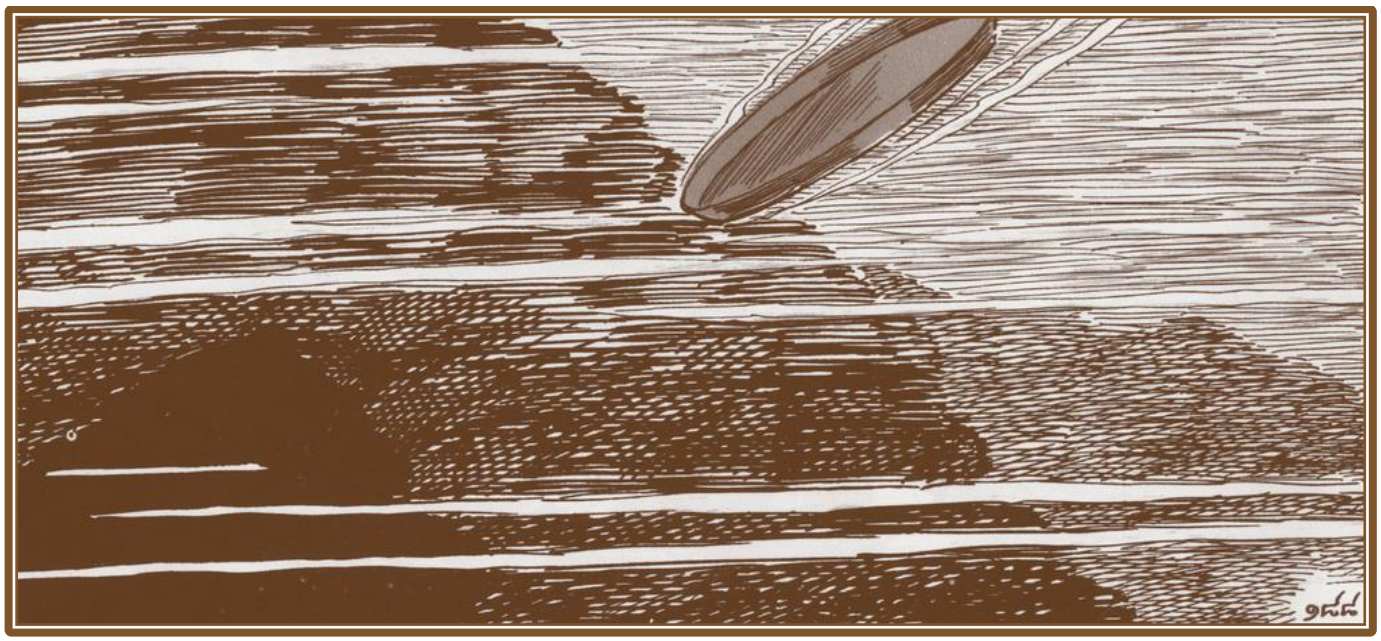

ถาดข้าวปายาสของพระมหาบุรุษนั้นกล่าวกันว่า ได้ลอยทวนน้ำและแล้วก็จมลง ทำการแฉลบตัวลงสู่ที่ลึก ควงร่อนลงจนถึงนครบาดาลแห่งเมืองนาค ทั้งว่า ที่นั้นเคยมีถาดทองเช่นเดียวกันนี้วางซ้อนอยู่เก่าแล้วสองสามใบ แสดงว่ากาลก่อนโพ้นเคยมีผู้สำเร็จเป็นพระสัพพัญญูมาแล้ว และทั้งมีพฤติการณ์อย่างเดียวกับครั้งนี้

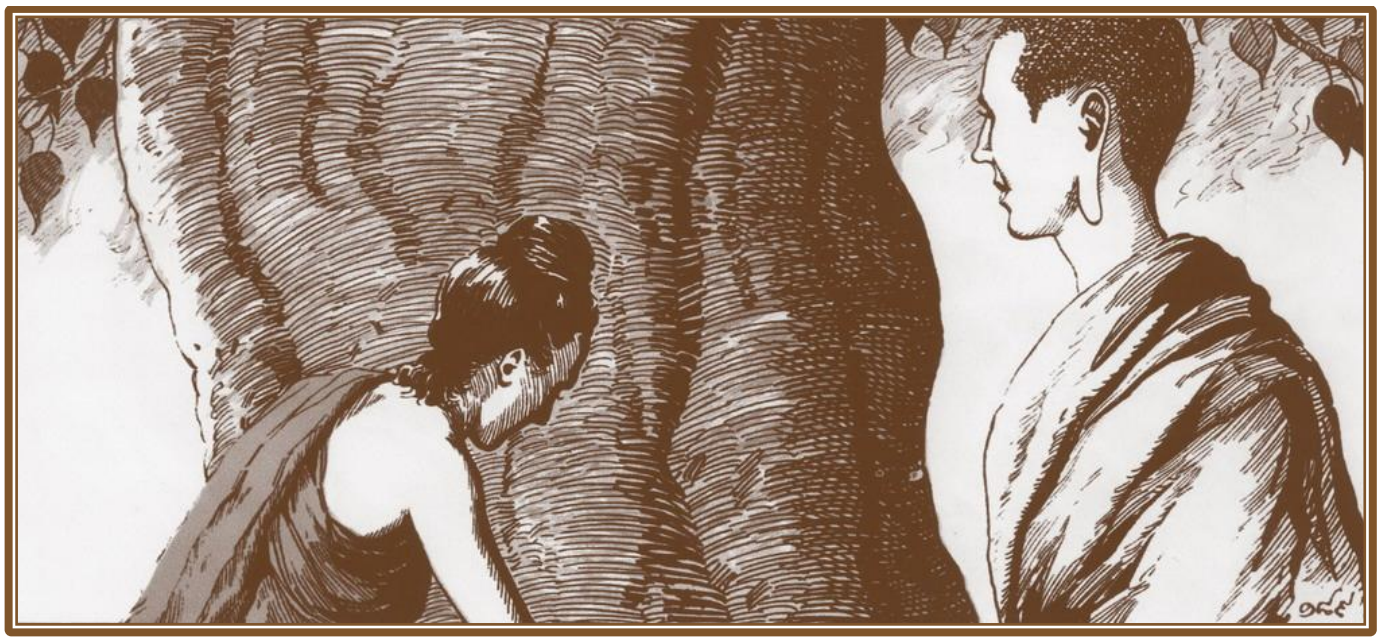

พระสิทธัตถะออกจากดงต้นสาละเมื่อจวนค่ำ หาที่ประทับคงที่เป็นครั้งสุดท้าย โดยมั่นพระทัยว่าจะประทับอยู่ที่นั้นจนสำเร็จ แม้แต่เลือดในกายจะเหือดแห้งก็มิยอมจะจากไปอีก เมื่อพบต้นโพธิ์สาขาจึงปักพระทัยจะประทับเอาที่โคนโพธิ์นั้น ก็พอดีมีพราหมณ์ผู้หนึ่งแบกหญ้าคาที่ผ่านมา เล็งเห็นว่า พระองค์จะนั่งกับก้อนหินนั้นไม่มีสุข จึงถวายหญ้าคานั้นปูลาดให้เพื่อบรรเทาความกระด้าง

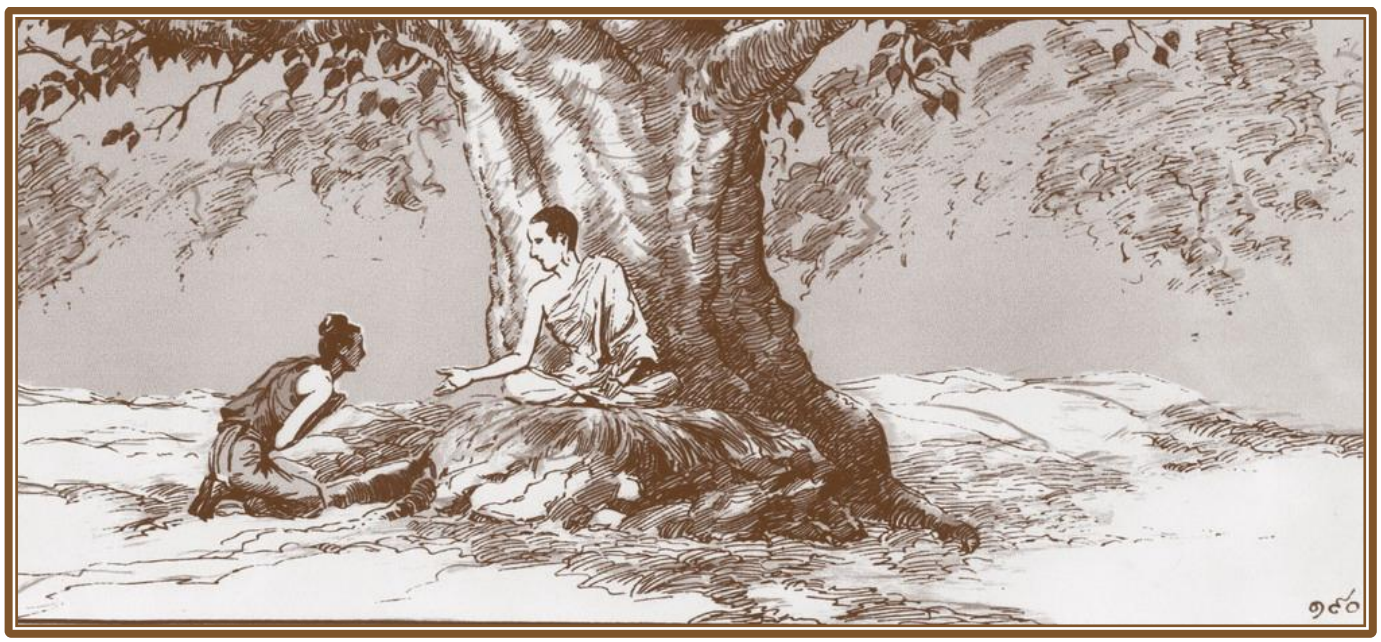

พระองค์ตอบขอบคุณแก่พราหมณ์ผู้นั้นเป็นอย่างสูง เมื่อพราหมณ์ผู้นั้นลาจากไปแล้ว พระองค์จึงประทับลงบนหญ้าคานั้น หันพระพักตร์ออกสู่ชายฝั่งเนรัญชรา ซึ่งเป็นทิศตะวันออก พอตะวันลับฟ้าไป พระองค์ก็เริ่มจะเห็นความจริงที่เป็นความลับโดยผู้อื่นไม่รู้ พระองค์ยิ่งไม่ไหวกาย ยิ่งมืดลงความเงียบก็ยิ่งขึ้น แต่ในตอนต่อไปทรงรู้สึกว่า จะไม่เงียบเสียแล้ว มีอะไร ๆ เกิดขึ้น

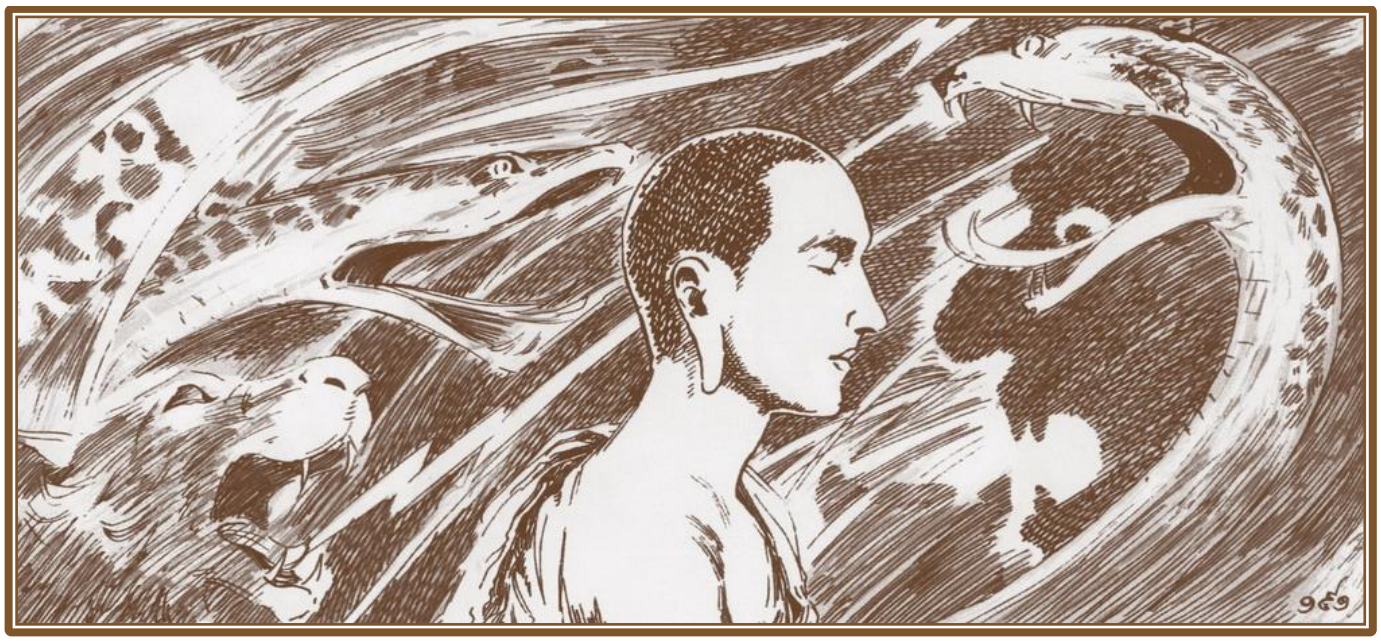

จะเนื่องด้วยเลือดของพระองค์เอง ลมของพระองค์เอง ก่อให้เกิดว้าวุ่น หรือด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระมารนั้นสุดจะกล่าว นับแต่ออกบรรพชาและออกในที่เปลี่ยวก็ไม่เคยจะวุ่นดังครั้งนี้ รู้สึกมีเสียงคำรามขู่เข็ญของดินฟ้าอากาศ ครึกโครมแทบว่าหมู่ไม้จะถอนทับ เหมือนมีศัตรูนับหมื่นบุกจู่โจมดังแผ่นดินจะถล่ม และศัตรูนั้นช่างมีฤทธานัก มีดินฟ้าอากาศเป็นบริวารอยู่เบื้องหลัง

ขั้นที่สุดเสียงของผู้รุกรานนั้น ประกาศไล่พระองค์ให้พ้นที่นี่ แม้แต่พระองค์จะมั่นพระทัยยอมเบิกพระเนตรดู แต่พระทัยนั้นสะดุ้งกับหมู่ศัตรูนับหมื่นที่ประกาศจะเอาชีวิตโดยกู่ก้องเป็นเสียงเดียว พระหัตถ์ขวาที่เคยวางทับพระหัตถ์ซ้าย ก็เคลื่อนที่มากุมอยู่ที่เข่า เพราะสะดุ้งในความคุกคามของศัตรูที่ดุดัน และคุกคามล้อมรอบพระองค์

ความปั่นป่วนสะดุ้งสะเทือนได้เป็นไปตลอดคืน แต่พระองค์ได้แน่วแน่แกร่งกล้าต่อสู้โดยไม่ถอยหนี ครั้นตกเข้าเวลาจวนรุ่ง พระองค์ก็ได้ชัยชนะแก่ศัตรูทางใจโดยเด็ดขาด รู้สึกพระทัยผ่องแผ้วแจ่มใส ซึ่งไม่เคยคิดว่าจะเป็นไป ทั้งวิชาที่อยากจะรู้ก็ได้รู้ขึ้นในฉับพลัน ซึ่งไม่มีอะไรอีกที่พระองค์จะไม่รู้ อากาศยามจะรุ่งรางนั้น ช่างสดชื่นแก่พระองค์นัก

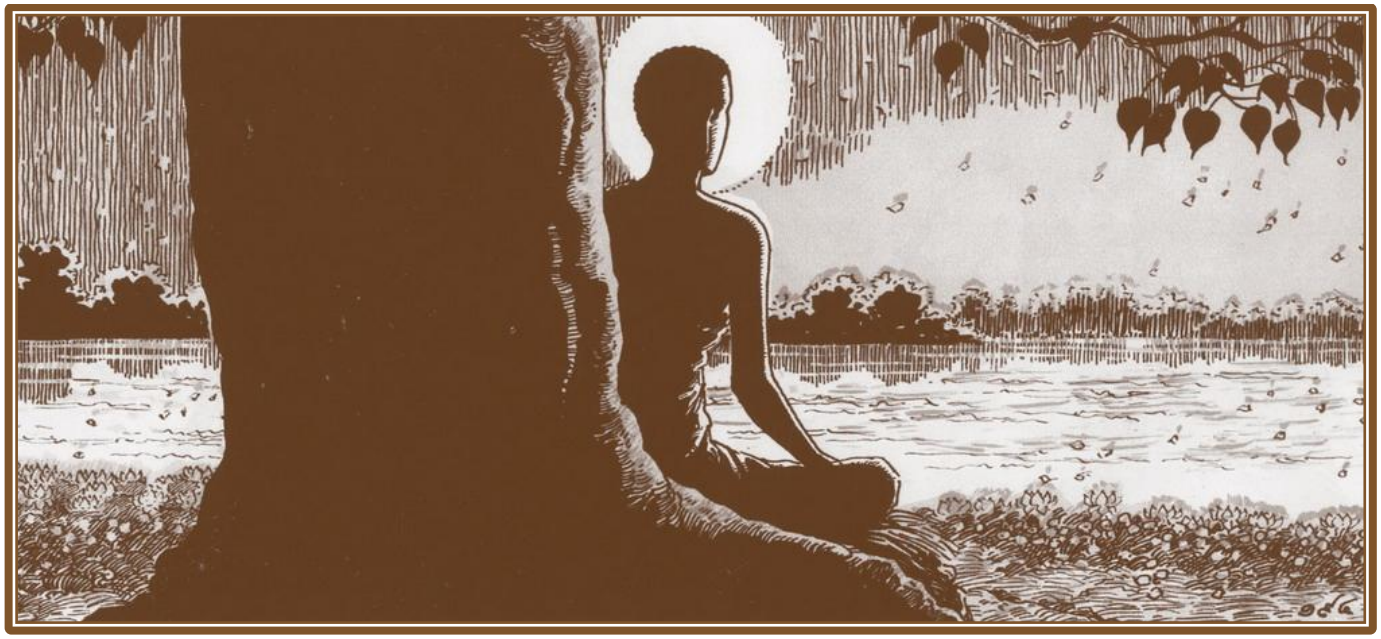

ท้องฟ้าด้านตรงพระพักตร์ได้เปิดขาวทีละน้อย สายลมยิ่งพลิ้วขึ้น ปวงมิ่งไม้ทั้งมวลดังจะแสร้งสรรให้เป็นไป เกิดดอกดวงบานสะพรั่งส่งกลิ่นขจรกระจาย ชายฝั่งน้ำที่หมู่บัวก็บานสะพรั่งพร้อมกันเป็นที่น่ามหัศจรรย์ ในสายอากาศนั้นคล้ายจะมีเสียงโห่ร้องอวยชัยสะท้านสะเทือน นั่นคือสัญญาณให้รู้ว่า บัดนี้พระพุทธเจ้าได้อุบัติแล้วในโลก เป็นวันเพ็ญเดือน ๖ ปีระกา

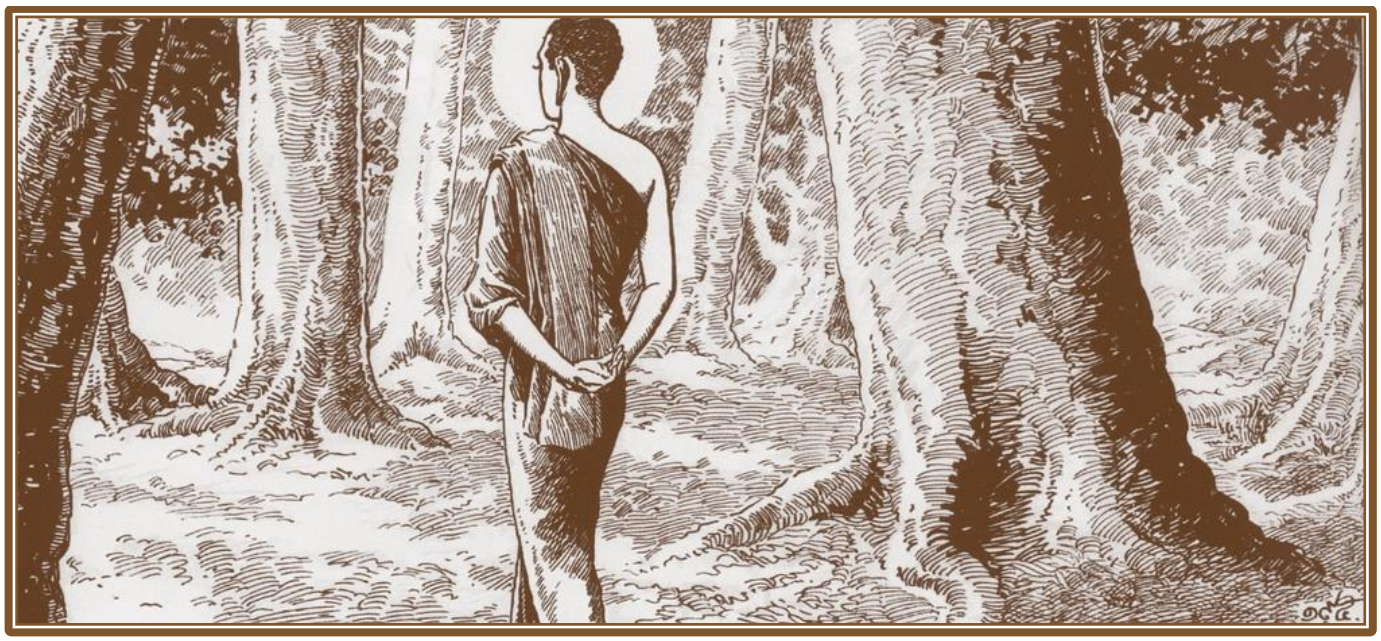

เมื่อพระมหาบุรุษได้ตรัสรู้แล้วในเช้านั้น แต่พระองค์ยังคงนั่งอยู่ที่เดิม เป็นการปรับตัวและปรับความรู้ที่ได้มาให้แน่นแฟ้น เป็นระยะเวลา ๗ วัน จากนั้นได้เดินออกกำลังไปรอบ ๆ บริเวณ ด้วยจิตคำนึงเช่นนั้นอยู่หลายวัน ทรงนั่งระงับจิตที่โคนต้นไม้อื่นบ้าง มีกำหนดเท่า ๆ กัน ซึ่งไม่เคยออกพ้นบริเวณที่ให้ความสำเร็จแด่พระองค์เลย

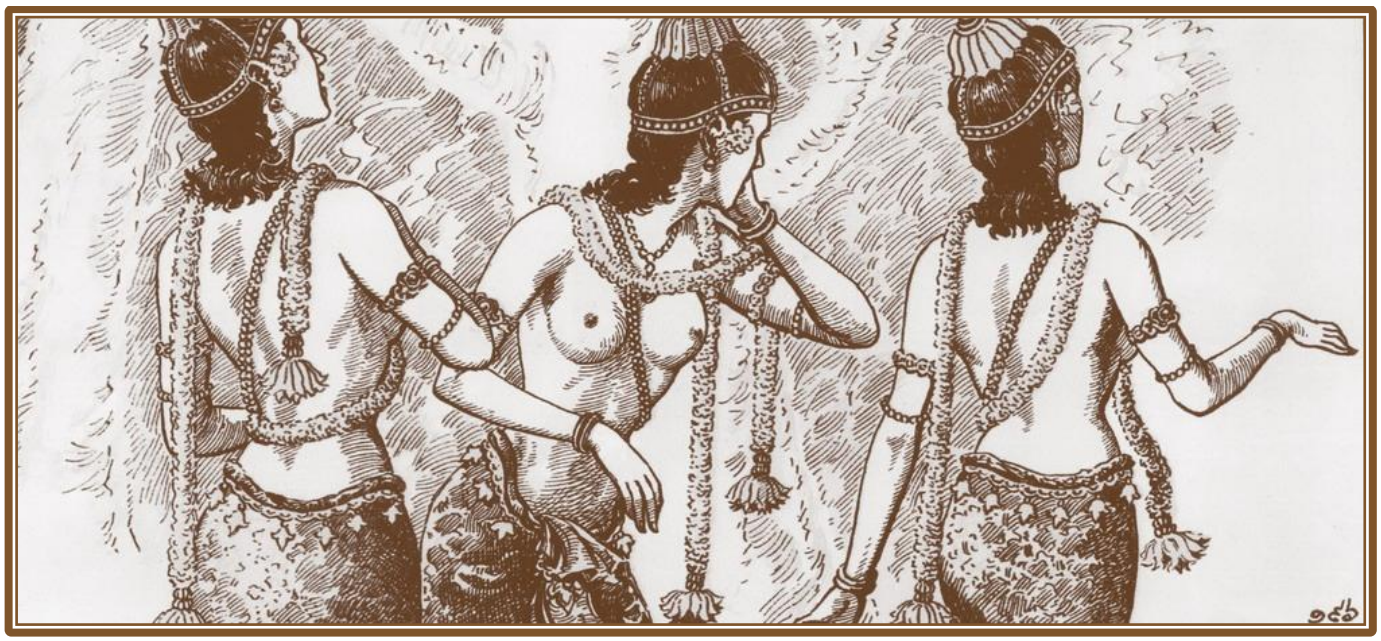

ในตอนที่พระองค์ได้ย้ายมานั่งสมาธิอยู่ที่โคนไทรนั้น ก็เกิดเหตุการณ์หนึ่งขึ้น จะด้วยจิตสำนึก หรือเกิดขึ้นจริงก็ยากจะกล่าว มีหญิงสาวสามคนล้วนร่างสะคราญเปลือยท่อนบน แต่ตกแต่งด้วยสร้อยถนิมพิมพาภรณ์และพวงบุปผชาติที่หอมกรุ่น นางเหล่านั้นใคร ๆ เรียกว่าธิดาพระยามาร ทั้งสามนางได้ตรงมายังพระองค์ด้วยท่วงทีที่หยาดเยิ้ม

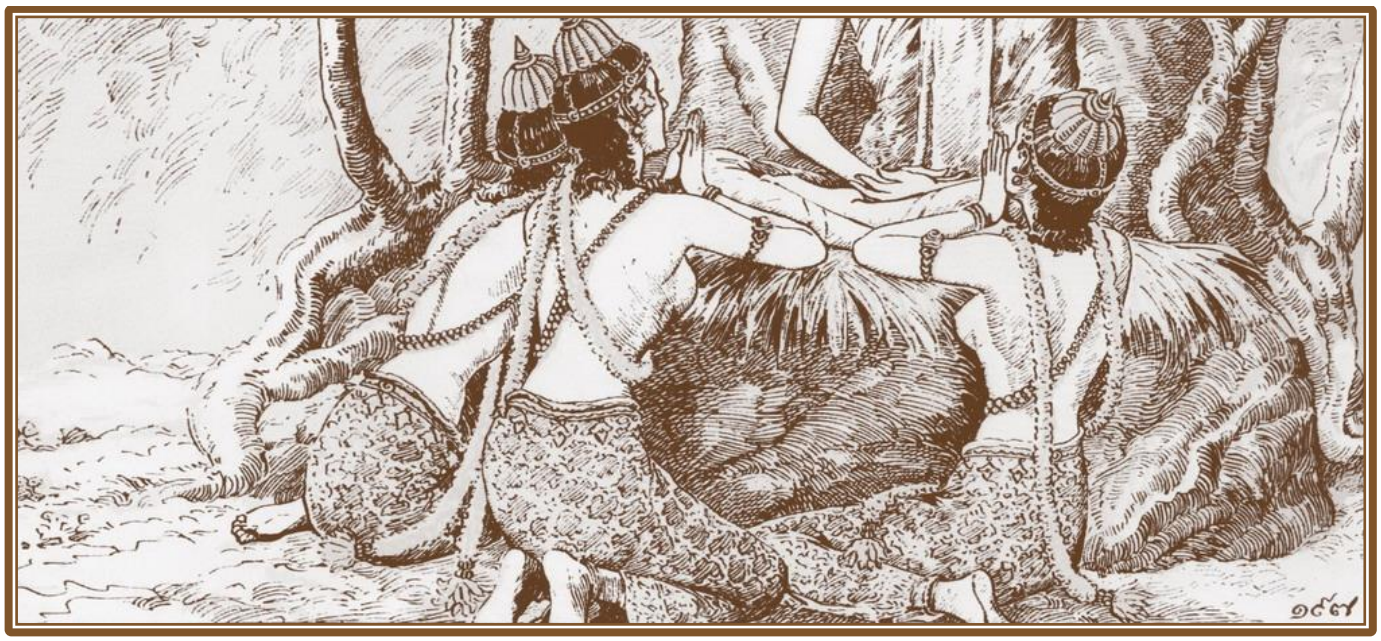

พระมหาบุรุษรู้แล้วด้วยญาณว่า นางนั้นมาหาพระองค์ แต่ไม่สนพระทัย และทั้งมิได้ลืมพระเนตรขึ้นดูเสียอีก นางทั้งสามได้คุกเข่าลงตรงหน้าที่ประทับเปล่งสำเนียงที่เจื้อยแจ้วว่า หม่อมฉันจะขอมาบำเรอยุคลบาทพระองค์เพคะ ขอพระองค์ได้โปรดลืมพระเนตรขึ้นชมการฟ้อน และฟังการขับรำของพวกหม่อมฉัน ณ บัดนี้เถิด

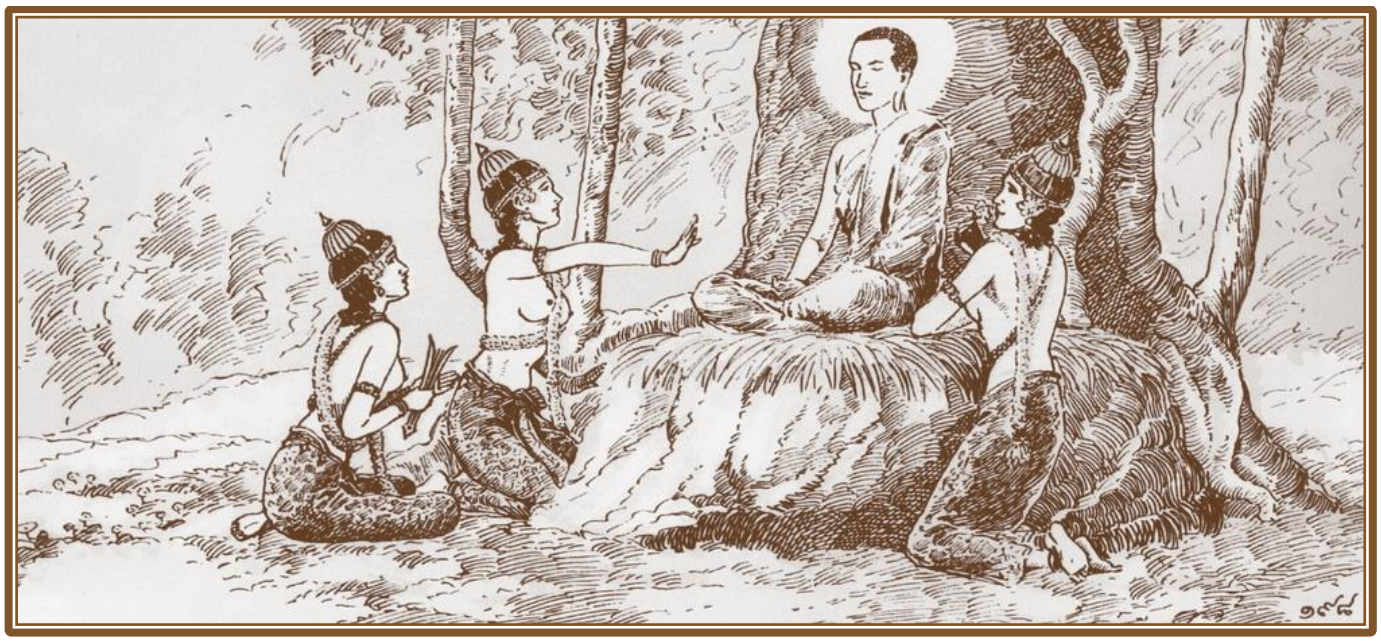

นางได้ทำปฏิกิริยาต่าง ๆ กัน ที่ขับรำบ้าง ฟ้อนรำบ้าง เข้าออดอ้อนอยู่ใกล้ ๆ บ้าง ล้วนแต่ยั่วใจ แต่จะเป็นไปได้อย่างไร ในเมื่อพระองค์หมดความหวั่นไหวต่อกามารมณ์ พวกนางหารู้ไม่ว่า พระองค์ได้ตัดกิเลสกองนี้หมดสิ้นแล้ว ไม่มีสิ่งใดจะมากล่อมหรือกลับพระทัยของพระองค์ได้ ช่างน่าอับอายเสียนี่กระไร ที่ความงามของเธอหมดอำนาจ

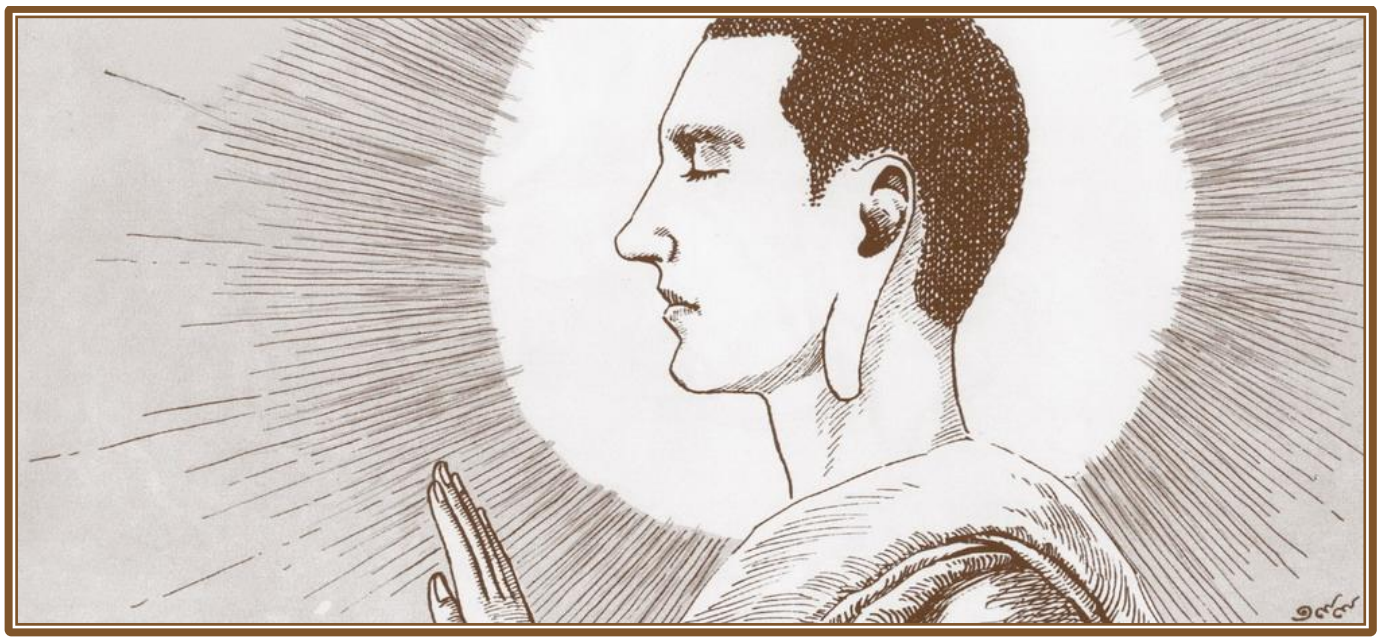

พระองค์ได้รอดูจนหมดชั้นเชิงของนางนั้นแล้ว พระองค์จึงยกหัตถ์ขึ้นห้าม ทั้ง ๆ มิได้ลืมเนตร และกล่าวว่า แม่นางทั้งสามเอ๋ย เราไม่สนใจว่านางมาจากแหล่งใด แต่ขอบอกว่า ไม่มีประโยชน์อันใดที่จะมาเสียเวลาอยู่กับเรา ผู้หมดในความสำนึกในกิเลสแล้ว ทั้งจะไม่มีเวลาเกิดขึ้นอีกได้เลย อย่าได้พยายามสิ่งใดที่ไม่เกิดผลเลย ขอจงอันตรธานไปเสียจากที่นี่เถิด

เมื่อพระองค์ได้ชัยชนะต่อทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว จึงออกเดินทางละจากที่นั้นไป เพื่อสั่งสอนธรรมที่พระองค์รู้เองตรัสรู้เองแก่ชาวโลก ตามที่ตั้งพระทัยไว้แต่เมื่อเริ่มออกจากพระราชฐานมาบรรพชา พระองค์จะจาริกไปทั่วทุกแห่ง จะไม่ยอมหยุด พระองค์จะบอกความจริงที่พระองค์รู้ ด้วยความอ่อนหวานและชัดแจ้งแก่เขาทุกคน ในเมื่อคนใดประสงค์จะรู้

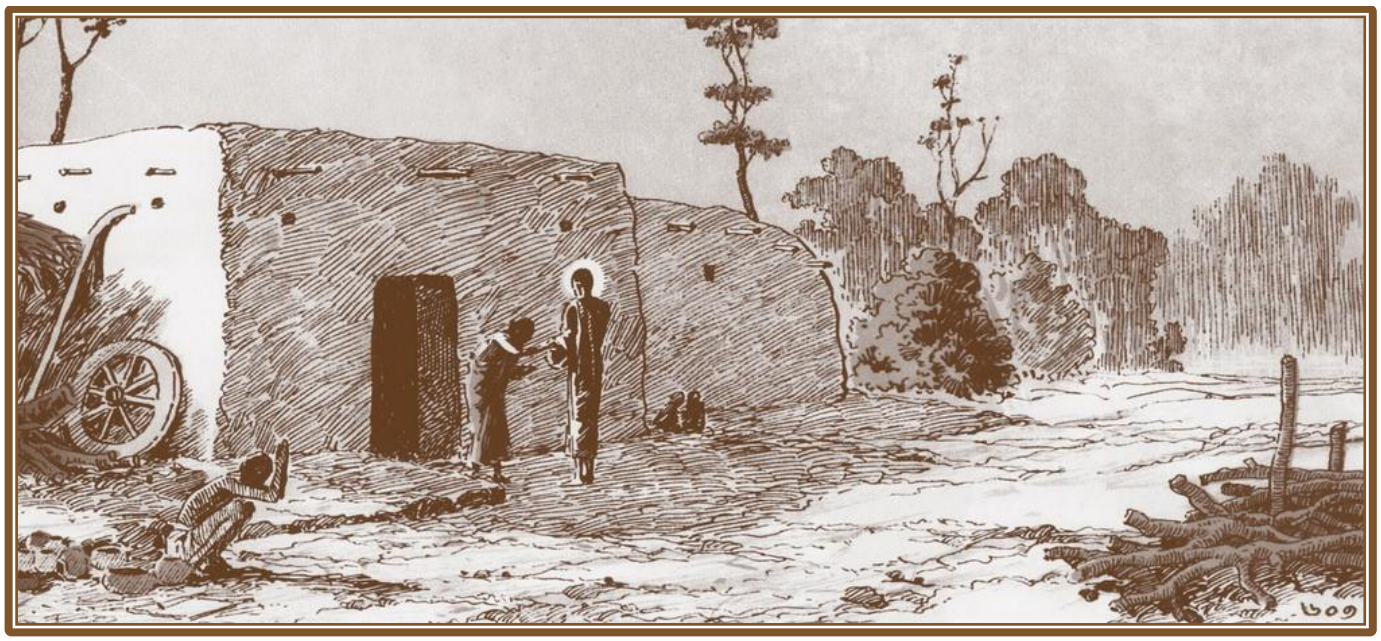

ผู้ที่ได้รับการเทศนาธรรมอันลึกซึ้งก่อนใครนั้น คือ ปัญจวัคคีย์ ด้วยพระองค์ถือว่า ๕ คนนั้นเป็นผู้มีคุณในพระองค์ ด้วยอำนาจแห่งทิพยจักษุที่พระองค์เกิดขึ้น และทั้งมีญาณวิเศษรู้สิ่งไกลสิ่งใกล้ได้ตลอดเวลา พระองค์จึงรู้ว่า บัดนี้เหล่าปัญจวัคคีย์อาศัยอยู่ยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน จึงมุ่งหน้าเสด็จไปทางนั้นและตลอดทางได้ชวนชาวบ้านให้เกิดการศรัทธาเมตตาด้วยการบิณฑบาต

จะกล่าวถึงปัญจวัคคีย์นั้น แม้จะจากพระองค์มาเป็นเวลานาน อาศัยในป่านี้ แต่ก็หาได้ลืมพระองค์ลงได้ไม่ ในวันที่พระองค์ย่างเหยียบมาถึงที่นั้น ก็พอดีทั้ง ๕ คนกำลังพูดถึงกันอยู่ ในบัดนั้นเองก็เกิดรังสีรุ่งโรจน์ขึ้นทางป่าด้านหนึ่ง เป็นรัศมีสีรุ้ง และใจกลางแห่งรัศมีนั้นมีภาพคนกำลังเดิน ทุกคนเห็นแล้วต่างตะลึงมอง เพราะไม่เคยเห็นดังนี้มาก่อนเลย

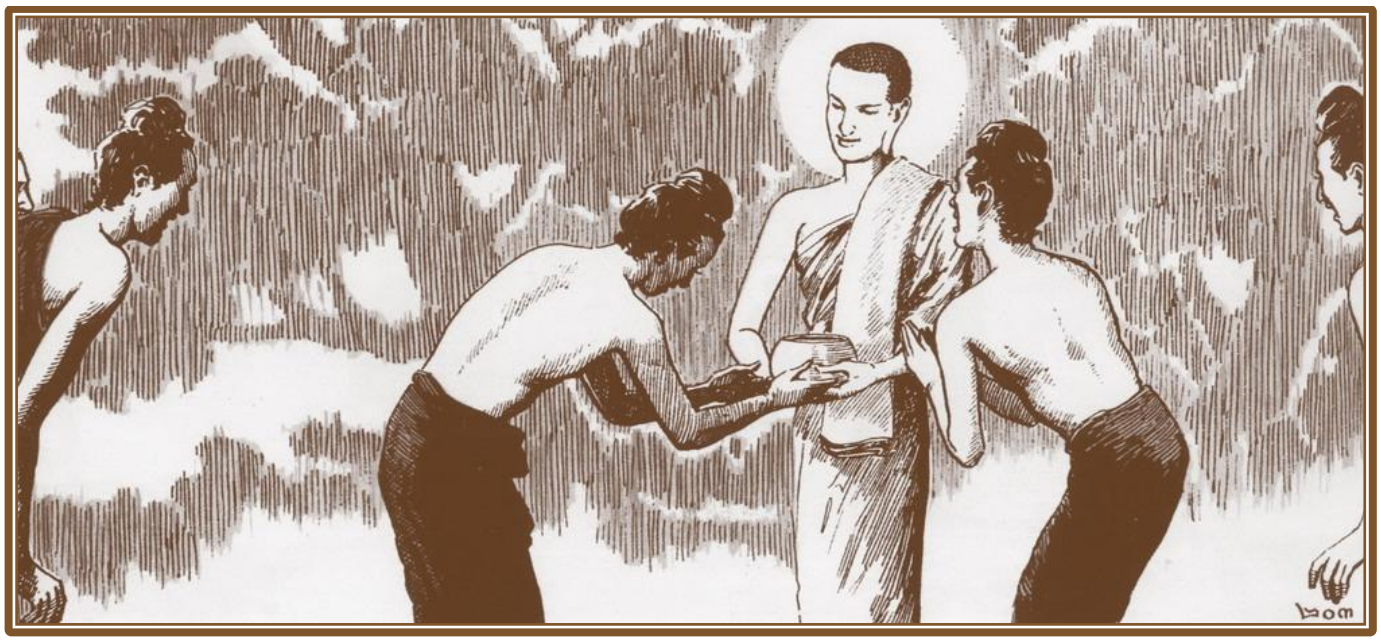

พอร่างกายของบุคคลในรัศมีนั้นใกล้เข้ามาถึง จึงเห็นชัดว่า นั่นคือพระสิทธัตถะ ห้าคนจึงอึกอักและหารือกันว่า อย่าเข้าไปรับบาตรอย่างเก่าก่อนเลย เพราะเราไม่นิยมผู้ที่ละความพยายาม แต่จะด้วยประการใดก็มิทราบ คำหารือนั้นยังไม่ทันที่จะตกลง พรพุทธองค์ก็ได้เสด็จมาถึง ทั้ง ๕ คนกลับวิ่งเข้าต้อนรับ และจัดแจงรับบาตรที่พระองค์อุ้มมา ผิดความตั้งใจเดิม

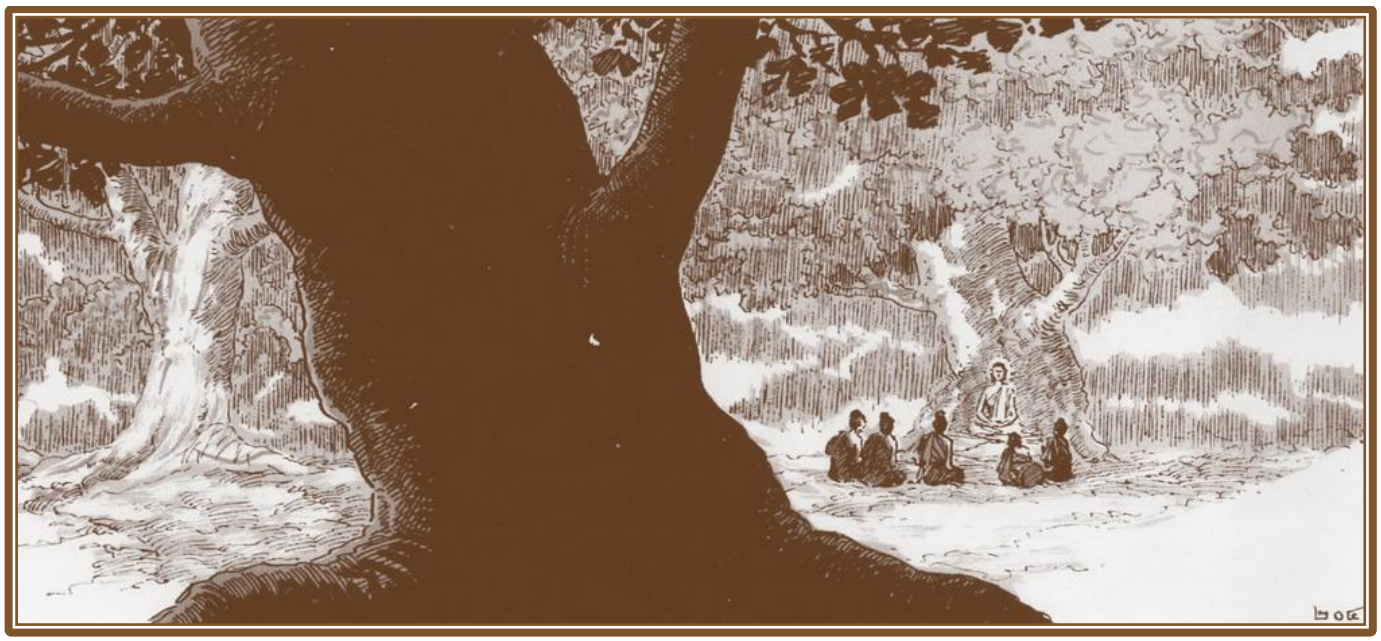

เมื่อถามทุกข์สุขกันแล้ว ทั้ง ๕ คนก็ต่อว่าที่พระองค์ทิ้งความเพียร พระองค์ได้ชี้แจงว่า การกระทำที่แล้วหาถูกทางที่ควรไม่ จึงเลิกเสีย และบัดนี้เราได้บรรลุแล้วดังที่ตั้งใจ ปัญจวัคคีย์จึงค้านว่า ความสำเร็จยังจะมีในผู้ที่ละความพยายามและเห็นแก่อาหารหรือ พระองค์จึงว่า ท่านกำลังเข้าใจผิด แล้วจึงได้เทศนาธรรมแก่คนทั้ ๕ อย่างพอควร

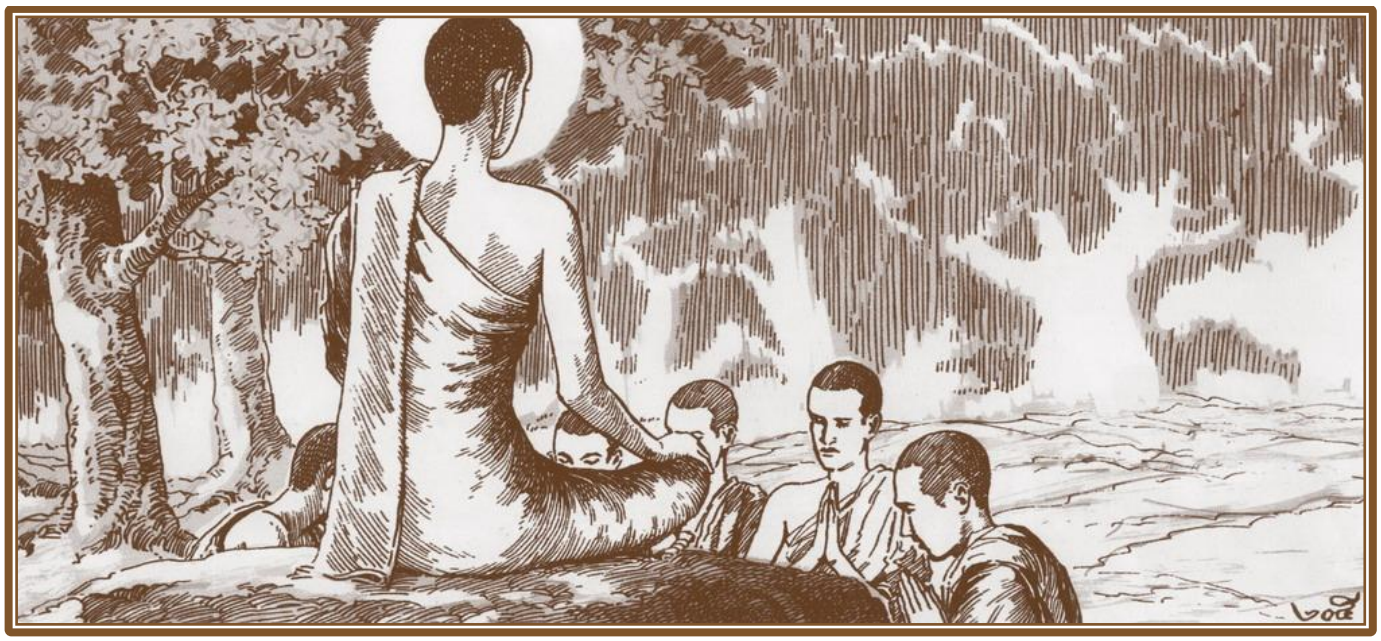

เมื่อพระองค์ได้เทศนาจบลงแล้ว เหล่าปัญจวัคคีย์ก็แจ้งใจว่า พระองค์ได้สำเร็จเป็นพระสัพพัญญูแล้ว ด้วยรสแห่งพระธรรมนั้น แจ่มแจ้งเข้าดวงจิต ทำให้ใจผ่องแผ้วบังเกิดสุขอันไม่เคยมีมาแต่ก่อน ครั้นแล้วทั้ง ๕ คนจึงทิ้งลัทธินักพรตเดิม ขอบรรพชาตามพระองค์ มอบตัวเป็นสาวกพระองค์แต่บัดนั้น และก็ฟังธรรมเพิ่มเติมอีกต่อไป

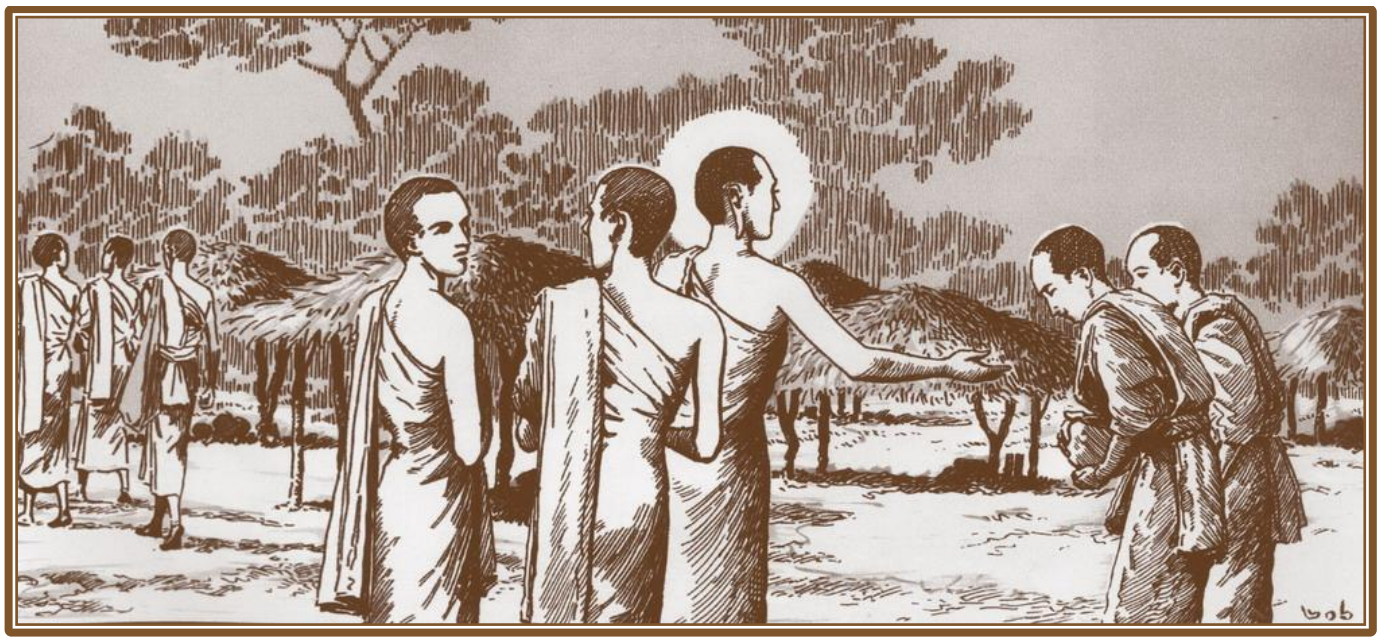

พระพุทธองค์ได้มานะในกิจเพื่อชาวโลก ทรงเที่ยวโปรดเทศนาธรรมอันอ่อนหวานจับใจแก่ผู้ที่สมัครใจฟังอีกทั่ว ๆ ไป และก็มีผู้บรรพชาตามอีกมากขึ้น จึงเกิดเป็นสาวกที่จะช่วยเผยแพร่ธรรมขึ้นอีก ให้ชาวโลกได้รับความสุขที่แท้จริงในสำนึก พ้นความเข้าใจผิด รู้อะไรในสิ่งที่ไม่เคยรู้ จิตจึงผ่องแผ้วเสมือนเป็นคนละคนจากเก่าเป็นใหม่

กลุ่มสาวกมากมายได้ตามเสด็จไปทุกแห่งทุกแคว้นเพื่อแพร่ธรรม ให้มนุษย์พ้นความโง่เง่า พ้นสันดานบาปหยาบช้า ให้รู้จักเมตตาปรานี พ้นการหลงทาง ให้เดินทางถูกเข้าสู่กองสุข พ้นกองทุกข์ที่เกาะกินอยู่อย่างผิด ๆ พระองค์ได้เข้าสู่แคว้นราชคฤห์ เข้าเทศนาธรรมแด่พระเจ้าพิมพิสาร ตามที่เคยขอร้องไว้ แต่เมื่อพระองค์เพิ่งออกบวช

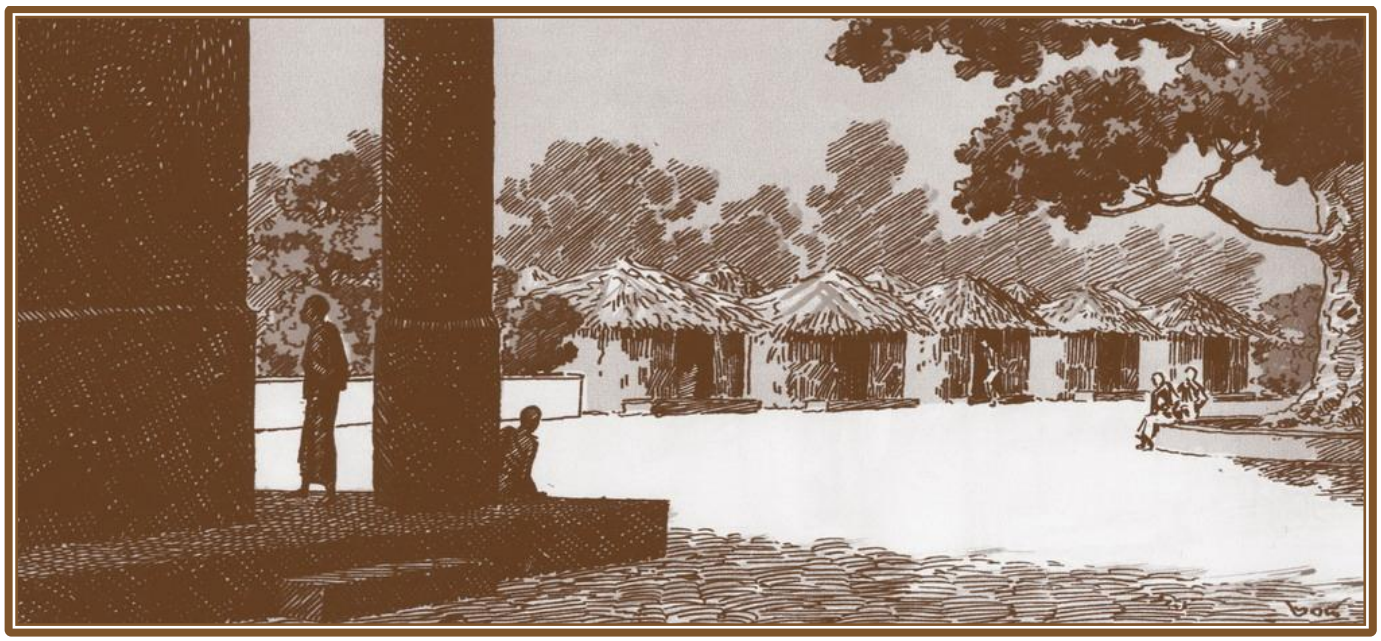

พระมหาบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ในธรรม นำแสงสว่างให้ชาวโลก ยิ่งนานยิ่งสูงศักดิ์กว่าเดิม แต่ก่อนเป็นเพียงกษัตริย์ธรรมดา บัดนี้พระองค์เป็นกษัตริย์แห่งกษัตริย์ กษัตริย์ทุกแคว้นเคารพกราบไหว้ในพระองค์โดยสิ้นเชิง สำหรับพระเจ้าพิมพิสารนั้น ได้ยกที่ให้สร้างพระวิหาร มีบริเวณกว้างใหญ่ พร้อมด้วยกุฏิ ให้เหล่าสาวกแห่งพระพุทธองค์พำนักรักษาธรรม

จะกล่าวถึงกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางศรียโสธราและพระเจ้าสุทโธทนะ ทราบข่าวคราวของพระพุทธองค์จากปากคำเล่าบอกของนายวาณิชผู้หนึ่ง ที่ทำการค้าผ่านไปยังกรุงนั้น เมื่อมีผู้กล่าวนามพระสิทธัตถะนายวาณิชนั้นเคยรู้เห็น จึงเล่าให้ฟังทั่ว ๆ ไป จึงข่าวนี้ก็พลันแล่นเข้าถึงวังใน พระนางศรียโสธราจึงให้คนมาเชิญนายวาณิชเข้าไปหา

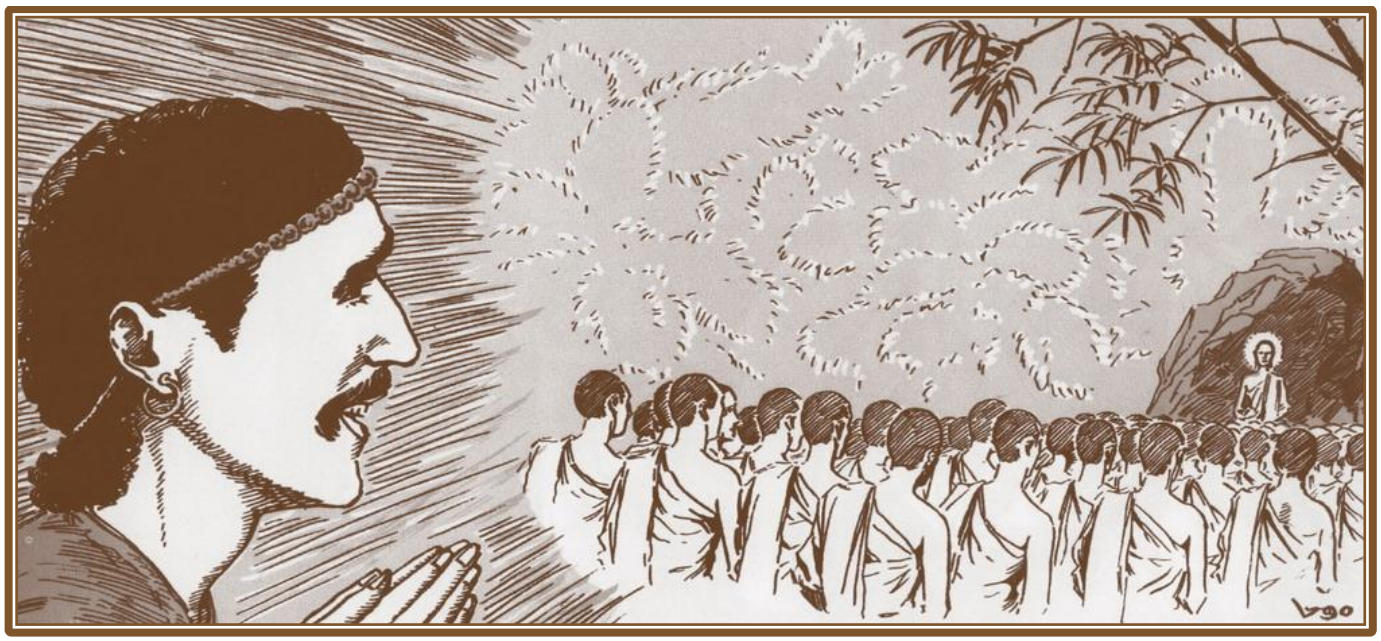

นายวาณิชได้ทูลเรื่องแก่แม่นางอย่างละเอียด ถึงความยิ่งใหญ่มหัศจรรย์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่มานะพากเพียรสำเร็จด้วยพระองค์เอง และทั้งทรงเมตตาสั่งสอนพระธรรมแก่คนทั่วไป ตลอดจนพระราชาหลายแคว้น พระองค์แผ่เมตตาด้วยจิตเอื้อเฟื้อ และมีพระสงฆ์เป็นสาวกมากมายสุดจะคณานับ ในครั้งสุดท้ายนี้เขาได้ฟังพระธรรมที่พระวิหารเวฬุวัน

พระเจ้าสุทโธทนะดีพระทัยยิ่งนัก รีบจัดคนสนิท ๙ นาย ให้นำพระราชสาส์นไปหาพระพุทธองค์ ในเรื่องว่าพระราชบิดาชราภาพมากแล้ว ขอให้กลับมารับราชบัลลังก์ เพื่อปกครองไพร่ฟ้าต่อไป คนที่ไว้พระทัย ๙ นายจึงใช้ม้าฝีเท้าดี ออกเดินทางตรงไปยังแคว้นที่นายวาณิชบอกเล่า

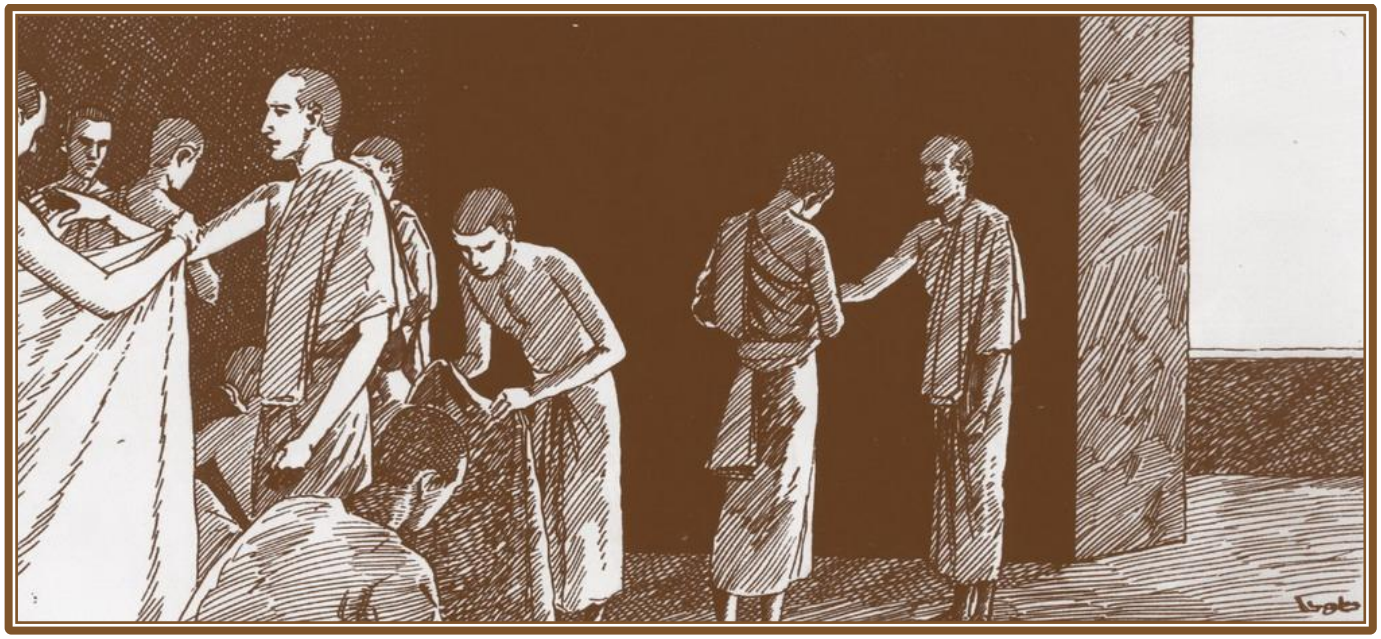

เหตุการณ์ได้กลับเป็นไปคนละทาง อำมาตย์ทั้ง ๙ คน เมื่อมาถึงพระวิหาร เป็นเวลาที่สงฆ์ทั้งหลายรวมทั้งราษฎรในแคว้นนั้น กำลังฟังธรรมจากพระองค์อยู่ ทั้ง ๙ คนก็เข้านั่งด้วย และเกิดความเลื่อมใสในพระธรรม ถึงกับลืมธุระของพระราชบิดาและพระนางศรียโสธราผู้อาดูรเสียสิ้น ทั้ง ๙ คนกลับขอบวชตัวตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลย

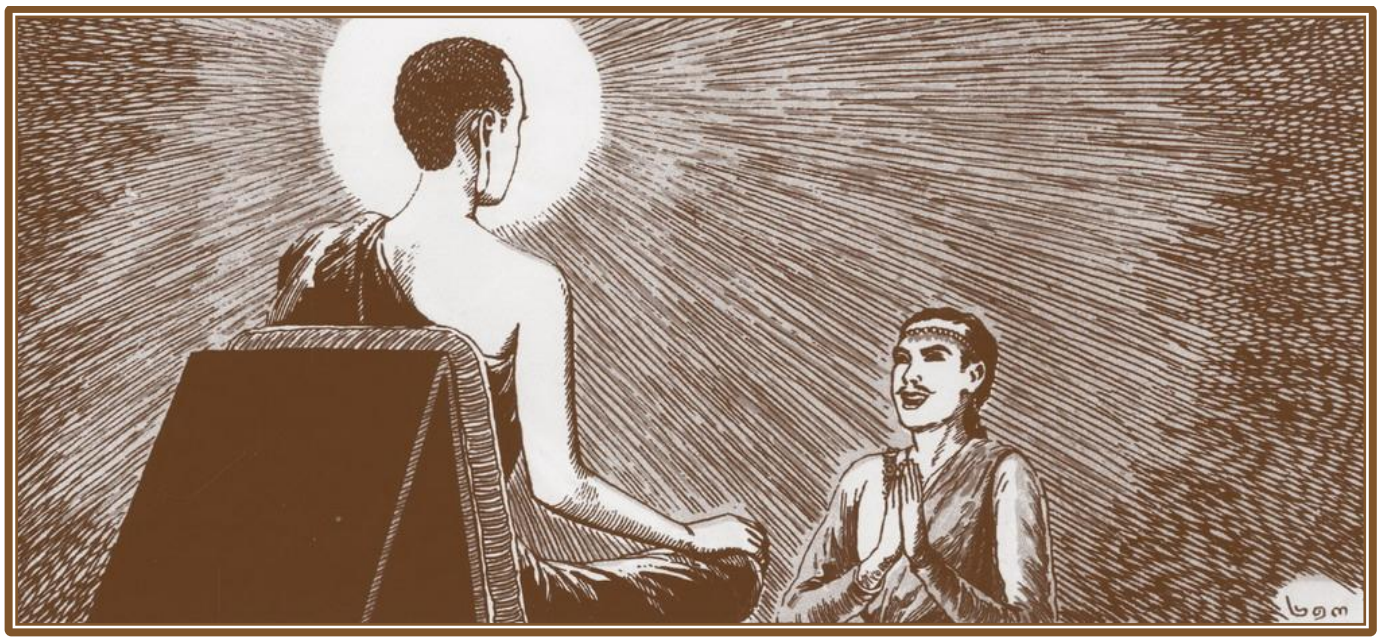

เมื่อทั้ง ๙ นายหายไปโดยไม่กลับไปทูลข่าวแก่พระราชบิดา ซ้ำร้ายได้ข่าวว่า พากันบวชเป็นสงฆ์ไปเสียแล้ว พระราชบิดาจึงใช้อำมาตย์คนใหม่ ซึ่งเคยเป็นเพื่อนเล่นกับพระพุทธองค์ให้ออกตามตัวแทน อำมาตย์คนนี้ได้คิดหาทางเอาสำลีอุดหูตนเองเสีย โดยไม่ยอมฟังพระธรรม ครั้นหมดการสอนพระธรรมแล้วก็เข้าทูลความจนได้

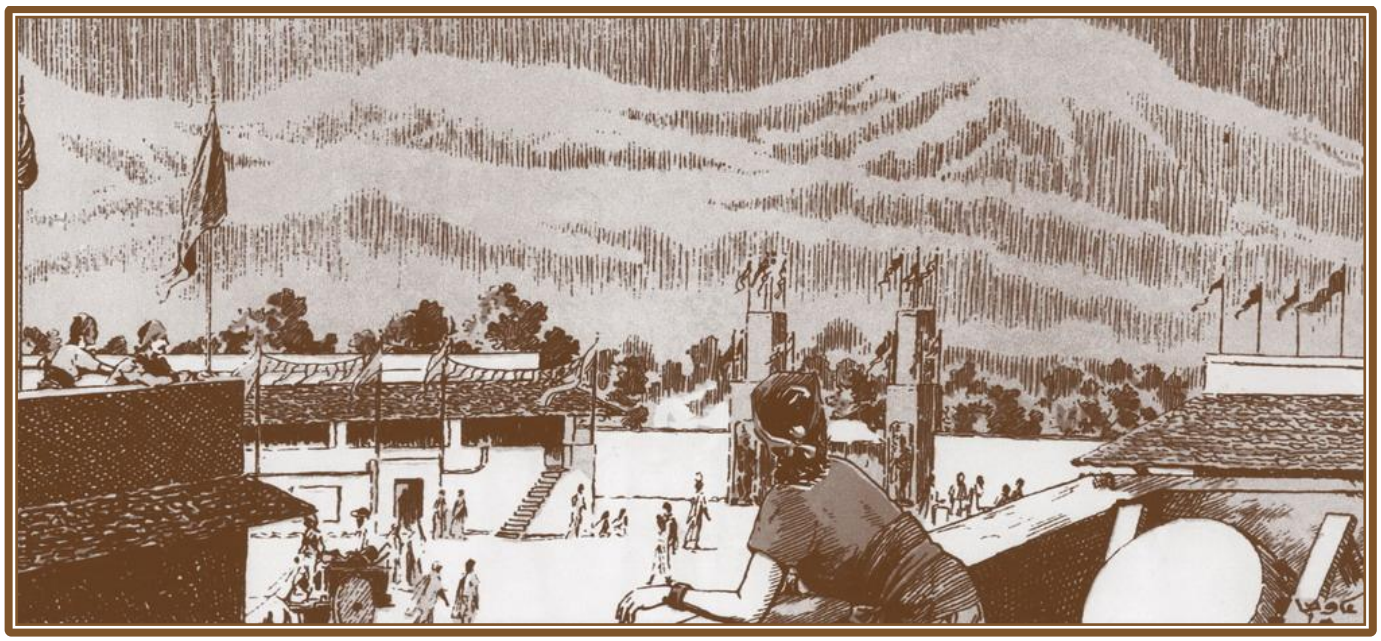

หลังจากพระพุทธองค์ได้รับปากกับอำมาตย์แล้วว่า จะไปเยี่ยมพระราชบิดาให้จงได้ ทางกรุงกบิลพัสดุ์ก็เร่งตกแต่งธงทิวและซุ้มประตูเป็นการใหญ่ ทั้งมีเวรยามรายทางคอยกระหน่ำกลอง เมื่อถึงเวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาให้รู้ทั่วถึงกัน เพื่อพระราชบิดาและพระนางศรียโสธรา พร้อมด้วยพระญาติพระวงศ์อีกประชาชนจะคอยรับทั่วหน้ากัน

ครั้นถึงวันที่พระพุทธองค์ได้ย่างกลับมาสู่นคร กลองสัญญาณได้ตีกระหน่ำมาเป็นทอด ๆ พระนางศรียโสธราเป็นผู้อยากเห็นก่อน จึงเสด็จออกไอยู่นอกกำแพง ณ ประรำใกล้ต้นไทร คอยดูอยู่พร้อมด้วยนางบริวารทั้งหลาย ส่วนประชาชนนั้น คอยเฝ้าเรียงรายไปตามทางจร ดูช่างเป็นการครึกครื้นที่สุดในเวลานั้น

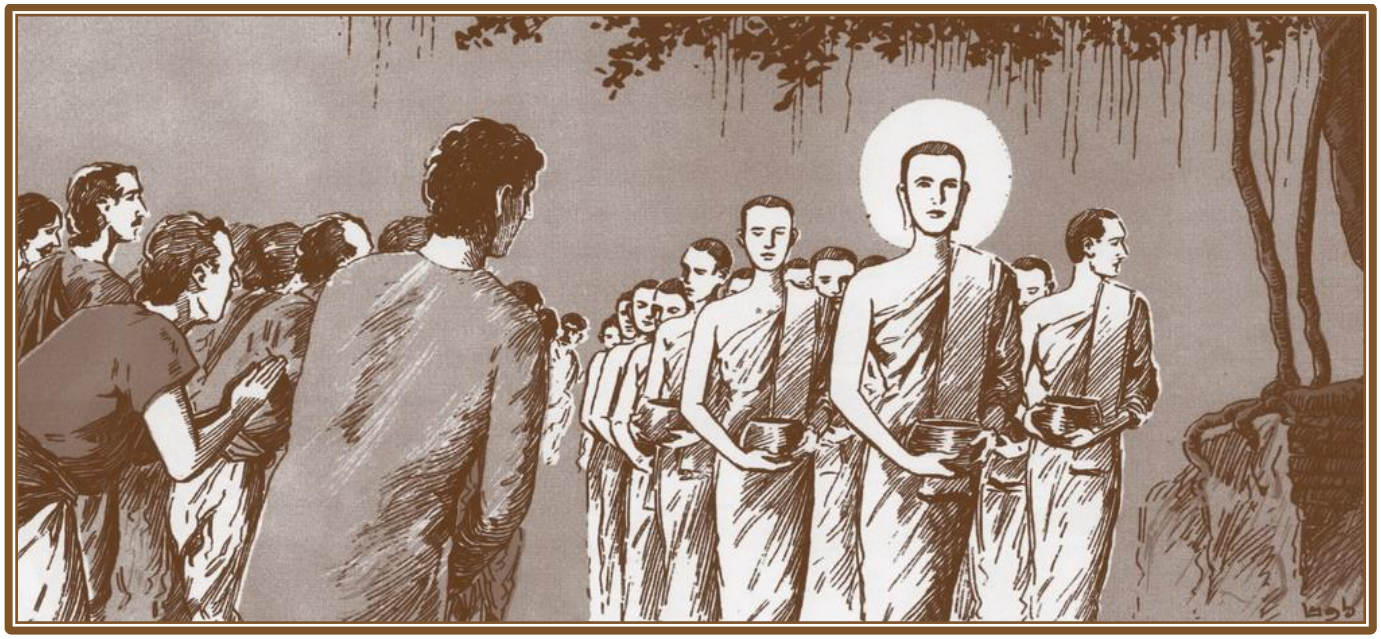

ในครู่ต่อมา พระนางศรียโสธราได้เห็นบุรุษหนึ่ง ผมเกรียน เดินมาอย่างช้า ๆ แต่งกายคล้ายฤาษี ทั้งมีผ้าอีกผืนหนึ่งพาดไหล่ บุรุษนั้นมีสง่าที่สุด ซึ่งยากจะหามนุษย์ใดเสมอเหมือนได้ เดินอุ้มบาตร ทั้งมีอีกสองบุรุษในเครื่องแต่งกายลักษณะเดียวกันเดินตามหลังมา น่าแปลกประหลาดนัก ที่ผ่านใคร ใครก็เกิดศรัทธาหาของถวายตลอดมา บุรุษนั้นก็รับด้วยดี

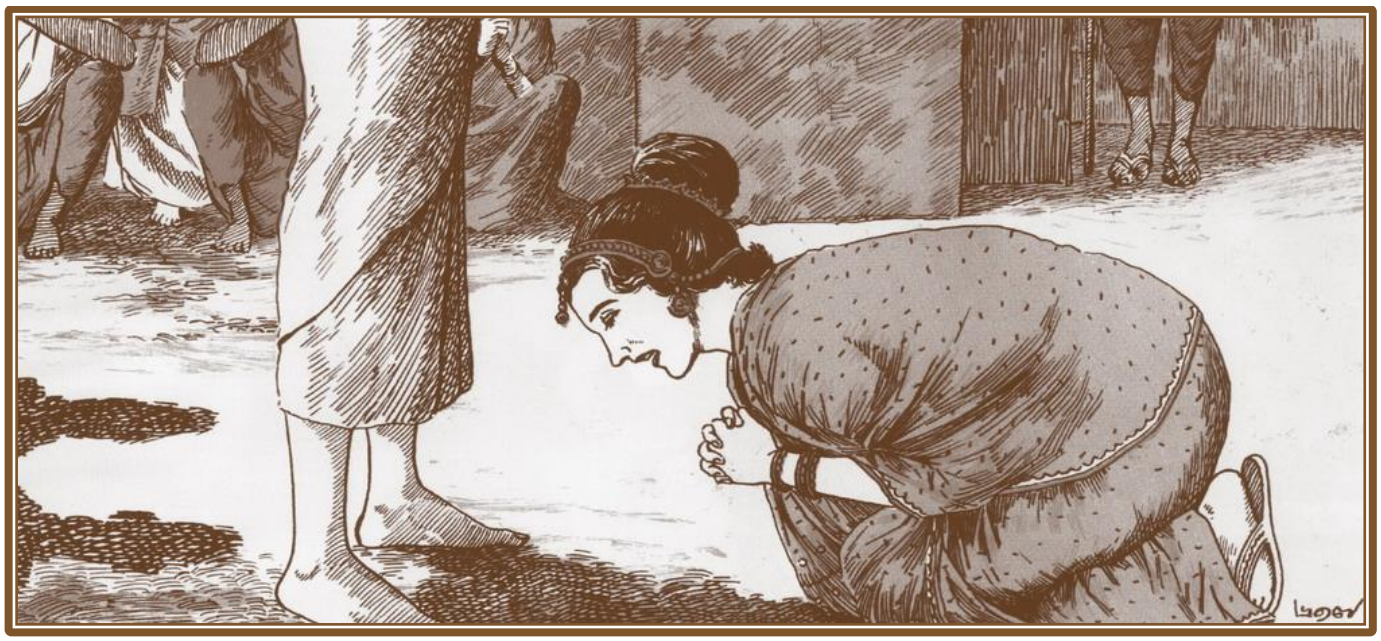

พอบุรุษนั้นเดินมาถึงหน้าประรำ พระนางศรียโสธราก็จำได้ จึงวิ่งออกมา และร้องเรียกว่า " พระองค์สิทธัตถะ" แล้วพระนางก็กันแสงสะอึกสะอื้น หมอบกราบลงใกล้พระบาท พระพุทธองค์ปล่อยให้นางเศร้าโศกไปชั่วครู่ แล้วทรงเทศนาชี้แจงในข้อผิดและถูกในการดีใจ เศร้าใจ ว่าอะไรเป็นกองทุกข์และกองสุข

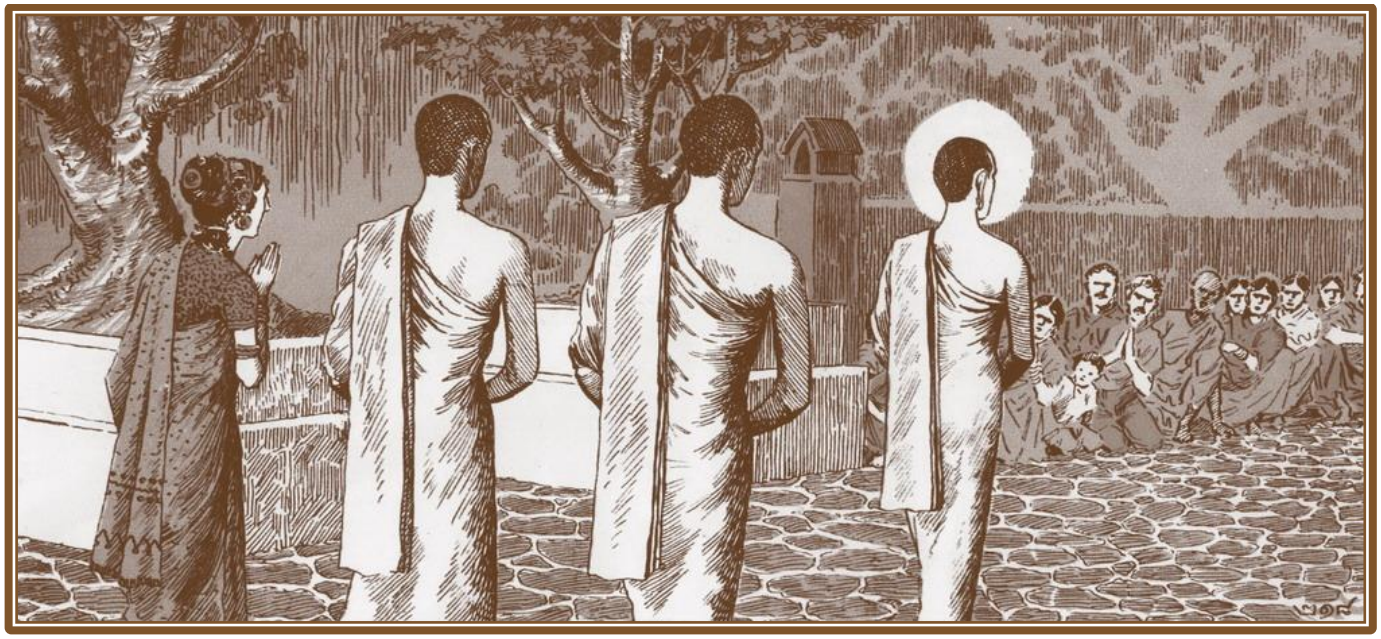

พระนางศรียโสธราจึงระงับจิตที่เศร้าเสียใจลง และกลับเกิดผลยินดีในการเปลี่ยนชีวิตของพระพุทธองค์ จากคนธรรมดาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีศักดิ์สูงยิ่งกว่ากษัตริย์ใด ๆ นางได้เดินตามไปห่าง ๆ ในระหว่างทางจะเข้าเมือง ทั้งได้เกิดศรัทธาขึ้นในบัดนั้น มีความรู้สึกว่า คล้ายกำลังเดินตามเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ในโลก

ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะนั้น คอยอยู่ข้างใน มีผู้ทูลว่า พระพุทธเจ้านั้นแต่งกายแบบยาจก ดุ้มบาตรขอเศษอาหารจากคนชั้นต่ำเรื่อยมา จึงเสียพระทัยและโกรธ ทรงสลัดเสียซึ่งความรัก ทรงถ่มพระเขฬะลงบนพื้นอย่างโทสะจัด แล้วถอนพระมัสสุอย่างฉุนเฉียว ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่มีอะไรดีกว่า แล้วผลุนผลันพ้นขุนนางไป

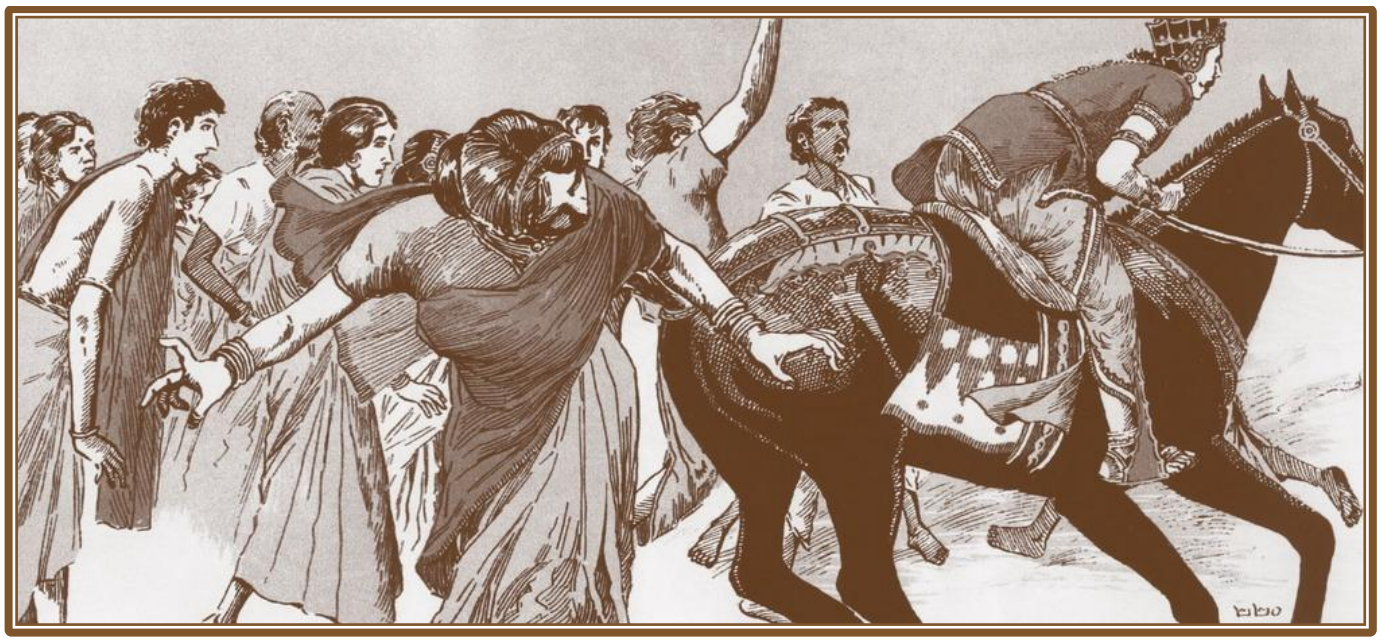

ทรงเผ่นขึ้นมาศึกวิ่งไปเต็มเหนี่ยวในถนนที่มีคนแน่น ประชาชนต่างแตกฮือ สุดที่จะทูลแก่พระองค์ว่าจงนั่งลงตรงโน้นคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมา พระองค์ควบม้าไปด้วยมุโกรธ หมดความยับยั้ง และก็ไม่รู้ว่าจะไปแค่ไหนจะสิ้นโกรธ ในตอนท้ายจะลงเอยด้วยประการใด เป็นความพลุ่งพล่านชนิดไม่มีหลักที่มาของเหตุผล

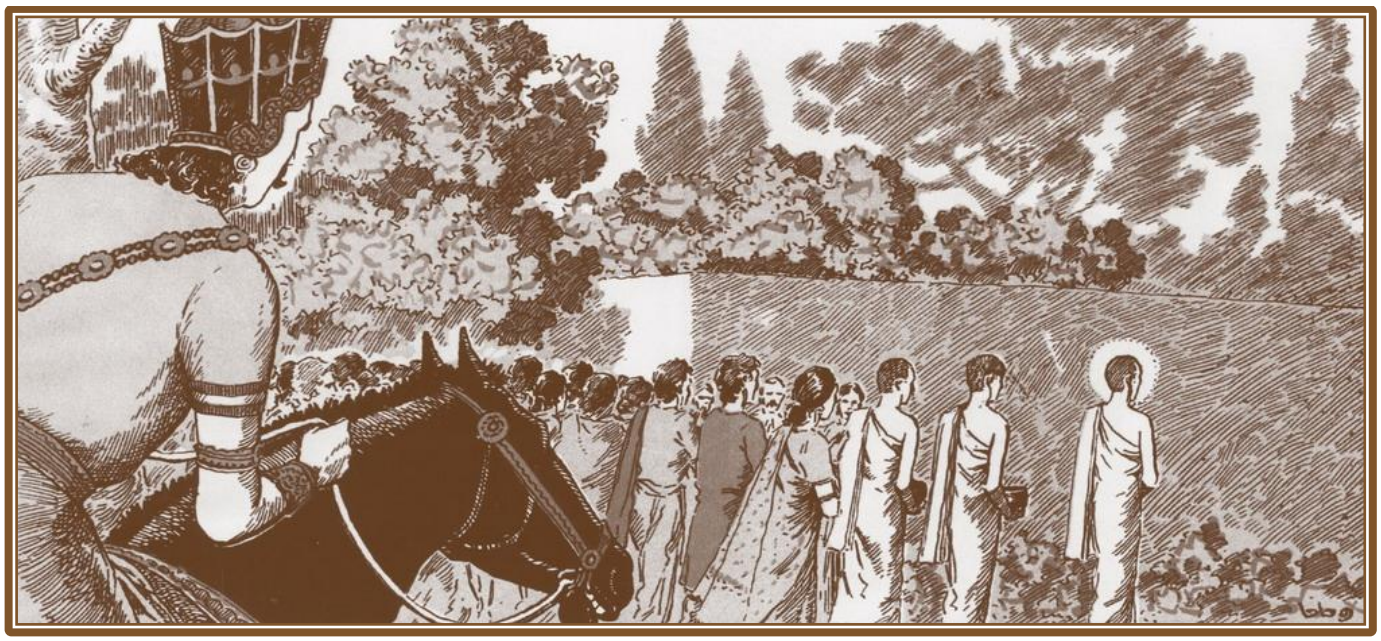

ครั้นขับม้าใกล้เข้ามา เห็นผู้คนหนาแน่นเดินพนมมือตามพระพุทธองค์ สิ่งที่เห็นนั้น ทำให้ฉงนพระทัยพฤติการณ์ของประชาชน เป็นการประกันในด้านเคารพบูชาในพระพุทธองค์ ดุจผู้เหนือหัวหรือพระเจ้าผู้สร้างโลก มิใช่กระทำแก่ยาจก ดังที่พระองค์กำลังเหยียดหยามอยู่ คลื่นมนุษย์ได้เคลื่อนตามพระพุทธองค์ไปอย่างเงียบ ๆ สงบ

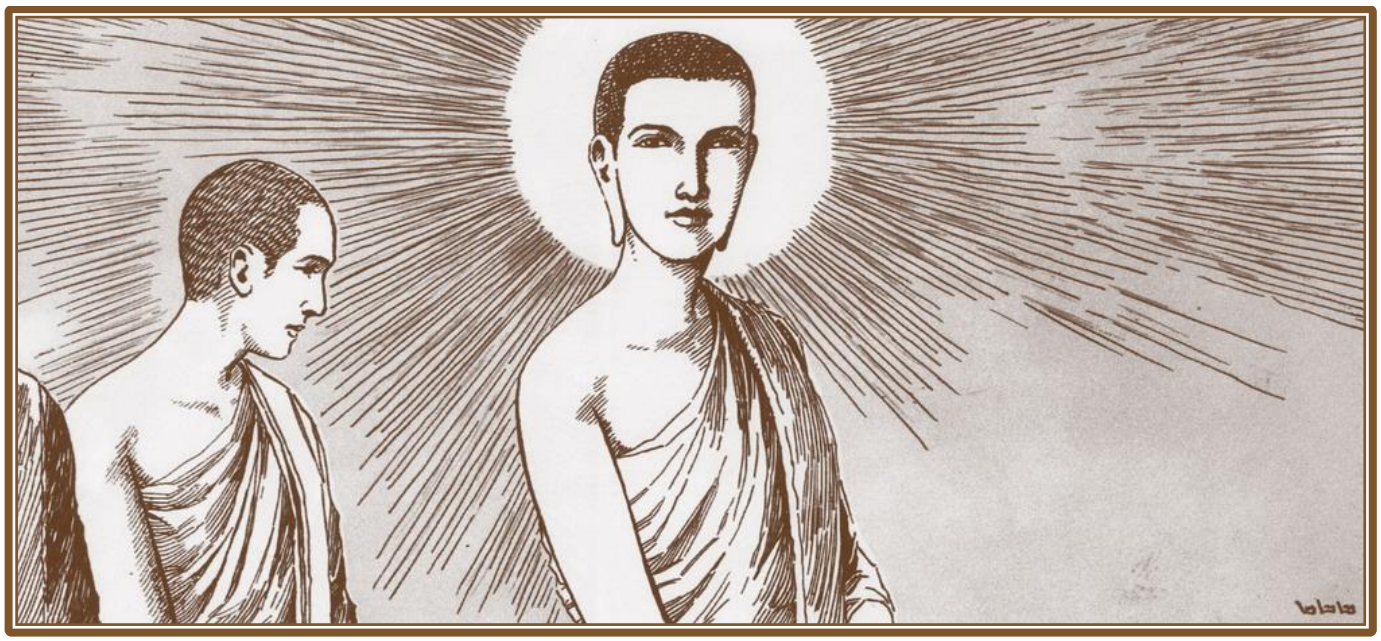

เมื่อสงสัยในพฤติการณ์จึงลดฝีเท้าม้าเป็นเหยาะย่างตามไป ครั้นตามใกล้เข้าไป จึงเห็นพระพุทธเจ้าในเครื่องทรงนักบวช โกนหัว ท่าทางนั้นสง่าผิดมนุษย์ธรรมดา มีรังสีเป็นประกายที่พระนลาฏและพระเศียร ครั้นพระมหาบุรุษหันมาดูพระราชบิดา แววพระเนตรนั้นช่างแจ่มใสและอ่อนโยน พระราชบิดาถึงแก่ลดความโมโหโทโสลงไป

ต่อเมื่อฝูงชนแหวกทาง พระราชบิดาทรงหยุดม้าให้นิ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรแสดงเคารพต่อพระราชบิดา แล้วก้มเศียรลงพร้อมกับคุกพระชานุลง ต่อพระพักตร์พระราชบิดา ด้วยพระอาการงามสุภาพ พระทัยพระราชบิดาก็อ่อนลง ทรงเข้าพระทัยว่า ด้วยเหตุนี้หรือ ฝูงชนจึงเดินตามรอยพระบาท ดังกับพร้อมแล้วจะถวายตัว

แต่ความทิฐิแห่งพระราชบิดาได้กล่าวว่า เหตุใดสูเจ้าจึงย่างเข้าประเทศของตัว ด้วยการแต่งกายอย่างยาจกให้เสื่อมเสีย ทั้งรับเศษอาหารจากคนชั้นต่ำ สูเจ้าควรจะกลับมาด้วยเกียรติ แห่ห้อมด้วยกองทหารที่ประดับเกียรติ สูเจ้ากลับทำให้เสื่อมเกียรติ ทั้งตัวเราและตัวเอง พร้อมทั้งลูกเมียประยูรญาติ ให้ต้องขายพระพักตร์

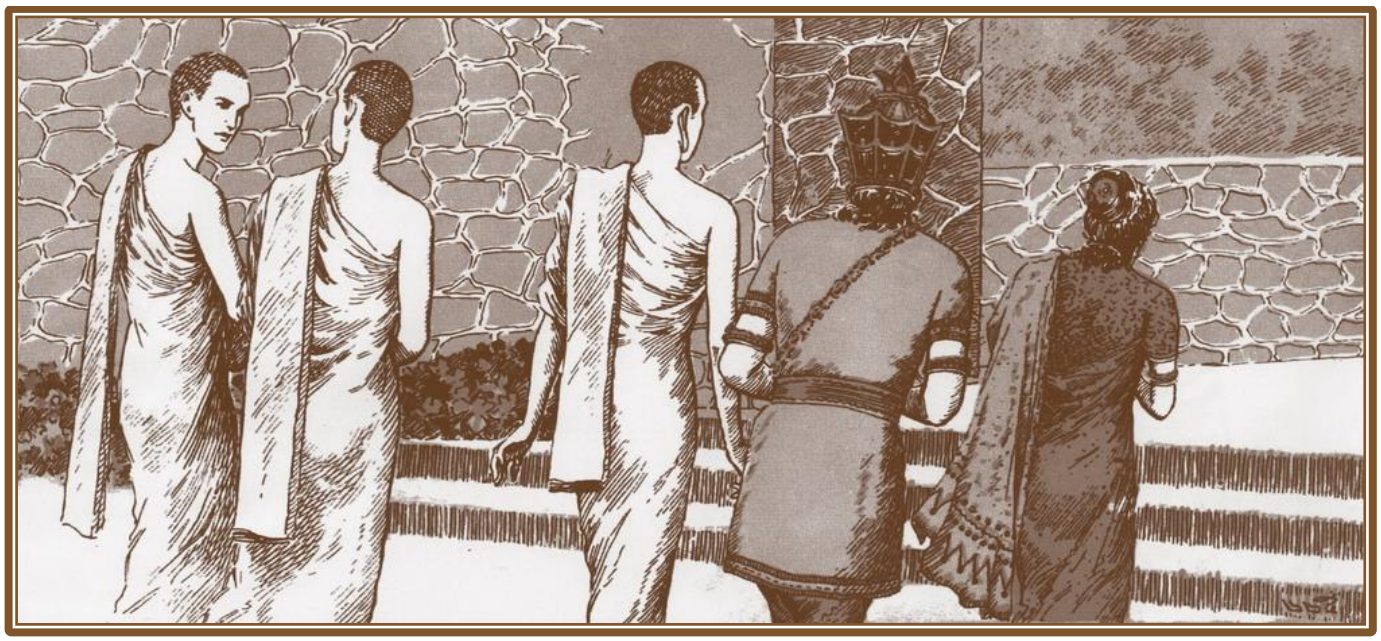

พระพุทธองค์ปล่อยให้พายุร้ายของพระราชบิดาโหมไปก่อนกว่าจะสลายตัว ซึ่งรวมแก่นสารเพียงหลงเกียรติในทางผิด หลงอำนาจ หลงสมบัติเท่านั้น เมื่อพายุแห่งโทสะคลายแล้ว พระพุทธองค์จึงเริ่มเทศนาเอาด้วยเหตุและผลอย่างลึกซึ้งละเอียดอ่อน ซึ่งพระราชบิดาไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อนเลย ดูดังกลับหน้ามือเป็นหลังมือ พระราชบิดาได้รับบาตรมาอุ้ม แล้วเดินตามไป

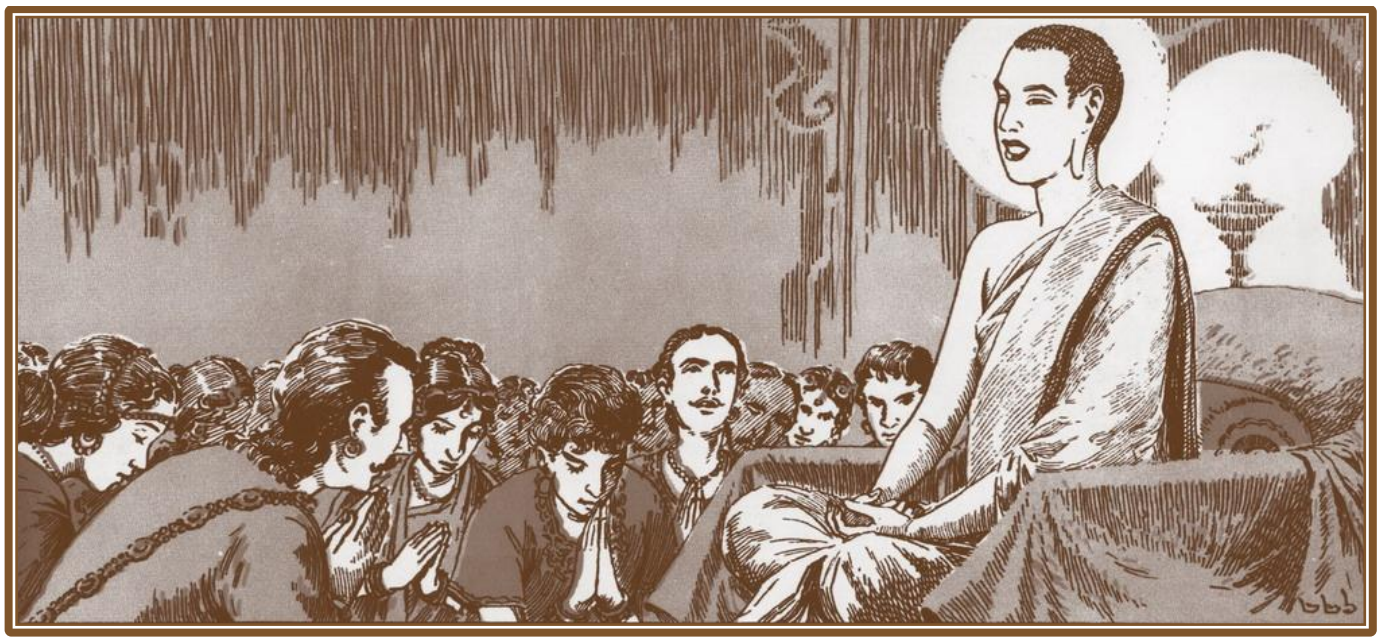

ช่างเป็นชัยชนะอย่างเด็ดขาดของพระพุทธองค์ ทั้งพระราชบิดาและพระนางศรียโสธราได้เกิดเลื่อมใสขึ้นในเวลาที่รวดเร็ว ในคืนนั้น จึงมีการนัดหมายบรรดาพระญาติพระวงศ์มาเนืองแน่น เพื่อฟังพระธรรมเทศนาแห่งพระองค์ขึ้นในพระราชฐาน พระองค์จึงได้บรรยายแก่นแห่งความจริง ซึ่งพระองค์ค้นพบคนเดียวในโลก ให้ฟังอย่างละเอียดอ่อนและจับใจทั่วกัน

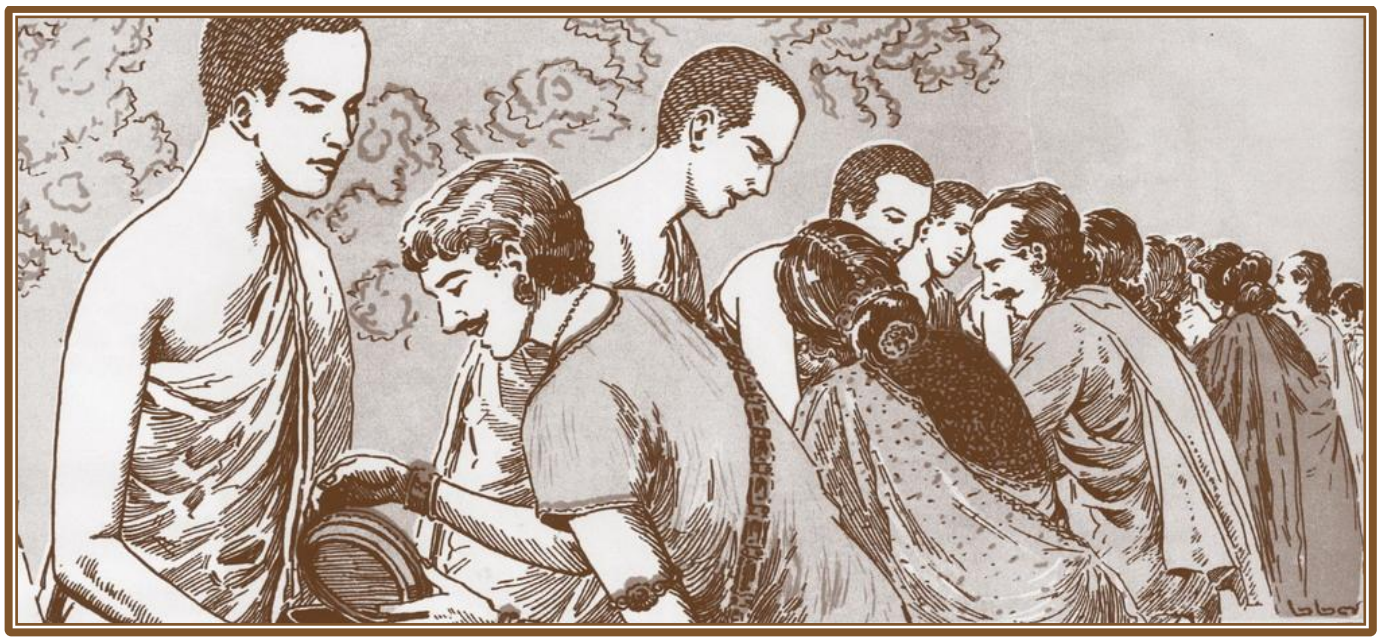

รุ่งขึ้นได้มีเหตุการณ์ใหม่เกิดขึ้นในพระราชฐานเป็นครั้งแรก คือ ได้มีการนิมนต์สาวกแห่งพระองค์ที่ติดตามมาทั้งหมด เข้ามายังพระราชฐาน มีถวายอาหารใส่บาตร ตามแนวทางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสาวกทั้งหลายยืนเรียงจากพระองค์ และพระญาติทั้งมวลได้กระทำตนเป็นพุทธมามกะ รู้จักทำใจให้กว้างเมตตาอารีต่อผู้อื่นโดยละเอียดอ่อนผ่องใส

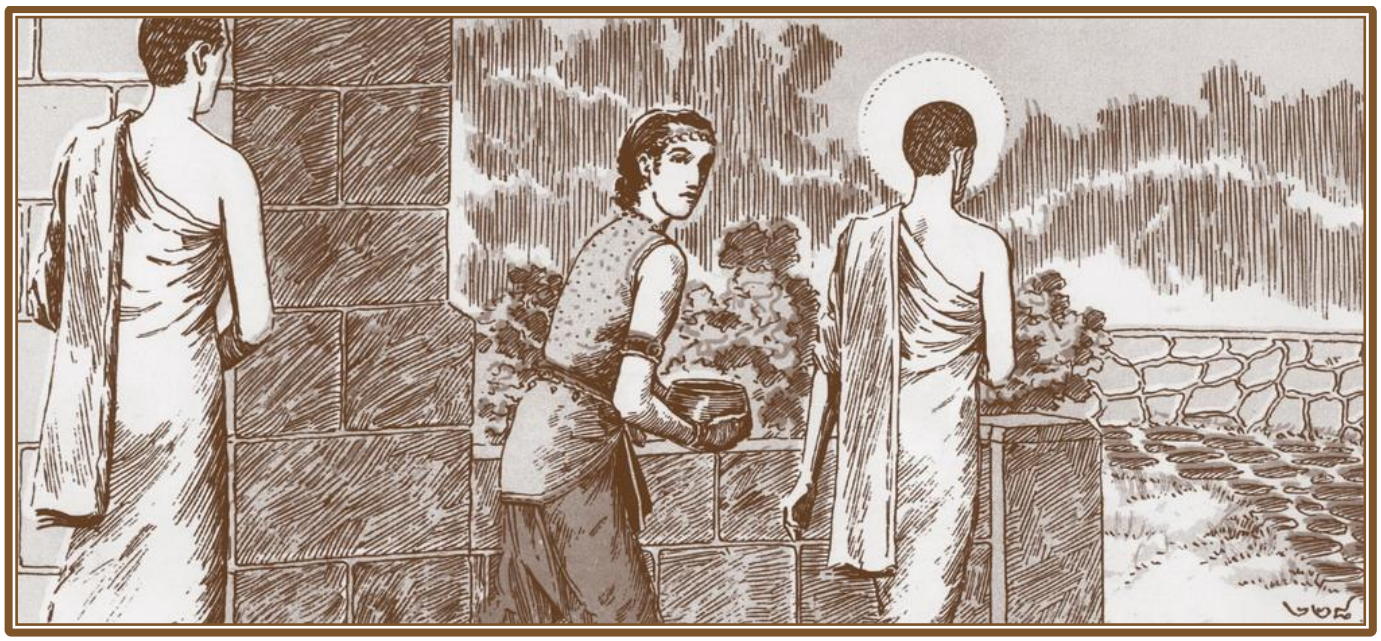

อีกวันหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสรู้ พระญาติแห่งพระองค์คือพระนนท์นั้น อ่อนแอในทางครองตนในชีวิตธรรมดา ทรงเห็นว่า ควรจะละเพศเดิมเสีย จึงไปรับบาตรที่ที่อยู่พระนนท์ ตอนจะกลับได้ส่งบาตรให้พระนนท์อุ้มไปส่งยังที่พัก ฝ่ายนางชนปทกัลยาณีคู่หมั้น เห็นดังนั้นเกิดสังหรณ์ จึงร้องทูลขอให้กลับ พระนนท์เกรงพระทัยพระพุทธองค์ จึงไม่กล้าจะกลับบัดนั้น

เหตุการณ์ประหลาดได้เกิดขึ้น พระนนท์นั้นไม่คิดจะบวชเลย แต่ครั้นถูกพระพุทธองค์ขอให้บวชก็คิดคล้อยตาม บวชไปทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ตั้งใจ ครั้นโกนผมบวชไปแล้วก็นั่งซึมเซา ในสมองนั้น ก้องไปด้วยเสียงคู่หมั้นร้องเรียกโหยให้ เพื่อให้กลับไปวิวาห์ เห็นจะเป็นด้วยความอ่อนแอไม่เป็นตัวของตัวเองนี้เป็นแน่ พระพุทธองค์จึงได้จับบวชเสียเลย

พระสัพพัญญูทรงเพ่งเล็งอยู่ตลอดเวลาว่า พระนนท์นั้นหนักอยู่ทางอิสตรีมากกว่าทางอื่น จึงคิดเอาเรื่องอิสตรีเข้าแก้ไข ทรงชี้แจงถึงหญิงหลายชั้น ทั้งแจงให้เห็นถึงความไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงแห่งร่างกายจากสวยไปน่าเกลียด ในที่สุดก็เน่าเปื่อย ที่ไหนจะเทียบเท่ากับนางชาวสวรรค์ ซึ่งจะงามอยู่ตั้งพันปี พระนนท์จึงเห็นด้วย

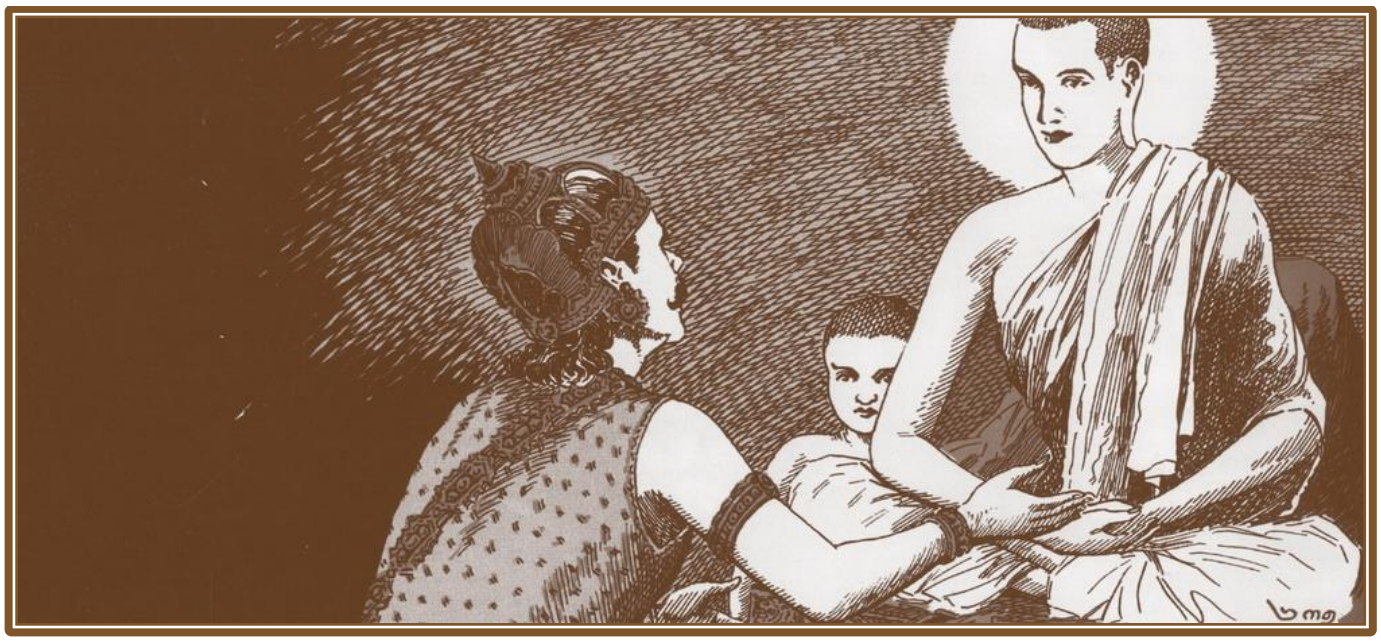

ด้วยความห่วงใยในพระราหุลราชโอรสอีกองค์หนึ่ง ว่าจะพบกับกองทุกข์เมื่อโตขึ้น จึงจัดการบวชเณรให้เสีย เมื่อตอนออกไปหาพระองค์ พระพุทธบิดารู้เข้าก็ต่อเมื่อบวชแล้ว จึงเสด็จออกไปหาพระพุทธองค์ และรำพันถึงความเสียดายที่จะให้ครองราชย์แทน แต่บวชแล้วก็แล้วไป แต่เจ้านายอื่น ๆ ถ้าจะบวชอีก ขอให้รับอนุญาจากบิดามารดาก่อน

เมื่อพระพุทธบิดาและพระนางศรียโสธรา อีกพระญาติทั้งหลาย แจ่มใสในพระธรรม และรู้จักเพศของสมณะแล้ว ไม่มีใครยังมืดมัวอีก พระสัพพัญญูจึงหมดห่วงในพระทัย พระองค์ได้ถวายพระพรแด่พุทธบิดา ทั้งศรียโสธราอีกวงศ์ญาติ แล้วอำลาจากไป นำพระราหุลและพระนนท์ พร้อมด้วยสาวกทั้งหมดเสด็จกลับยังพระวิหาร ณ แคว้นราชคฤห์

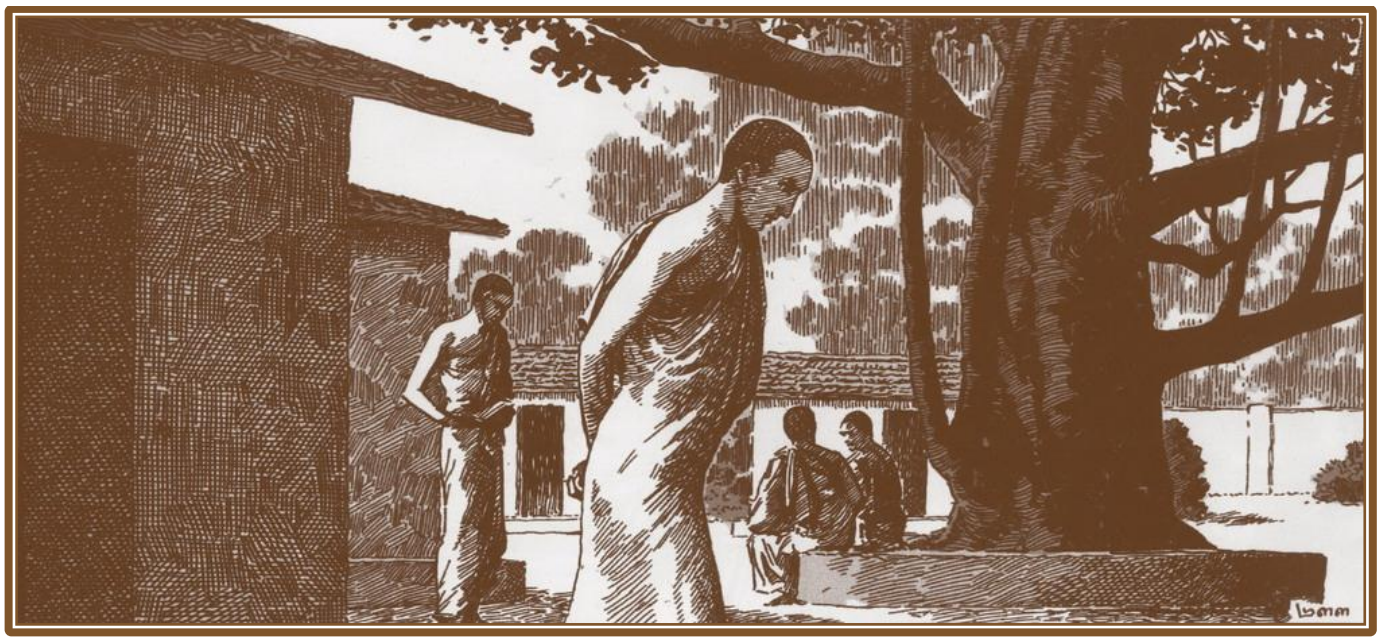

การละเพศเดิมออกบวชติดตามพระพุทธองค์ ได้แพร่หลายขึ้นในกรุงกบิลพัสดุ์ มีเจ้าชายอีกหลายพระองค์เดินทางตามไปขอบวชเป็นสาวก และก็มีเจ้าชายเทวทัต พระญาติอีกองค์หนึ่ง ซึ่งมีนิสัยอิจฉาริษยาติดตัวมาแต่ทรงพระเยาว์ ฉะนั้น การตามไปบวชเป็นสาวกอยู่ ก็หาหมดพระนิสัยเดิมไปได้ คงครุ่นแต่ความริษยาอยู่เสมอ

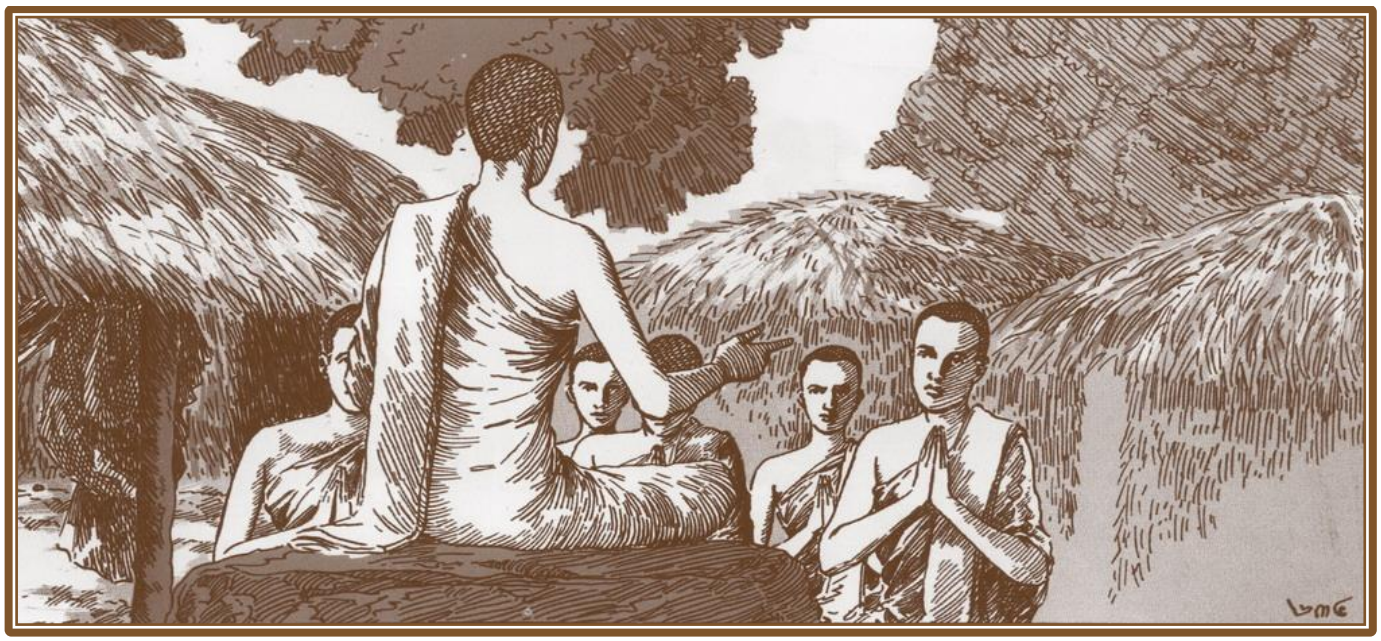

ด้วยใจทรามของเทวทัต เกิดริษยาในความยิ่งใหญ่แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงคิดร้ายจะปลงพระชนม์พระพุทธองค์ถึงสองครั้ง แต่ก็ทรงหลุดไปได้เพราะพระบารมี ในที่สุดได้ขอแยกทางกับพระพุทธองค์ เกลี้ยกล่อมสงฆ์ที่โง่เขลาหมู่หนึ่งไปเป็นสาวกแห่งตน ตั้งตนเป็นพระศาสดาแข่งกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกแห่งหนึ่ง

พฤติการณ์อันเป็นพาลคิดล้างผู้มีคุณ ได้เสนอสนองตนเอง ด้วยเกิดเหตุขัดข้องขึ้นในพวกเดียวกันถึงวิวาทกัน และถูกทำร้ายถึงกับล้มเจ็บลงอย่างหนัก เห็นทีไม่รอด จึงคิดจะไปหาพระพุทธองค์ให้ช่วยปัดเป่า จึงให้สงฆ์โง่เง่าผู้เป็นศิษย์หามไปยังพระวิหาร แต่ด้วยกรรมแห่งตน จึงสิ้นชีวิตเสียตามทางโดยมิถึงพระศาสดา

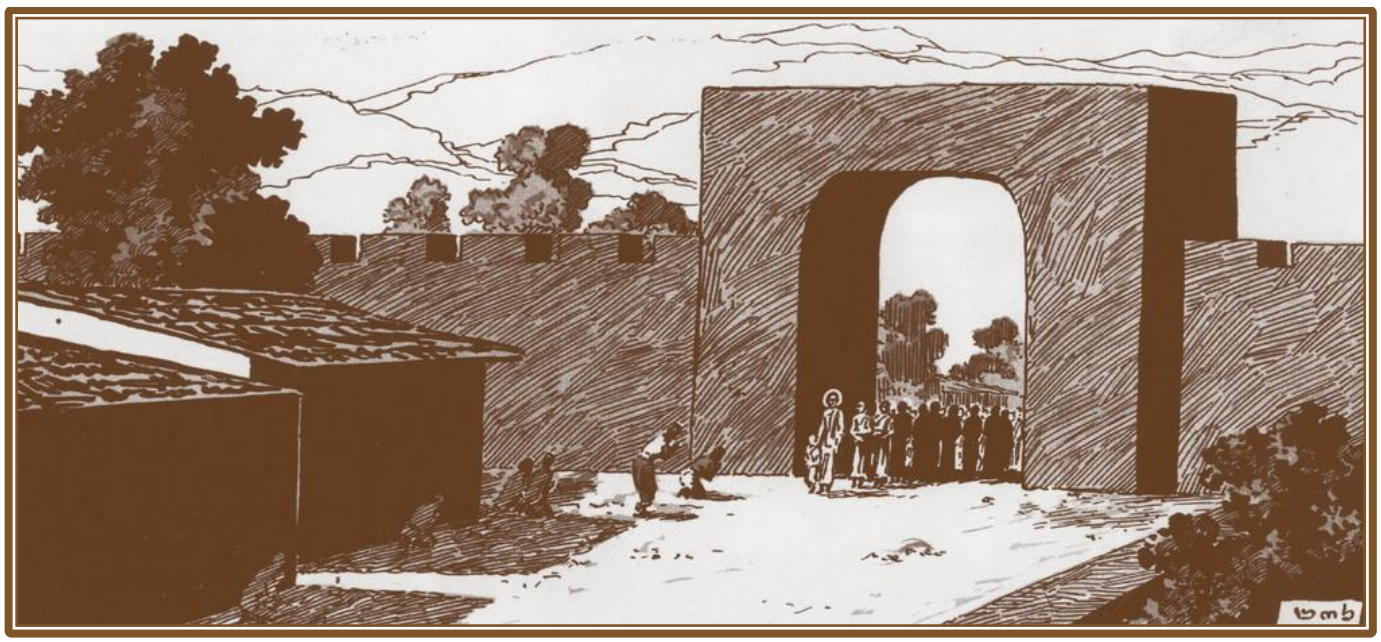

มีเหตุการณ์สำคัญขึ้นเหตุหนึ่ง ที่พระมหาบุรุษต้องรีบเสด็จไปยังนครกบิลพัสดุ์อีกโดยด่วน เนื่องจากพุทธบิดาประชวรหนัก พระองค์จึงนำเหล่าสาวกไปด้วย เพื่อแก้ไขการประชวรของพุทธบิดา ด้วยบารมีสงฆ์ทั้งหมด พอย่างเหยียบเข้าพระนครกบิลพัสดุ์ ตามแถวทางก็เนืองแน่นไปด้วยประชาชนเรียงรายตลอดจนถึงพระราชฐาน

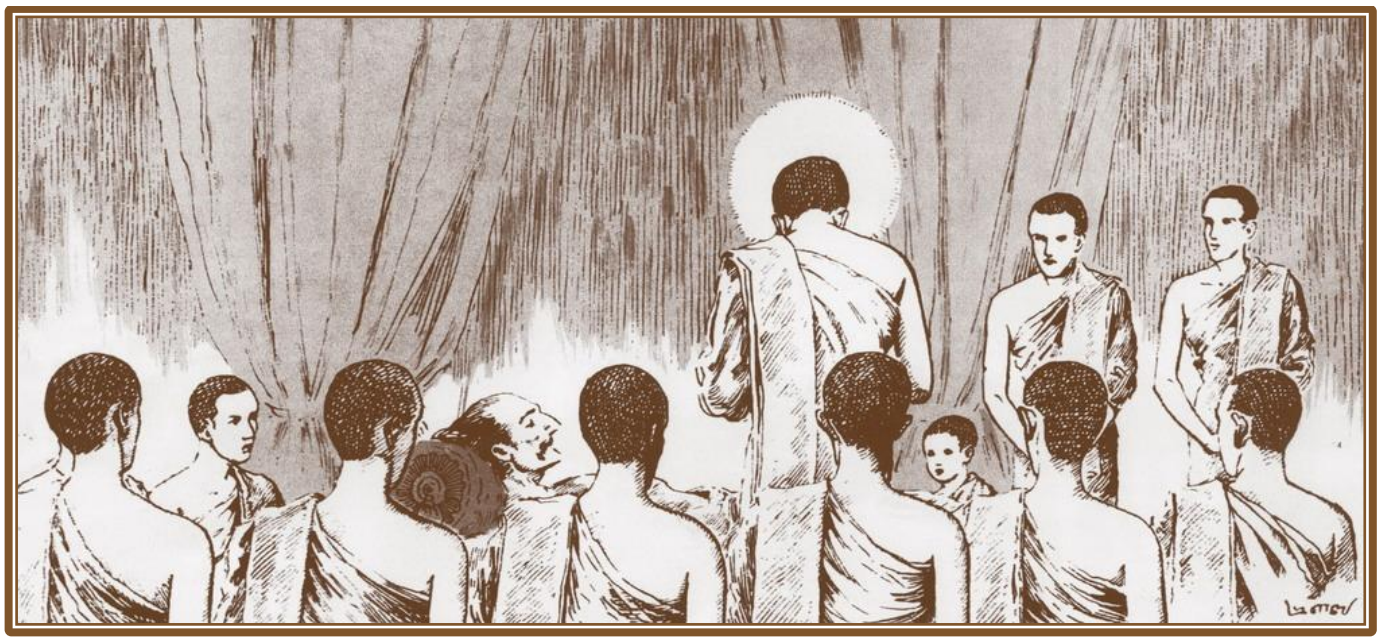

ในมหาปราสาทแน่นไปด้วยผู้ทรงศีล เป็นพยานในพิธีพระศาสดาจะทำสัตยาธิษฐานด้วยพระบารมีแห่งพระองค์ และมวลผู้ทรงศีลช่วยเป็นกำลังบำบัด เมื่อเสร็จคำอธิษฐานแล้ว พระองค์ใช้พระหัตถ์ขวายกขึ้นลูบไล้พระวรกายพุทธบิดาทางเบื้องบน ส่วนพระราหุล พระนนท์ พระอานนท์ กระทำตามทางเบื้องล่างไปถึงปลายพระบาท

บัดดล พระอาการประชวรแห่งพุทธบิดาก็ทุเลา ได้พระสติกลับคืนมา และลุกขึ้นประทับนั่ง ยกพระหัตถ์ทั้งสองประนมไหว้แด่องค์พระศาสดา พร้อมกับรับสั่งขอบพระทัยที่มาช่วยแก้ไขทัน แต่พระศาสดาตรัสรู้แล้วว่า พุทธบิดาจะถึงกาลสิ้นพระชนม์ จึงดำรัสเทศนาในธรรมขั้นสูง ให้พุทธบิดายึดเหนี่ยวพระทัยให้ผ่องใสในวาระสุดท้าย

ครั้นจบคำเทศนาลง พระหทัยของพุทธบิดาก็ผ่องใสยิ่งนัก และทั้งรู้ด้วยว่าพระองค์จะถึงกาลสิ้นลมแล้ว จึงประนมกรขออโหสิแด่พระมหาบุรุษในกรรมต่าง ๆ แต่หนหลัง และกล่าวคำอำลาสู่กาลสวรรคต จบคำแล้วเอนพระกายลงดังเดิม ก็สิ้นลมปราณ บัดนั้น เสียงร่ำไห้แห่งญาติทั้งหมดในที่นั่น ก็โหยหวนทั้งปราสาท สุดที่พระพุทธองค์จะให้สติได้

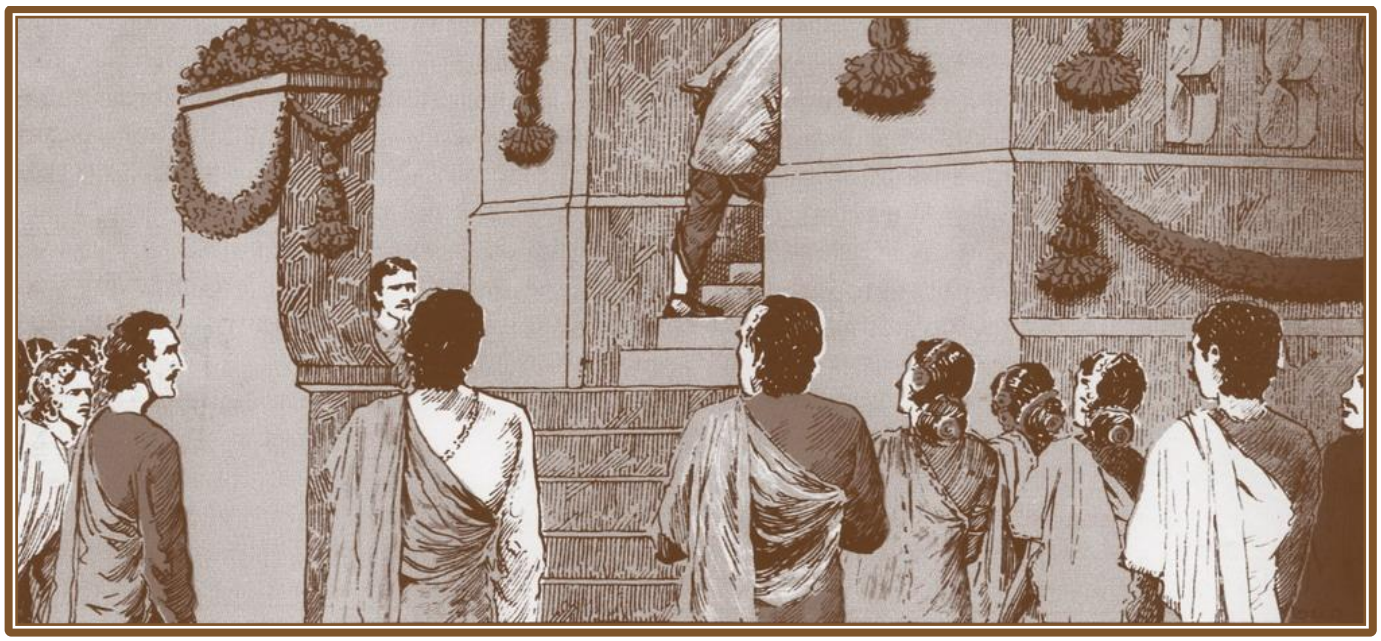

การจัดพระศพได้เป็นไปโดยด่วน โดยมีพระกัสสปะเป็นแม่งานตามบัญชาแห่งพระพุทธองค์ ความสลดอาลัยได้กระจายไปทั่วกรุง และอีกทั้งนครใกล้เคียงที่รักใคร่ในพระพุทธบิดา ได้รีบมาพร้อมกัน การถวายพระเพลิงครั้งนั้น เจ้านายต่างนครได้พากันกระทำพิธีตามพุทธบัญญัติ เป็นครั้งแรกแต่โบราณกาลยังมิเคยทำเลย

เมื่อเสร็จสิ้นการถวายพระเพลิงพระศพพระพุทธบิดาแล้ว พระมหาบุรุษก็พาสาวกกลับยังสำนักเดิม และมีการแยกทางกันไปประกาศพระธรรมยังแคว้นอื่น ๆ และนานเท่านาน พระองค์มิได้หยุดกิจนี้เลยแม้พระชนม์จะย่างเข้าเขตชรามากแล้ว ทั้งมวลสาวกทั้งหลายก็ล่วงเข้าวัยชราตาม ๆ กัน แต่ทุกองค์ก็มิได้ละเว้นในกิจนี้ คงดำเนินตามรอยพระพุทธบาทไปทุกแห่ง

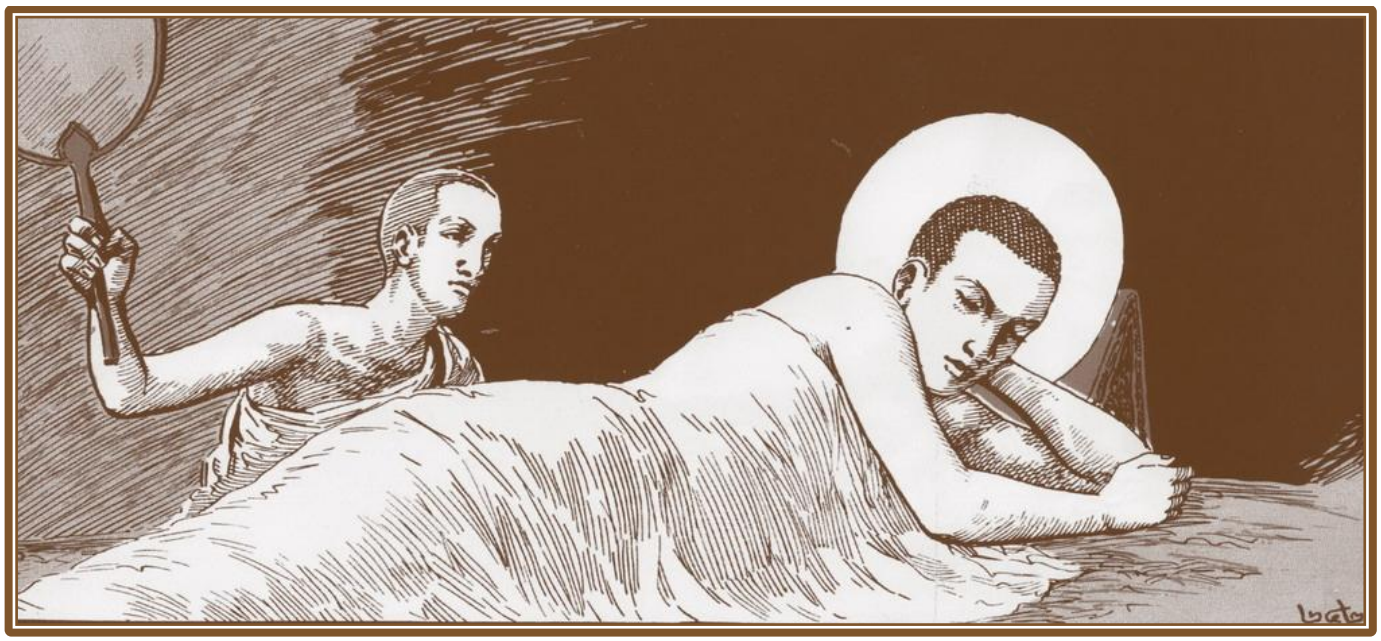

ต่อมาความชราก็ได้เข้าครองร่างกายของพระมหาบุรุษและสาวกมากเข้า ในที่สุดพระสาวกซ้ายขวาคือพระโมคคัลลาน์ พระสาริบุตร ก็ได้สิ้นอายุไปก่อน คงเหลือพระอานนท์เป็นที่ปรึกษาใกล้ชิด พระอานนท์นี้ก็มีกรรมบดบังปัญญาอยู่ จึงไม่สำเร็จอรหันต์ดังพระเถระอื่น ๆ แต่ความจงรักภักดีนั้นยอดเยี่ยม พระมหาบุรุษจึงรักและเวทนามาก และคงปรนนิบัติท้าวเธออยู่มิห่างไกล

พระมหาบุรุษย่อมรู้อะไรทั่ว ๆ ไปทั้งใกล้และไกล ท้าวเธอจึวรู้วันสิ้นสุดแห่งพระชนม์พระองค์เอง ร่นใกล้เข้ามาอีก ๒-๓ เดือน จึงเร่งแพร่พระธรรมหนักขึ้น ในครั้งหนึ่งไปนครไพศาลี เมื่อจะจากนครนั้น พระองค์ได้เหลี่ยวดูเป็นครั้งสุดท้าย รับสั่งกับพระอานนท์ว่า อานนท์ สำหรับไพศาลีนี้กับตถาคต จะได้ผ่านเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว

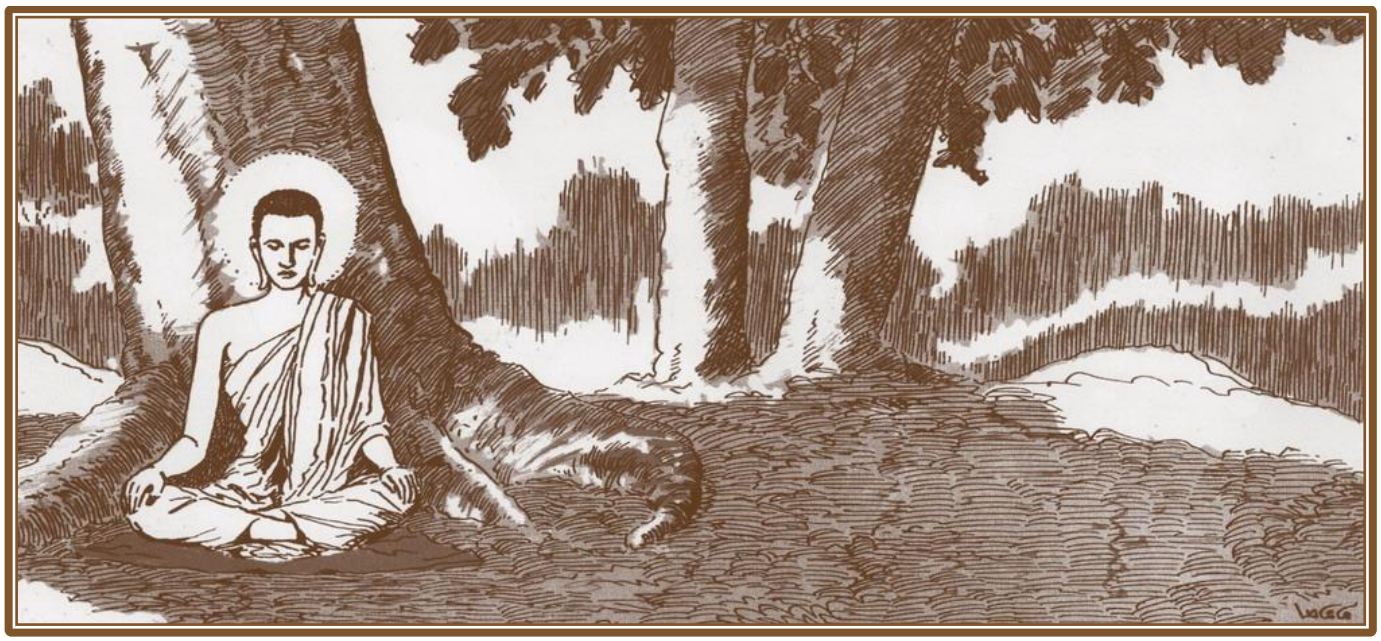

ตามทางที่ได้ผ่านมาในป่านั้น พระมหาบุรุษลองถามปัญหาพระอานนท์สองสามปัญหา แต่พระอานนท์ตอบไม่ได้ เพราะกรรมบดบังไว้ พระองค์จึงสั่งให้พระสาวกทั้งหลายหยุดพักผ่อนก่อน ให้พระอานนท์ปูอาสน์ให้ที่โคนไม้ เมื่อประทับแล้ว จึงอนุญาตให้พระอานนท์ไปพักตามใจชอบ แล้วพระองค์จึงเริ่มสำรวจสถานที่ว่าเมืองใดท้าวเธอจะเสด็จไปสู่ปรินิพพานดี

พระมหาบุรุษได้พาสาวกไปยังเมืองเล็ก ๆ ชื่อปาวานคร ตั้งพระทัยว่าจะบิณฑบาตอีกเป็นครั้งสุดท้าย และได้เสด็จเข้าพักที่อัมพวัน สวนมะม่วงนายจุณท์ เพราะรู้ล่วงหน้าอยู่แล้วว่า นายจุณท์จะต้องทำอาหารใส่บาตรพระองค์และพระสาวกด้วยศรัทธาอันแก่กล้า และก็เป็นความจริง ในคืนนั้นที่บ้านนายจุณท์ได้เร่งคนในบ้านทำอาหารไว้ใส่บาตรตอนเช้า ในเมื่อรู้ข่าวว่าพระพุทธองค์มาพักที่สวน

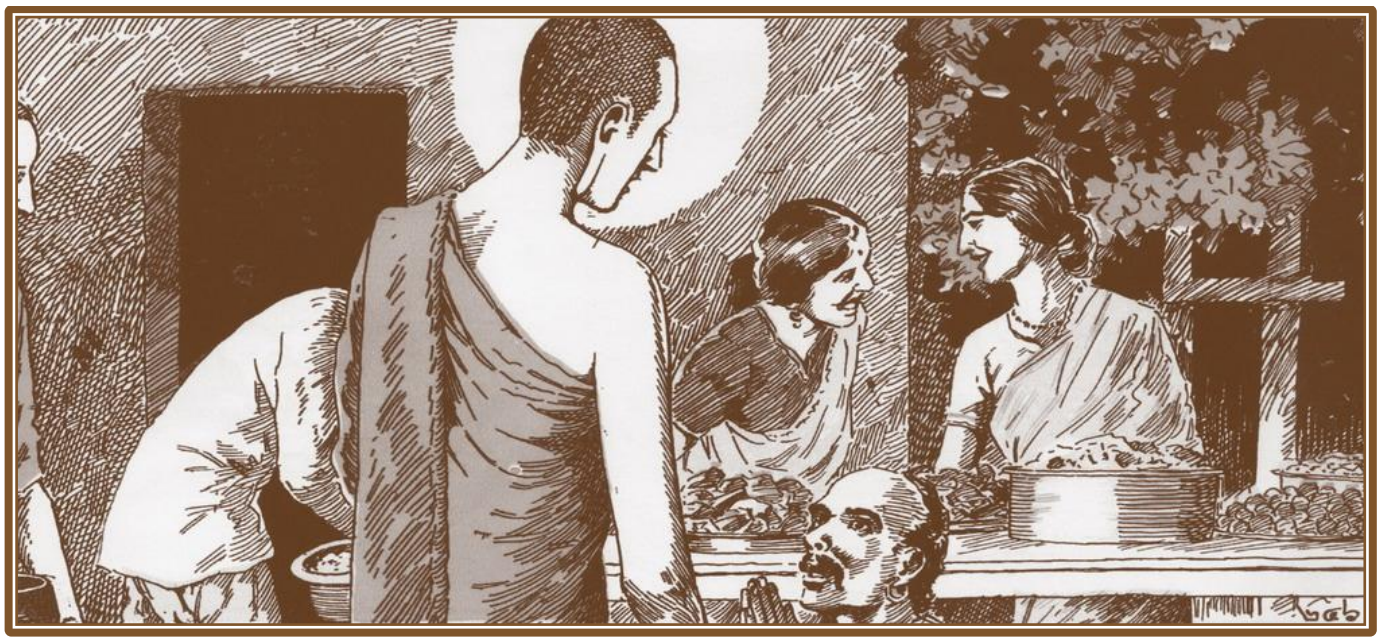

ในคืนนั้นเอง นายจุณท์ได้มานิมนต์พระพุทธองค์กับพระสาวก ให้ไปรับอาหารบิณฑบาตรที่บ้านในตอนเช้า พระองค์จึงรับนิมต์ ตอนเช้าพระองค์กับบริวารได้ไปถึงบ้านนั้น แลเห็นลูกสุกรย่างใส่ถาดไว้พร้อมอาหารอื่น ๆ พระองค์รู้ว่าสุกรนั้นมีพิษในตัวมัน ใครบริโภคก็ถึงตาย พระองค์จึงสั่งให้นายจุณท์ถวายเนื้อสุกรนั้นแต่พระองค์เท่านั้น ที่เหลืออยู่เอาไปฝังเสีย อย่าถวายพระสาวกอื่นอีก

นายจุณท์ได้ทำตามคำสั่งพระองค์อย่างเคร่งครัด มิได้ถวายเนื้อสุกรแก่องค์อื่น และได้นำไปฝังเสีย ครั้นพระองค์กับสาวกกลับมายังที่พัก ก็ลงมือฉันอาหาร เนื้อสุกรตกถึงท้องพระองค์สักครู่ ก็สำแดงฤทธิ์ มึนเมาและอาเจียนเป็นโลหิต เป็นที่ตกใจไปทั้งหมด แต่พระองค์มิได้รับสั่งแต่ประการใด เพราะต้องการให้เป็นไปตามกรรมครั้งหลังที่ยังมีอยู่เป็นครั้งสุดท้าย

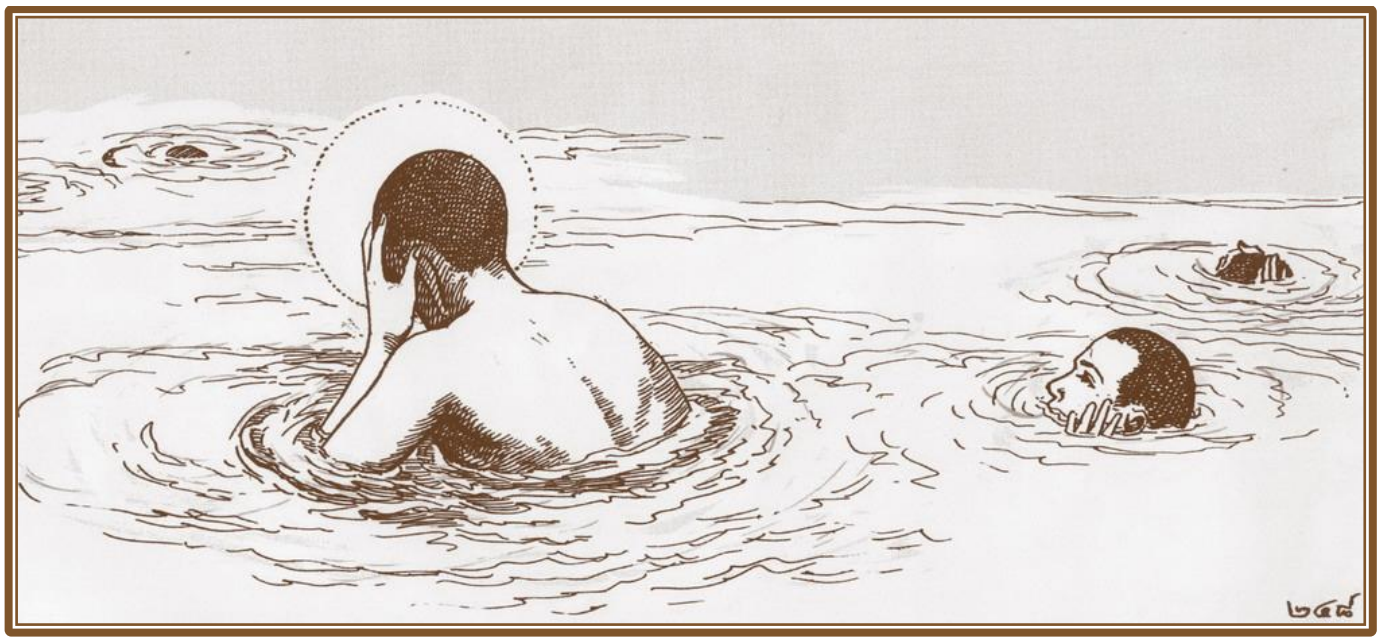

อำนาจแห่งพิษร้ายในสุกร ทำให้พระองค์หมดพระกำลังลงมากจนเห็นได้ แต่พระองค์ยังมุ่งจะไปยังกุสินารานคร อุตส่าห์ทรงพระกายดำเนินไป และผ่านลำน้ำกุกธานนที จึงลงอาบชำระพระกาย แล้วขึ้นนั่งพักยังร่มไม้ ตรัสสั่งพระอานนท์ ให้เงียบเรื่องอาหารนายจุณท์เสีย เพราะถือเป็นสัญญาสำคัญ แห่งพระองค์บิณฑบาตรครั้งแรกสำเร็จโพธิญาณ บิณฑบาตครั้งนี้คือนิพพาน

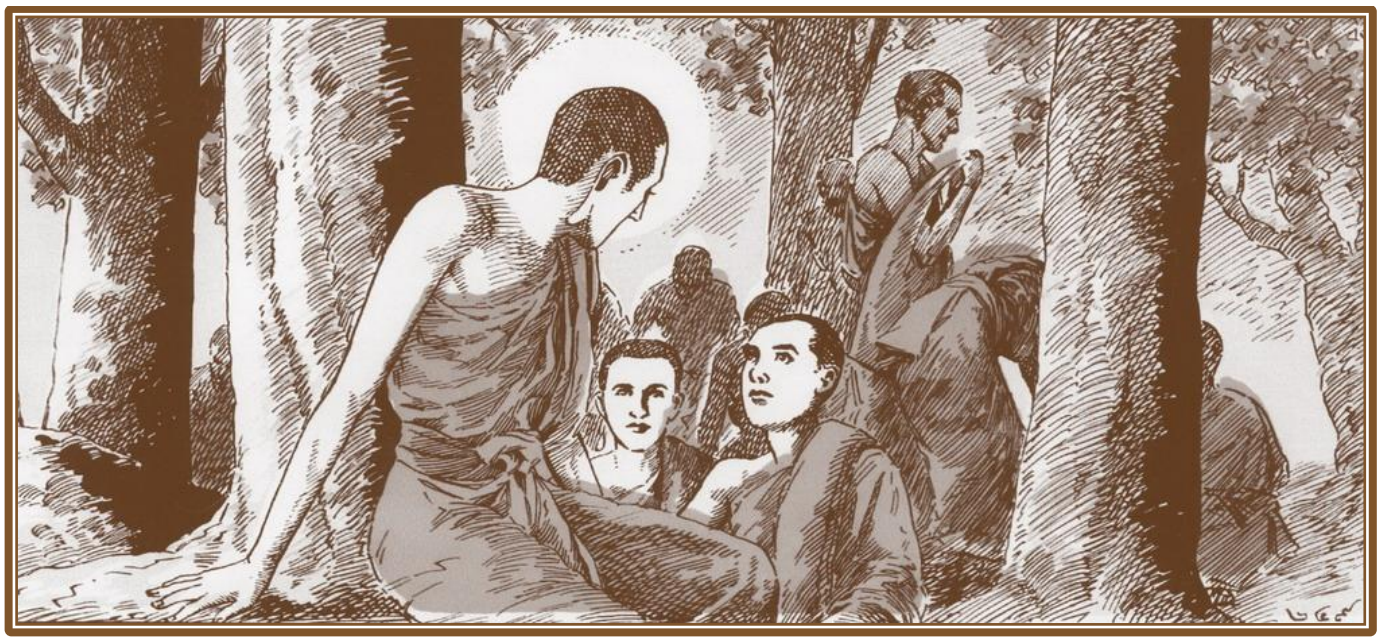

พระอานนท์นั้น แม้แต่จะได้ยินคำกล่าวถึงปรินิพพานจากพระโอษฐ์พระพุทธองค์บ่อยครั้ง ก็หาคิดว่าเป็นผลแน่นอนไม่ หากจะเกิดจากพิษไข้เป็นมูลเหตุ เมื่อพระพุทธองค์หายเหนื่อย จึงเดินต่อไปจนเข้าเขตกุสินารา พระองค์จึงสั่งสาวกให้พักยังสวนหลวงแห่งนครนั้น ซึ่งมีศาลาหลวงพักสบาย แต่พระองค์ไม่ยอมเข้าในศาลา คงหยุดประทับที่โคนต้นรัง

พระอาการไข้ของพระมหาบุรุษได้สำแดงหนักขึ้น แทบจะทรงกายมิได้ จึงสั่งพระอานนท์ให้จัดผ้าปูลาดเป็นที่บรรทม ยังแท่นหินใต้ต้นรังคู่ซ้ายขวา พระองค์รับสั่งว่า ตถาคตประสูติที่ต้นรัง ตถาคตก็จะปรินิพพานที่ต้นรัง และการบรรทมครั้งนี้จะเป็นครั้งสุดท้าย จะไม่ตื่นขึ้นอีกเลย พระอานนท์เริ่มจะสะเทือนใจในคำตรัสนั้น รู้สึกว่ามิใช่กล่าวด้วยพิษไข้เสียแล้ว

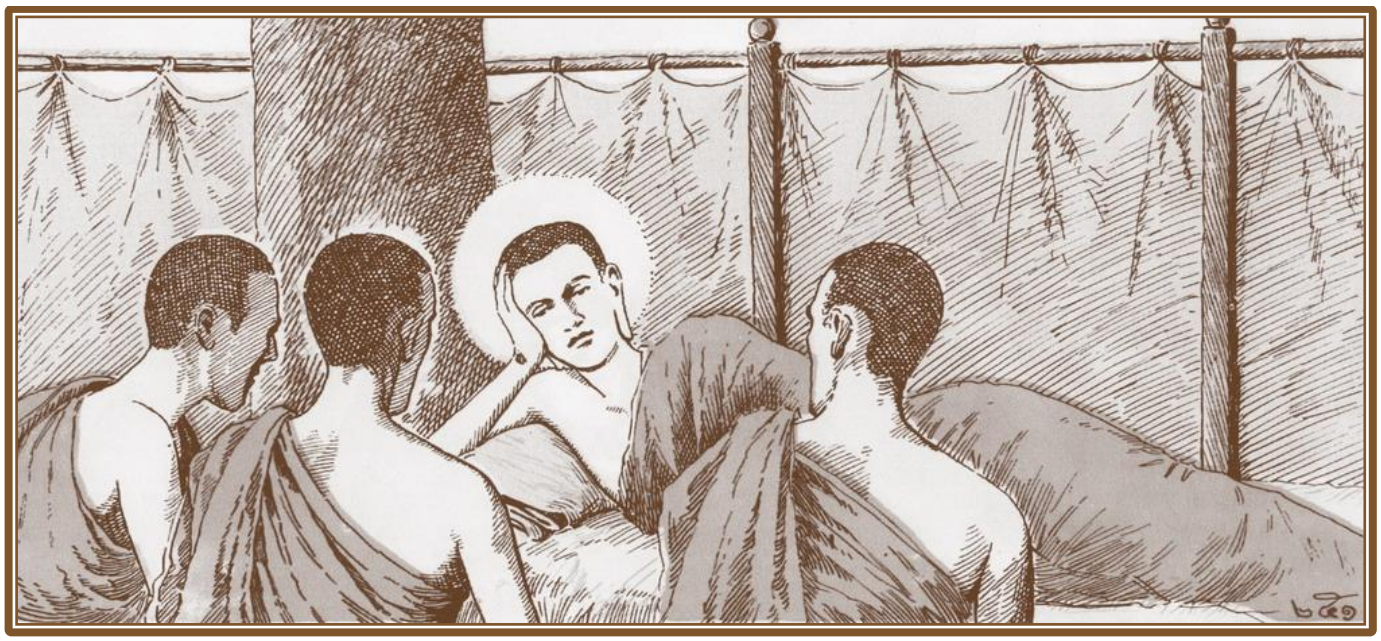

ในปวงสาวกนั้น ใช่จะไม่มีองค์ใดสักองค์หรือที่รู้ทางยารักษาไข้ แต่พระองค์ทรงห้ามว่า การที่จะหยุดยั้งการปรินิพพานนั้น เป็นไม่ได้ในโลก ยานั้นเพียงเยียวยาเท่านั้น สำหรับครั้งนี้เป็นวาระสุดท้ายเสียแล้ว สาวกทั้งหลายจึงไม่มีทางจะช่วยได้ นอกจากนั่งดูอาการที่ทรุดหนักลงเสมือนใจดำอำมหิต พระอานนท์ทนดูไม่ได้ ก็เลี่ยงหลีกจากที่นั่นไป

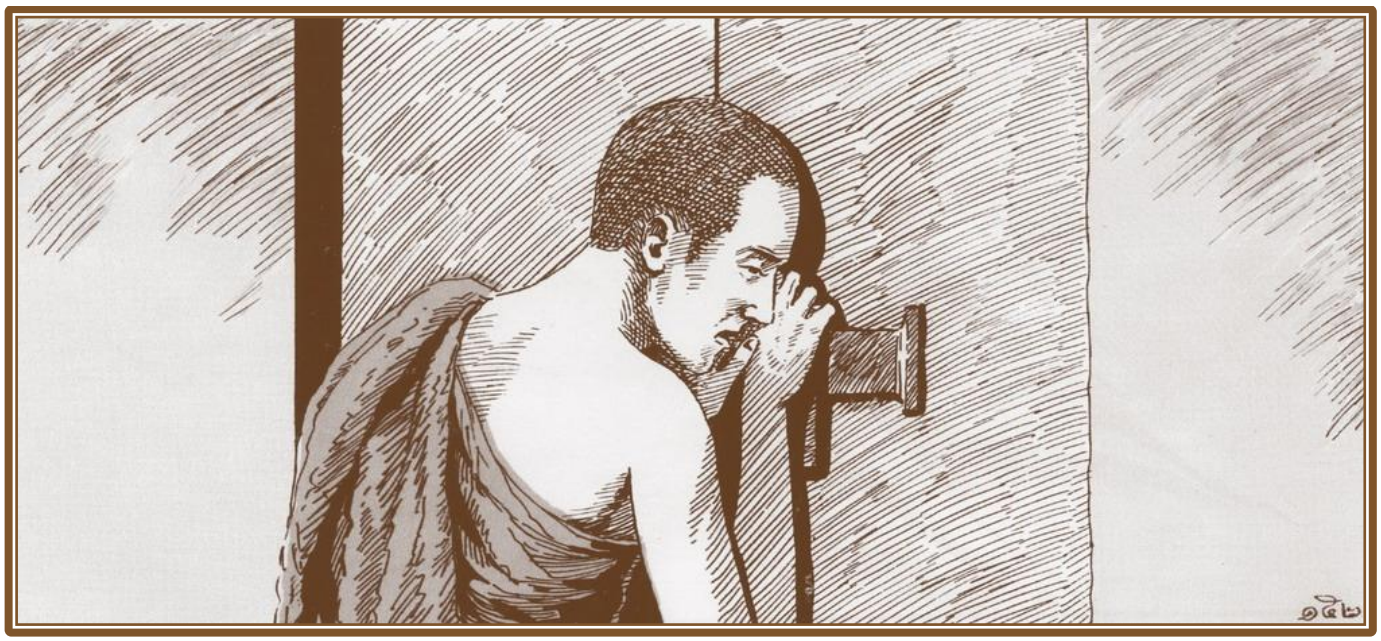

พระมหาบุรุษส่ายพระเนตรไม่เห็นพระอานนท์ จึงถามหา ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่พระอานนท์แอบไปบนศาลา และเกาะคานประตูร้องไห้อยู่คนเดียว รำพันว่า ต่อนี้ไปจะปรนนิบัติใครเล่า และใครเล่าจะเมตตาต่อตนอีก สาวกทูลพระองค์ว่า พระอานนท์ไปร้องไห้อยู่บนศาลา พระองค์จึงรำพึงว่า พระอานนท์ยังเป็นปุถุชนธรรมดา หาใช่พระอรหันต์ จึงมีอาการดังนั้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสู่นิพพานในคืนนั้น คือ เพ็ญเดือน ๖ มหามงคลสมัย พระประวัติบางแห่งจึงมีดังเช่นก่อนออกบวชอายุ ๒๙ ปี ออกบวชและค้นคว้าพระธรรมอีก ๖ ปี สำเร็จพระโพธิญาณแล้วออกประกาศธรรมอีก ๔๕ ปี ดับขันธ์ลงอายุ ๘๐ ปี เหล่าราษฎรและพระสาวกที่เป็นปุถุชนก็ร่ำไห้ระงม ที่สำเร็จอรหันต์แล้ว ก็กล่าวคำคาถาสรรเสริญในพระคุณ และชี้แจงความไม่เที่ยงแท้แห่งสังขารทั่ว ๆ ไป

มวลกษัตริย์แห่งนครกุสินาราและเหล่าพุทธบริษัท ได้ช่วยกันจัดงานถวายพระเพลิงขึ้น หลังจากที่รอพระศพไว้คอยพระกัสสปเถระกลับจากประกาศธรรมจากแคว้นอื่น เมื่อกลับมาพร้อมแล้วก็ได้ถวายเพลิงในวันนั้น ทั้งพระสงฆ์และประชาชนขึ้นถวายเพลิงกันเนืองแน่นสุดคณานับ ดินฟ้าอากาศมีอาการสั่นสะเทือนดังคร่ำครวญร่ำไห้ทั้งปริมณฑลนั้น เช่นเดียวกับวันสิ้นลมของพระองค์

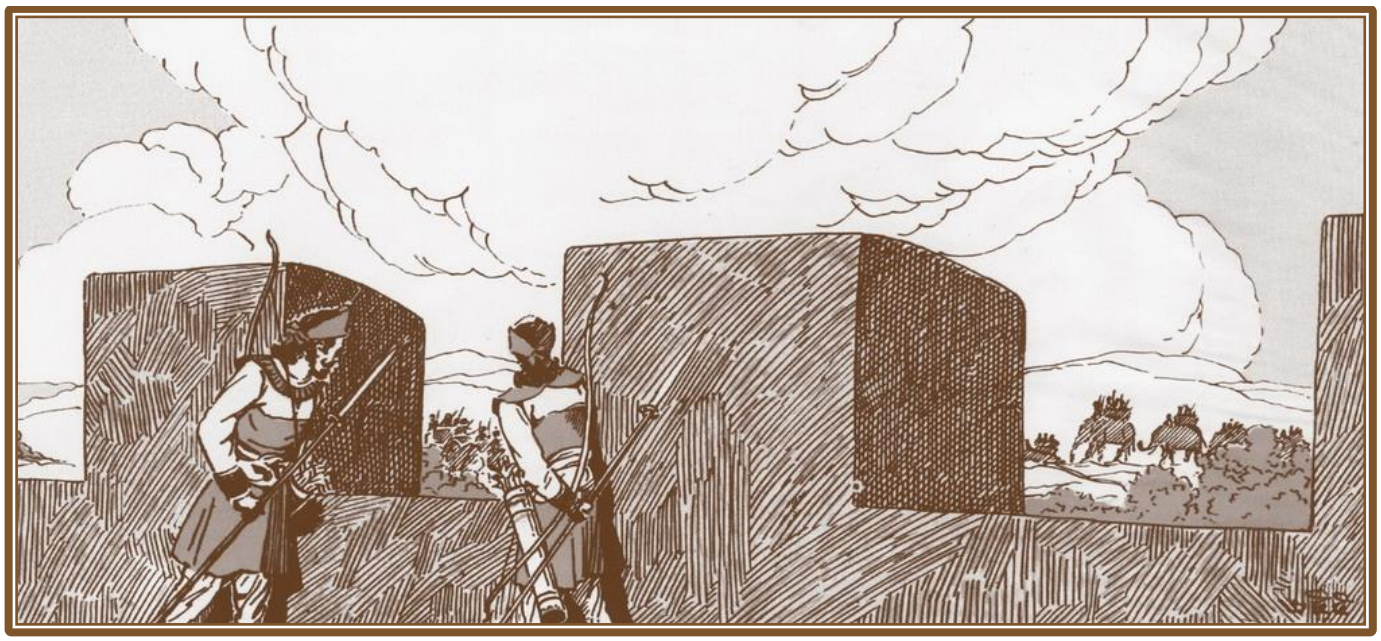

ครั้นถวายเพลิงแล้ว จึงเก็บพระธาตุรวบรวมไว้ที่นครกุสินารา บรรดานครต่าง ๆ อีก ๗ นครที่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ต่างต้องการพระธาตุเช่นกัน จึงยกพลของตนมา เพื่อรบแย่งพระธาตุจากนครกุสินารา ตามพละกำลังแต่ละฝ่าย มวลกษัตริย์แห่งนครกุสินาราจึงประชุมกัน และตัดสินพระทัยจะรับรบเพื่อรักษาพระธาตุไว้เป็นของกุสินารา

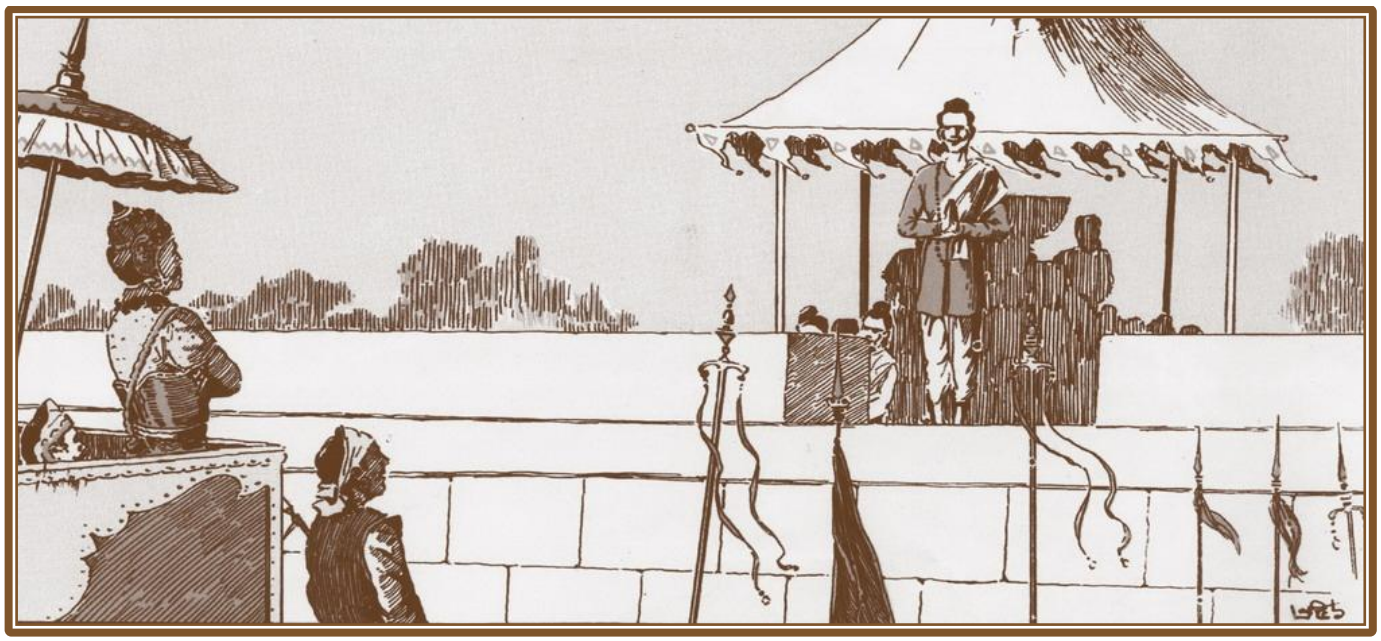

ในครั้งนั้น โทณพราหมณ์ ผู้มีความรู้สูง จึงขอเข้าแทรกแซง ห้ามปรามการรบราฆ่าฟันด้วยวาทะ ขอประนีประนอม กล่าวถึงพระธรรมของพระพุทธองค์ผู้โปรดประทานแก่ทุกคน ที่เลื่อมใสในพระองค์จงได้ร่วมกันมีใจเป็นบริษัทแห่งพระองค์ จงแบ่งปันไปตามที่มีเท่า ๆ กัน ถือว่าพระองค์ได้ทรงอนุญาตและประทานให้เถิด ทุก ๆ นครพร้อมใจกันเห็นดีด้วย

จบบริบูรณ์

พระพุทธเจ้าประสู ติ[1]

พระพุทธเจ้าประสูติ เมื่อวันเพ็ญเดือนวิสาขะ (เดือน ๖) ณ สวนลุมพินีวัน ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์ กับเมืองเทวทหนคร

พระกุมาร ทันทีที่เสด็จออกจากพระครรภ์ ก็เสด็จดำเนินไปได้ ๗ ก้าว ทรงยกพระหัตถ์ขวาขึ้นชี้พระดรรชนีบนท้องฟ้า บ่ายพระพักตร์ไปทางทิศอุดร เปล่ง **"อาสภิวาจา"** ว่า

อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส	*เชฏฺโฐ เสฏฺโฐหมสฺมิ*
อยมนฺติมา ชาติ	*นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว*
เราเป็นผู้เลิศของโลก	**เป็นใหญ่ที่สุดและประเสริฐสุด**
นี้เป็นชาติสุดท้ายของเรา	**ไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป**

[1] ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก : พระพุทธจริยวัตร ๖๐ ปาง (ปางประสูติ)

สมุดภาพพระพุทธประวัติฉบับสมบูรณ์

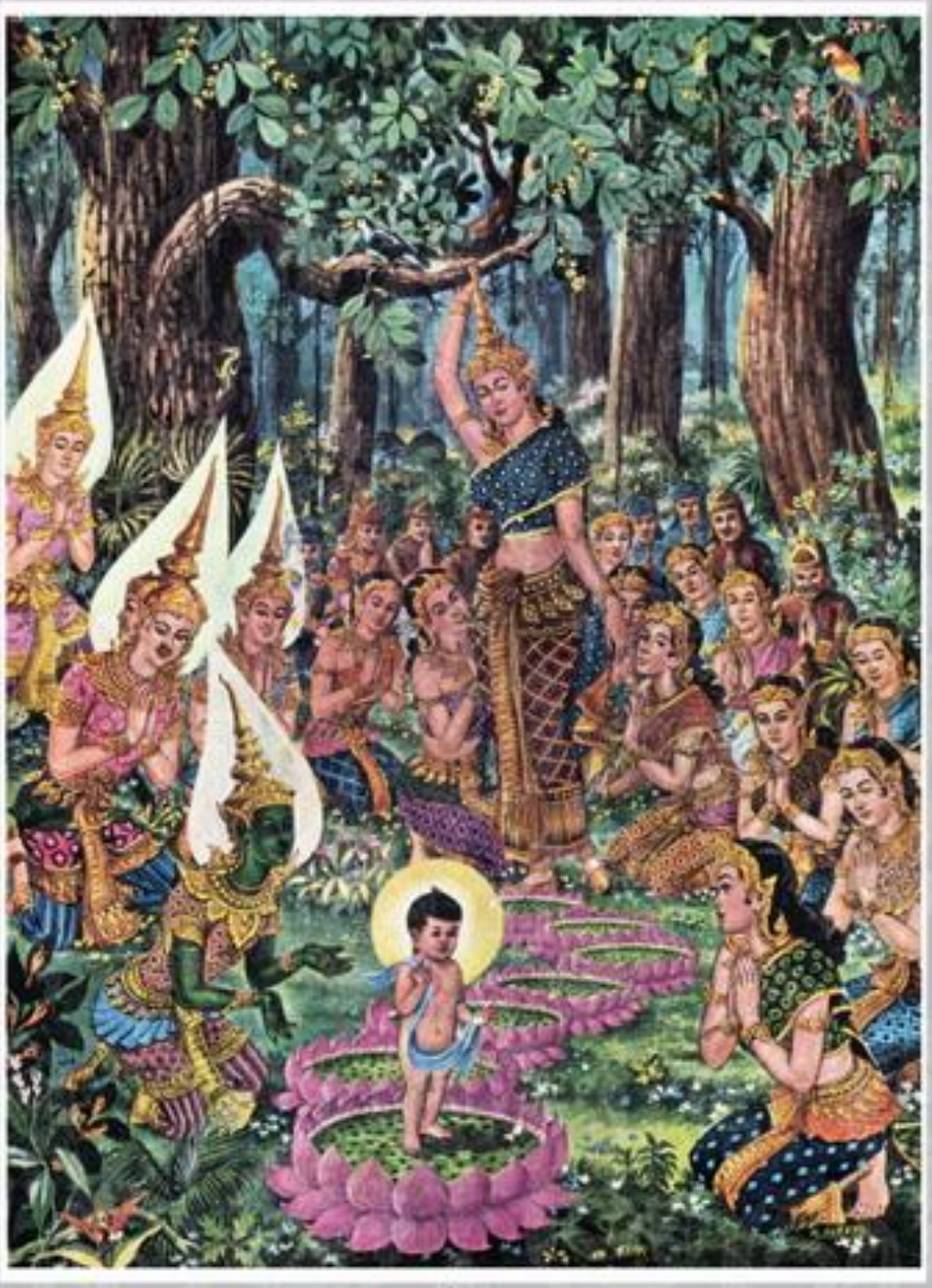

เรียบเรียงและจัดพิมพ์เพื่อเผยแผ่เป็นธรรมทานโดย

DHAMMATAANUSOLIT FOUNDATION

มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต